Forradalomban, háborúban

FORRADALOMBAN, HÁBORÚBAN

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
ZRÍNYI KATONAI KIADÓ / 1974

Szerkesztette:
HETÉS TIBOR

© Árokay Lajos / Forgács Béla / Gerelyes Ede / Godó Ágnes
Hetés Tibor / Liptai Ervinné / Milei György /
Dr. Münnich Ferencné Berényi Etelka / Nagy Gábor /
Sipos Péter / Strassenreiter Erzsébet / Szijj Jolán /
Tóth Sándor / 1974

ISBN 963 09 0157 9

FEHÉRVÁRY MIKLÓS / 1903–1941

Baráti társaságban a második világháború magyar hőseiről beszélgettünk. Azokról, akik a szovjet hadsereg oldalán vagy partizáncsapatokban harcoltak. Ismert személyekről folyt a szó, s közöttük számomra ismeretlenként hangzott el a név: Fehérváry Miklós. Más alkalommal egy közéleti személyiségünk szájából hallottam e nevet, s amikor feltettem a kérdést: rokonai, ismerősei élnek-e, igenlő választ kaptam, majd rövidesen megtudtam Fehérváry Miklós özvegyének moszkvai címét. Érdeklődő levelemre közvetlen hangú válasz érkezett.

„Mit is mondhatnék Fehérváryról?" - kérdezett vissza levelében Jelena Fehérváry, majd így válaszolt: „Szép ember volt, csodálatos férj. Úgy telt el vele a 17 esztendő, mint egyetlen nap. Igazi elvhű kommunista volt, nagyon figyelmes az emberekhez."

Az özvegy levele egy magas rangú pilóta életútját vázolta, s még néhány adatot tartalmazott, amelyek támpontul szolgáltak a további kutatáshoz. Sajnos, kevés forrásra bukkantam, de ez elég ahhoz, hogy néhány oldalon bemutathassam egy szerény és kitűnő szakember, elvhű kommunista alakját.

Megtudtam, hogy Fehérváryt 1921-ben, 19 éves korában elítélték. Kortársakra és rokonokra bukkantam, archívumi dokumentumok kerekítették a képet. Illetékes szovjet szervek is segítségemre siettek: amikor a fotodokumentumokkal tömött borítékot felnyitottam, egy 1935-ben készült fénykép került elsőként a kezembe. Szovjet pilótaegyenruhában karcsú, középmagas termetű, keskeny arcú, élénk, tán szúrós tekintetű férfi nézett szembe velem. A szöveg, név, Nyikolaj Bertalanovics Fehervari és a személyi adatok cirill betűkkel.

Személyi adatait mind a peranyagban, mind a szovjet hadsereg káderanyagában megtaláltam. Fehérváry Miklós 1903-ban, újév napján született Pozsonyban. Magyar

nemzetiségű, magyar anyanyelvű. Édesapja asztalos volt; Miklós születése után két évvel meghalt. Ekkor édesanyja vele és testvérével, Bertalannal Budapestre költözött. A testvérek itt jártak iskolába. Miklós 1915-ben végezte el a 6. osztályt. Abban az évben vesztette el édesanyját. Tizenkét éves korában mint segédmunkás és küldönc üzemben dolgozott, majd egy évvel később festő és mázoló szakiskolába iratkozott, bátyja pedig esztergályos lett.

Igen rossz körülmények között éltek, s ezt csak tetézték a világháború viszontagságai. Miklós küszködött ezernyi tanonctársával együtt, mígnem egy napon a békét és forradalmat éltető tömeg az utcára sodorta. S habár még nehezen igazodott el a körülötte zajló eseményekben, szíve az igazak közé vonzotta, azok közé, akik a béke, függetlenség, demokrácia jelszavát hangoztatva szembeszálltak a háborúval. S a legbátrabbak azt hirdették, hogy „orosz módra" kell cselekedni...

1918 őszén megalakult az Ifjúmunkások Országos Szövetsége. Miklós, aki még nem töltötte be a 16. évét, a Gergely utcában lakott. Belépett a X. kerületi szervezetbe, majd 1919 januárjában, amikor megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártjának kőbányai szervezete, ott is jelentkezett. Kicsiny, de lelkes támogatója az ügynek a proletárforradalom száguldó napjaiban. Ebből az időből csupán annyit sikerült kideríteni róla, hogy a budai Toldi Ferenc utcai ifjúmunkásotthonba került, ahol ő lett a szobaparancsnok.

Életre szóló élményeit nem ismerjük, csak sejtjük, hogy a magyar kommün összeomlásának napjaiban mit érezhetett. Teljesületlen vágyakkal szívében, félig gyerekfővel, nem akart és nem tudott felejteni. Tanúja volt egy nép nagyot akarásának, s ez egész további sorsának alakulására kihatott.

Az ifjúmunkások már az ellenforradalom első napjaiban újra szervezkedtek, a szakszervezettel is próbálkoztak. Miklóst a Martinovics téri Munkásotthon titkárává választották. Félig-meddig bujkált: egy ideig péküzemben, majd kovácsműhelyben dolgozott, végül a Rigler papírkereskedésben helyezkedett el. Kapcsolatot keresett és talált az újjászerveződő kommunista ifjúmunkásokkal. A fehérterror rendőrei azonban nyomukba eredtek. Sokat letartóztattak közülük.

Miklós bécsi útra szánta el magát: a kommunista emigráció vezetőivel akart találkozni. Augusztus végén egy barátjával útra is kerekedtek. Amikor később visszatért és letartóztatták, ezeket mondta: „Elhatároztuk, hogy Olaszországba megyünk. Grazig el is jutottunk, onnan azonban Wienbe mentünk. Wienben munkát nem kaptam, ezért elmentem az emigránsokhoz, s ott előadtam, hogy menekült vagyok, amire kaptam összesen három ízben 250 korona segélyt. Amikor kiderült, hogy állításom nem felelt meg a valóságnak, kiutasítottak és a segélyt megvonták. Állás és pénz hiányában kénytelen voltam visszatérni Budapestre."

Azt is tudjuk, hogy a valóságban mi történt. Kapcsolatba lépett a Bécsben újjászervezett Kommunista Párttal, és segítségükkel ideiglenes lakáshoz jutott a florisdorfi barakktáborban. Innen járt be másokkal együtt egy a Landesgericht Strassén levő kávémérés szuterénjába, ahol némi ennivalóhoz is hozzájutott. A szuterént a párt bérelte. Kommunista ifjúmunkásokkal és olyanokkal találkozott, akiknek nevét sokat hallotta a proletárdiktatúra idején. Landler Jenő, Lukács György, Kassák Lajos előadásait hallgatta, összeismerkedett Ék Sándorral, Fazekas Erzsébettel, Gerő Ernővel, Sallai Imrével, Révész Gézával, Vadas Sárával, Karikás Frigyessel és még sokakkal, akikkel aztán élete során még többször találkozott.

Néhány hónap után - pontosan nem tudjuk, mikor - visszajött Budapestre. A MIMOSZ-ban (Munkások Irodalmi és Művészeti Országos Szövetsége) 1921 februárjában találkozott Andics Erzsébettel és Berei Andorral, akik az ifjúmunkásokat szervezték. Romantikus, mégis igen veszélyes elképzelések és tervek alapján folytatták a fehérterror elleni harcot, amelynek céljáról a rendőrségi jegyzőkönyvben az alábbiakat rögzítették: „Céljuk volt a mai társadalmi rendszert felbomlasztani és a kommunista rendszert felépíteni."

Fehérváry április elején konkrét céllal és utasításokkal ismét Bécsbe utazott. Néhány nap után Vas Zoltánnal együtt tért haza. Újabb találkozásaikon – eleinte egy Rákóczi úti tejivóban – sokat tanultak, elmélyedtek a marxista klasszikusok írásaiban, szorgalmasan tanulmányozták a magukkal hozott *Bécsi Magyar Újság* egyes számait, a moszkvai *Vörös Újság* és benne Kun Béla cikkeit. Utcai akciókról határoztak, s a peremkerületek gyárfalain ez időben jelentek meg a vörös festékkel mázolt felírások: „Éljen a forradalom!"

Egyik összejövetelükön arról értesültek, hogy Polonyi nevű társukat a rendőrség letartóztatta. Berei Andor ekkor őt és Horváth Imrét (a Magyar Népköztársaság későbbi külügyminisztere) találkára hívta a Nyugati pályaudvarhoz. Közölte, hogy legnagyobb kincsük, a nyomda, Polonyi lakásán maradt, azt minden körülmények között meg kellene menteni.

Fehérváry Miklós és Horváth Imre vállalta a feladatot. Lebukott társuk lakásán hátizsákba rakták a nyomdát, egy másikba a betűket, kéziratokat, papírt és néhány kész röpiratot, valamint Deér Magda „Ne várd, proletár!" című, már kinyomott versét. Csomagjaikkal Fehérváry lakására mentek, ahol egy ládában rejtették el az értékes anyagot. Néhány nap után a kiszedett szövegből elkészül-

tek az első röplapok, amelyet sok száz követett. A lebukás ellenére az utcára kerültek a röplapok az alábbi szöveggel:

„Munkások! Elvtársak! Húsz hónap előtt mennyországot ígértek a magyarországi proletariátusnak, ha elárulja saját magát, a proletariátus diktatúráját, és mennyország helyett a poklok pokla következett!... Elég volt! Elvtársak, most megint tavasz van. A proletariátus nem várhat, nem tűrhet tovább. Magyarország munkássága a maga vérén s a saját kínján tanulta meg, hogy csak két út van: választhatja a burzsoázia kapitalista uralmát és evvel együtt Horthyt s a gyilkos vadállatok különítményeit, a börtönt, a korbácsot, a derest és az akasztófát, és választhatja a proletariátus uralmát, amelyhez csak a forradalmon és diktatúrán át vezet a harc és kitartás útja."

Akit ennek a röplapnak a terjesztésén tettenértek, arra halál várt Horthy-Magyarországon. De amögött is hosszú időre bezárult a börtönajtó, akire a vétkességet, a közreműködést rábizonyították. Különösen 1921 tavaszán, az első erőteljes illegális kommunista szervezkedések kezdetén.

Mindezzel Fehérváry is tisztában volt, amikor a rendőrség április 30-án délután elfogta. A letartóztatási parancsban foglaltak nem sok jóval biztattak: „A tanácsköztársaság visszaállítása érdekében elkövetett izgatás tettével gyanúsított Fehérváry Miklós pozsonyi születésű, 19 éves, rk. vallású cimfestő... letartóztatásba helyeztetik."

Hasonló parancsot adtak ki többek között Török Zoltán, Szántó Lajos, Horváth Imre, Andics Erzsébet és Berei Andor ellen. Az összes rendőrségi anyag végül is egy dossziéba került és a B. II. 9170/1921. számon mint Andics Erzsébet és társai elleni per szerepelt. Horthy rendőrsége nem késlekedett. Csírájában akarták elfojtani és megtorolni a kommunista mozgalom újjászervezőinek próbálkozását.

Nyomozás, vallatás, szembesítések következtek. A fiatal, rosszul táplált legényke állta a sarat. Sovány, talán véznának is mondható teste ellenállt az ütéseknek. Nem sokáig bírta a konok hallgatást, de okos és érett ésszel minimumra szorította beismeréseit. Senkit nem adott ki. Fülében visszacsengtek Landler higgadt és bölcs tanácsai: hogyan viselkedjék a letartóztatott. Aztán kénytelen volt vállalni a nyomdát. „Beismeri, hogy a lakásán talált »Munkások! Elvtársak!« című röpiratokat a Polonyi lakásáról általuk elhozott, már kiszedett szövegből ő nyomta ki, és az összeállított szöveget ő helyezte a nyomdába." Tagadta a terjesztést, de azt a rendőrség bebizonyította.

A főtárgyaláson csak egy töredéket, a tagadhatatlant vállalta. A rögtönítélő bíróság elnöke eléje tolta rendőrségi vallomását, mire még most is elkínzottan válaszolta: a vallomás megtételére a rendőrségen tettleg kényszerítettek.

A küzdelem egyenlőtlen, és kimenetele sem kétséges. Fehérváry Miklóst más vádlottakkal együtt „A magyar állam nevében!... egyenként 10 (tíz) évi fegyházra mint főbüntetésre, valamint egyenkint 10 (tíz) évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlatának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére mint mellékbüntetésre ítéli. A vádlottak előzetes letartóztatásával a szabadságvesztés büntetésből a rögtönítélő bíróság semmit nem vesz kitöltöttnek."

Vác hírhedt fegyházának kapuja bezárult mögötte. Még nem volt 19 esztendős!

A szabadulás reményének első szikrácskáját a Bécsben megismert és illegális munkára ugyancsak Magyarországra visszatért barátja, Kummer Ferenc gyújtja lelkében. „Megtudtam – írja visszaemlékezésében Kummer Ferenc –, hogy mind a négyen (ti. Vas, Török, Horváth,

Fehérváry. – *H. T.*) a váci fegyházban vannak. Az ügyésztől beszélőt kértem mint Fehérváry Miklós bátyja. Három másik elvtárs a többi elvtárs rokonának adta ki magát, és így kértek beszélőt. Mind a négyen Vácra utaztunk. A beszélőn virágnyelven megmondtam Fehérvárynak, hogy ki fogják őket cserélni. Nem felejtem el, mennyire meg voltak döbbenve, mikor engem megláttak."

A csere a kommunista politikai foglyoknak az életet ígérte. Neki is mint kommunistának az egyetlen lehetőséget, hogy az ellenforradalom karmai közül szabaduljon. A hír és hit nem is volt alaptalan. A szerződés – amelyet a szovjet kormány Horthyékkal kötött, s amely a Szovjet-Oroszországban rekedt magyar tisztek ellenében, magyar kommunisták, forradalmárok, vöröskatonák előtt nyitotta ki a börtönajtókat – parafálásra várt.

A várva várt nap az 1922. esztendőben érkezett el, s Fehérváry Miklós csoporttársaival együtt Leningrádnál, hosszú és viszontagságos út után, szovjet földre lépett. A forró baráti fogadtatás után nyomban választania kellett: milyen pályára szeretne menni. Fehérváry a Vörös Hadseregbe jelentkezett, és a párt moszkvai bizottságának határozata alapján Moszkvában teljesített szolgálatot. Moszkva Baumanszkij kerületében felvették a Kommunista Pártba, és a 3 348 680. sz. tagsági könyvét a városi pártbizottság állította ki. Októberben – szíve szerint – beiskolázták a Vörös Hadirepülők 1. számú iskolájába, amelynek 1924 májusáig volt a hallgatója. A másfél éves kiképzés természetesen csak alapokat nyújtott. A repülés tudományát ezt követően a gyakorlatban kellett megszereznie csaknem két és fél évig a Moszkva melletti Uhtomszkaján, ahol csoportparancsnok lett.

Magánéletében is jelentős esemény következett be. Megismerkedett Jelenával, akit 1924-ben feleségül vett. Ugyanabban az évben megszületett kisfiuk, Borisz.

A vidám hangulatú névadó ünnepségen a magyar emigráció számos ismert alakja jelen volt, köztük Karikás Frigyes és az 1921. évi magyarországi illegális munkában hű társ, Horváth Imre. Jelen volt Révész Géza, aki Jelena nővérét vette feleségül, s akikkel 1926-tól 1941-ig együtt laktak.

A szolgálat 1926 őszén Kijevbe szólította Fehérváryt. Vadászrepülőkhöz került rajparancsnoki beosztásban, majd soron kívüli előléptetéssel különítményparancsnokká nevezték ki. Ezekben az években alapozta meg szakmai jó hírét, itt figyeltek fel kitűnő gyakorlati képességeire, emberi kvalitásaira. Egy 1929-ből származó minősítésében rövid, találó, helyenként talán kategorikusnak tűnő jelzőkkel illetik: fiatal, energikus, aktív és vidám, „jó koponya", találékony, precíz, ügyes feladatvégrehajtó. Érdemi munkájának elismerése már többet árul el: „Repülési szakkérdésekben tájékozott, és ismereteit a többieknek magas színvonalon adja át... Taktikai és általános ismeretei egyaránt gazdagok. Felkészültsége és jelleme alapján önálló munkára alkalmas... Alárendeltjeivel körültekintő és taktikus. Felderítőnek is alkalmas." Bírálják is: „Fegyelmezett, de néha fiatalsága miatt meggondolatlanságból vét – igaz, a hibákat gyorsan megérti és korrigálja. Az adminisztratív munkához nem vonzódik, de a szükségest elvégzi." Politikai fejlődését eredményesnek ítélik, kiemelik aktivitását, feljegyzésre tartják érdemesnek, hogy elvtársainak teljes bizalmát élvezi.

Felmerült áthelyezésének gondolata, hogy pedagógiai érzékkel párosult szakmai tudását tanárként hasznosítsa. 1930 elején repülőinstruktorként visszakerült Moszkvába, majd a Zsukovszkij Katonai Akadémián állomásozó vadászraj parancsnokságát vette át. Rövid időn belül az élvonalba küzdötte magát, pedig mindössze hat elemit végzett, és csak magyarul tudott. Bajlódott a nyelvvel,

élete végéig rossz akcentussal beszélte az oroszt. Tudományos tevékenységében hátráltatták hiányos matematikai és fizikai ismeretei, ezeket hihetetlen szívóssággal, tanulással pótolta. Minősítésébe új és új momentumok kerültek, amelyek arról tanúskodnak, hogy kiválóan ismerte a repülési szakkérdéseket, s tudományos kutatómunkára is alkalmassá vált.

A gyakorlat, az oktatás azonban mindennél jobban izgatta. Szerephez jutott abban a hatalmas, az egész hadsereget érintő átalakulásban, amely ez idő tájt kezdődött. A kihaló fegyvernemek magas rangú tisztjeit átképezték, hogy a repülés tudományának birtokában létrehozzák a korszerű szovjet légierőt. Lovassági tábornokok tőle sajátították el a repülés technikáját, s a következő évtized légi marsalljainak ő volt tanítómestere.

Gépei mindig felszállásra készen álltak. „A repülőfeladatok kivételes szeretetének következtében – írják róla – ma is hat gépe van."

„Parancsnoksága alatt – ugyancsak minősítésében olvashatjuk – feltűnő módon megerősítette a fegyelmet, növelte a kiképzés színvonalát, a vadászszolgálat szinte repülő laboratórium képet öltött." Pedig a repülőgépek még nagyon távol álltak mai korszerűségüktől. Az ismert tervezők, Antonov, Iljusin és mások nevének kezdőbetűi után még igen alacsonyak voltak a sorszámok. 1932-ben Fehérváry az AN–9, Jug–1, IL–3, IL–4, R–1 és egy R–5 típusú géppel rendelkezett. Sok probléma adódott, de csapatában repülőszerencsétlenség nem fordult elő. Ő maga egy ízben kényszerleszállást hajtott végre. A gép összetört, de precízen összeállított szakvéleménye hozzájárult a géptípus konstrukciós hibájának elhárításához.

A repülés és kiképzés egyfajta örömét elismerések és kitüntetések kísérték. Reá bízták az első összoroszországi légi demonstráció vezetését. Kitűnő munkájáért dicsérettel

illették. 1935-ben a május elsejei légi parádé megrendezése után „eredeti és jeles organizációs munkájáért" ismét elismerést kapott. Kisebb és más irányú feladatait éppilyen lelkiismeretesen igyekezett ellátni. Méltatták a lövészgyakorlatok levezetésében, pilótái pihenőjének kulturált megszervezésében elért eredményeit, politikai aktivitását. Állandó önképzése ugyancsak erényei közé tartozott.

1936-ban vezették be a szovjet hadseregben a rendfokozati jelzéseket. Március 14-én megkapta őrnagyi kinevezését, ekkor Lipeckbe vezényelték különleges kiképzésre. Ismét kísértették a nyelvi és matematikai nehézségek, de jó eredménnyel megszerezte a repüléselméleti tudást. 1937 januárjában a Moszkva alatti Moninóban átvette a 60. különleges vadászszázad parancsnokságát.

Kemény esztendő telt el, amelyben megszaporodtak a nyugtalanító jelenségek. Barátok és ismerősök kerültek gyanúba a legszörnyűbb váddal. Fehérváry Miklós körül is terjedt a bizalmatlanság légköre, mígnem 1938 januárjában letartóztatták. Értetlenül állt szemben a vádakkal, és másfél esztendő értelmetlenül suhant el az életéből. Éppily váratlanul érte a szabadulás és új beosztása: 1939. szeptemberében, főpilótaként, a Vörös Hadsereg Légügyi Főcsoportfőnökség közvetlen kötelékébe került.

A háborús felkészüléssel ugrásszerűen megnőtt a repülőgépipar jelentősége, gyors ütemben felfutott a termelés. Új géptípusok jelentek meg (a MIG–9-esek), amelyeknek rövidre kellett szabni a kísérleti idejét. A konstrukciós problémák gyors megoldásának a szakszerű kipróbálás az előfeltétele. E veszélyes feladatra csak a legképzettebb, a repülés elméletét kiválóan elsajátított pilóták alkalmasak. Fehérváry 1940. januártól a Katonai Elnökség megbízásából berepülőpilóta lett.

A Moszkva melletti gyárban élt és dolgozott. A napi 2–3 órás repülést 5–6 órás pihenés követte. Gyakran élt át nehéz perceket. Egy alkalommal az egyik gép stopporba (dugóhúzóba) került. Nem volt más lehetőség, mint a kiugrás – de a földetérés után pontosan beszámolt a hiba okairól.

Amitől tartani kellett, s ami miatt éjt nappallá téve dolgoztak, 1941. június 22-én hajnalban bekövetkezett. A hitlerista támadást Molotov jelentette be 22-én, vasárnap reggel. Egy hónappal később a német bombázók felgyújtották a repülőgépgyárat. A mellette levő repülőtér nem semmisült meg, és a termelés is hamarosan folytatódott. Fehérváry délelőtt berepülést végzett, délután a frontra ment harcolni. Idegen kiejtése azonban zavart okozott a rádió-összeköttetés fenntartásakor: németnek vélték, és tüzeltek a gépére. Emiatt aztán csak a hátországban teljesíthetett szolgálatot.

A német előnyomulás miatt 1941 októberében a gyárat Kujbisevbe telepítették. Október 20-án Fehérváry egy katonai szállítógéppel pilótákat vitt a városba. Parancsot kapott, hogy a lehető legalacsonyabban repüljön, mert a német vadászgépek az útvonal légterét berepüléssel zavarják. Ködös volt az idő, s a navigáció felmondta a szolgálatot. Hiába a viszonylag sík vidék, ha egy magaslat kikerülhetetlenné válik...

Fehérváry Miklós alezredes 1941. október 29-én 38 éves korában, szolgálatteljesítés közben – mintegy 40 társával – a volgai Kuznyeck mellett hősi halált halt. Holttestüket a Fehér-tó partján helyezték örök nyugalomba. „Dokumentum alig maradt róla – írta szűkszavú, meleg hangú levelében Jelena Fehérváry –, csak az, hogy ő valóban magyar kommunista, 1918 óta párttag volt."

HETÉS TIBOR

KIS FERENC / 1905–1945

A magyar ellenállási mozgalom és a jugoszláv népfelszabadító háború egyik szép és közös epizódja a XV. „Petőfi Sándor" Népfelszabadító Dandár küzdelmének története.

A magyar dandár a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg reguláris egységeként, 1944. december 31-én, egy dél-baranyai községben jött létre, és tevékenysége mindvégig szorosan összefüggött a magyarországi felszabadító harcokkal. Állományába túlnyomórészt jugoszláviai magyarok, szerbek, horvátok és más nemzetiségűek tartoztak. Több százra tehető azonban a magyar állampolgárok száma is, akik mint politikai menekültek, szökött honvédek, illetve a felszabadult dél-magyarországi területről való fiatal önkéntesek kerültek az egységhez.

Az elmúlt évtizedekben gyakran találkoztak egymással az egykori harcostársak, Jugoszláviában éppúgy, akárcsak Magyarországon. A fasizmus ellen vívott küzdelmeket felidézve, mindig és mindenütt szó esett a magyar dandár egykori parancsnokáról: Kis Ferenc kapitányról. Az emlékezésekben Kis legendás hősként elevenedik meg, aki példamutatóan vezette őket a legnehezebb harcok közepette is, nevelte, óvta beosztottait élete utolsó percéig.

Kis Ferenc hétköznapi ember volt, falusi borbély egy több nemzetiségű szlavón helységben, Cabunán.

Szülei nincstelen parasztok voltak. Ferenc már gyermekkorában megismerte a paraszti nyomorúságot és a nemzeti elnyomást. Nagy keservesen kijárta a négy elemit, de tovább már nem tanulhatott, mert a „nincs" oly nagy úr volt náluk is, hogy annak engedelmeskedni kellett. Sok társához hasonlóan Kis Ferenc is elment inasnak. Édesapja hosszú utánjárás és könyörgés után elhelyezte egy borbélymesternél tanoncnak. Ferencnek ugyan más elképzelései voltak, nem szívesen tanulta ezt a mesterséget, de hiába is tiltakozott volna.

Végül is elmúlt a tanoncidő, felszabadult. Hóna alá fogta szerszámait, és elment „világot látni". Dolgozott a környező szlavón városokban, falvakban, és elkeveredett Zágrábba is, ahol azonban borbélysága már csak fedezék volt. A politika érdekelte igazán.

1930-ban hazatért Cabunára. Nemsokára megnősült, és önálló műhelyt nyitott. Sokan betértek hozzá, ki nyiratkozni, ki csupán egy kis tereferére, mert Kis – mesterségénél fogva is – életvidám, közlékeny ember hírében állt. Azt persze csak a beavatottak tudták, hogy mint a kommunista párt tagja, milyen lelkiismeretesen és becsülettel végezte illegális pártmunkáját.

Egy évtized csendben telt el, mígnem bekövetkezett 1941 tragikus áprilisa. A hitleri Németország szövetségeseivel együtt megtámadta Jugoszláviát, és alig két hét leforgása alatt kapitulálásra kényszerítette. Az országot a megszállók felosztották egymás között, Horvátország és Szerbia egy részén pedig quisling-kormány jutott uralomra.

A súlyos helyzetből egyedül a kommunisták tudtak kivezető utat javasolni, arra törekedtek, hogy a jugoszláv népek összes demokratikus erőit a fasiszta megszállók és hazai kiszolgálóik elleni felszabadító harcra tömörítsék. Vezetésükkel kezdődött meg a népfelszabadító mozgalom, mely a Szovjetunió elleni hitleri támadást követően csakhamar felkeléssé fejlődött.

Kis Ferenc életére nagy hatással voltak ezek az események. Nem volt maradása a községben, harcolni akart a többiekkel együtt a fasiszták ellen. A párt utasítására azonban nem hagyhatta el Cabunát, folytatnia kellett a borbélyságot, mert így segíthette legjobban a kibontakozó partizánmozgalmat.

Hozzá hasonlóan jó néhány kommunista kénytelen volt alávetni magát ilyen határozatnak. A partizánok

vezetői ugyanis különös gonddal ügyeltek arra, hogy a helységekben megfelelő és megbízható bázisokat építsenek ki, mert ezek nélkül nem tudták volna felderíteni az ellenség szándékait, s nem sikerült volna kiépíteni a partizán-futárvonalat és biztosítani az élelem- és fegyverzet-utánpótlást.

Kis Ferenc tehát otthon maradt.

Szlavónia az úgynevezett Független Horvát Állam keretébe tartozott. A horvát fasiszta szervezet tagjainak, az usztasáknak legelső teendőjük a lakosok politikai „megbízhatóságának" ellenőrzése volt. Az usztasa főispán főként az exponált emberek – tanító, pap, bíró, kereskedők stb. – iránt érdeklődött. Kis borbélyt a fasiszták nem találták gyanúsnak, viszont szerették volna megnyerni céljaiknak. Egy községben a borbély és a kocsmáros igazi mindentudó. Kérdezniük sem kell az embereket, mégis tájékozottabbak a legügyesebb csendőrnél. Kis azonban nem állt kötélnek. Arra hivatkozott, hogy nem ért a „nagypolitikához", és így igazán nem tudná megítélni, mit is kellene jelentenie az uraknak.

Nem volt könnyű az elkövetkező másfél esztendő, míg végül is partizán lehetett. Nappal továbbra is a jó kedélyű borbélymester maradt, akit nem érdekel a politika – az est beálltával pedig munkába állt az igazi Kis, a kommunista, aki felderítő, beszerző, szervező és még ki tudja hányfajta tevékenységgel segítette a népfelszabadító harcot.

Még mindig „gyanún felül állt" az usztasa hatóságok előtt, amikor határozottan megismételte kérését: hadd harcoljon végre fegyverrel a fasiszták ellen.

Az események ismeretében valószínű, hogy Kis Ferenc elhatározásában szerepet játszott a népfelszabadító háború menetében bekövetkezett fordulat, amely Szlavóniában is éreztette hatását. Kezdett „beérni" a jugoszláv kom-

munisták marxista–leninista nemzetiségi és parasztpolitikája. Bizonyította ezt mindenekelőtt a nemzetiségiek nagyarányú bekapcsolódása a népfelszabadító háborúba.

A királyi Jugoszlávia népelnyomó, monarcho-kapitalista rendszer volt, és a szétesését követő fasiszta uralom és idegen megszállás még nagyobb elnyomatást és nyomort hozott az ország népeire. Mégis idő kellett ahhoz, hogy a tömegek felismerjék a fasizmus elleni harc szükségességét, a népfelszabadító erők küzdelmének értelmét. Ez a folyamat minden bizonnyal hatással volt Cabuna lakosainak gondolkodására is. Az itt élő nemzetiségiekről mind ez ideig az volt az usztasák véleménye, hogy nem fogják támogatni a kommunisták és a „szerbek" ügyét. A mind gyakoribbá váló „eltűnések" azonban rácáfoltak elképzeléseikre.

Nyilvánvaló, hogy Kis Ferenc is tudomást szerzett a horvátországi nemzetiségiek mozgolódásáról. Felismerte, hogy milyen mozgósító hatással járna, ha éppen a magyarokból jöhetne létre a csehszlovák zászlóalj mintájára egy önálló nemzetiségi alegység. Nincs kizárva, hogy ezért is sürgette partizánná válását. Tény azonban, hogy a Kissel kapcsolatot tartó partizántörzs eleget tett kérésének, és 1942. december elején a Cabunán végrehajtott portyázás alkalmával Kis Ferenc eltűnt a községből.

Az esemény meglepte az usztasákat. Kist nem tekintették szökevénynek – ezt bizonyítja, hogy családja ellen nem indult hajsza. A feltevést alátámasztja Heffer főispánnak 1942. december 21-én a horvát belügyminisztérium részére küldött jelentése is. Ebben többek között ez olvasható: „...utólagosan szerzett értesülés szerint ez évi december 6-ról 7-re virradó éjszaka ismeretlen erejű partizáncsoport Cabuna helységre támadt... a cabunai lakosok közül magukkal vitték Kis Ferenc helybeli borbélyt..."

A partizánoknál Kis feladata a magyarok toborzása volt.

A horvátországi főparancsnokság II. Szlavón (később VI. horvát) hadtestének pártvezetősége még 1942 végén Zvečevón tartott értekezletén hozott határozatot önálló nemzetiségi alegységek létrehozására Szlavónia területén. E határozat értelmében kapott Kis Ferenc is megbízást. Ő, aki sohasem titkolta magyar mivoltát, igen büszke volt megbízatására.

Szervező munkáján kívül harctevékenységben is részt vett. Csakhamar kitűnt határozottságával és bátorságával. Szinte első perctől magától értetődő volt, hogy ha létrejön egy magyar alegység, annak parancsnoka csak Kis Ferenc lehet.

1943 első felére a népfelszabadító háború fegyveres erői elérték azt a minőségi és mennyiségi fejlődést – létszámuk a fasiszta túlerő véres hadjáratai dacára egyre emelkedett –, hogy létrejöjjön a további kibontakozáshoz elengedhetetlen parancsnoki gárda. A partizánharc körülményei között gondolni sem lehetett a kijelölt káderek katonai iskoláztatására. Erre csak később kerülhetett sor a felszabadított területeken, majd a szövetségesek kiképzőiskoláin. A fasiszta csapatokkal vívott harcokban azonban kitűntek a legrátermettebb, parancsnoki beosztásra alkalmas emberek. Közülük választották ki a Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok első tisztjeit. A partizántisztek 1943. május 1-i kinevezése a jugoszláv néphadsereg fejlődésének jelentős mozzanata volt.

Kis Ferencet a főparancsnokság kapitánnyá léptette elő, mintegy bizalmat előlegezve a leendő magyar alakulat parancsnokának.

1943. augusztus 7-én a partizánokhoz érkezett nemzetiségiek elérték azt a számot, amelynek alapján a hadtesttörzs kiadhatta utasítását alárendelt osztagainak: hala-

déktalanul indítsák Zvečevóra az állományukban levő magyarokat és németeket.

Az augusztus 14-ig beérkezettek másnap a Podravska Slatina melletti Slatinski Drenovacra vonultak át. Felsorakoztak a Jankovac-patak partjánál, és várták az ünnepélyes parancshirdetést. Ez azonban váratlan esemény miatt elmaradt. A falun rajtaütöttek a fasiszták – valószínűleg feltűnt nekik a nagy mozgás. Így történt, hogy még mielőtt a magyar és a német alegységek hivatalosan megalakultak volna, harcosai már át is estek a tűzkeresztségen.

A harci zaj elmúltával – még aznap – ismét felsorakoztak, most már a rijenci kőszénbánya előtti téren. A II. Szlavón hadtesttörzs augusztus 15-én kelt 127/43. számú parancsában közölte a jelenlevőkkel, hogy megalakította a „Petőfi Sándor" magyar zászlóaljat két századból, harmadik századként pedig állományába helyezi az ugyancsak ezen a napon létrehozott „Ernst Thälmann" német századot.

Az ekkor 90 fős alegység a Dráva menti osztag állományába került.

Kis Ferenc kapitány, a Petőfi-zászlóalj parancsnoka kimondhatatlanul boldog volt ezen a napon, annak ellenére, hogy érezte a vállára nehezedő roppant felelősség és gond súlyát. A problémák már a megalakulás napján jelentkeztek. Csak a régi partizánoknak volt fegyverük, ahhoz is kevés a lőszer. Az újonnan jöttek lelkesen harcolni akartak, csak éppen nem volt mivel. Egymás után jelentkeztek a parancsnoknál, hogy adjon nekik fegyvert. Kis csodálkozva nézett embereire. Egykori harcostársai elmondták, hogy körülbelül ilyenképpen reagált a kérésekre:

– Partizánok vagyunk! A mi körülményeink között egyáltalán nem az a természetes, hogy jelentjük hiányain-

kat a parancsnoknak és az továbbítja a hadtápszervekhez. Mint ahogy arra sincs mód, hogy a harcban helytállókat érdemrendekkel tüntessük ki. Egyelőre érdemrendek veretése sem áll módunkban. Ki-ki magát tüntesse ki azzal, hogy minél több puskát, hadianyagot, lőszert stb. zsákmányol az ellenségtől. Minél több ilyen „érdemrendünk" lesz, annál ütőképesebb lesz egész alegységünk.

A fegyverellátás témája ezzel lezárult. Nem telt bele sok idő, és a zászlóalj minden tagjának volt fegyvere, némelyiküknek több is.

A magyar zászlóaljnak kezdettől fogva két fő feladata volt: aktívan részt venni az osztag harctevékenységében, ugyanakkor politikai felvilágosítást folytatni a környék magyar és német ajkú lakosai között, a harcképeseket felvenni a partizánok közé.

A hadtestparancsnokság elsődleges feladatnak a politikai munkát tekintette. Erre utal az az intézkedése, hogy a Petőfi-zászlóalj azon a területen tevékenykedjen, ahol az említett nemzetiségiek laktak. Így történhetett, hogy a magyar alegység létezése 16 hónapja alatt több partizánosztag, illetve dandár állományába tartozott, mindig ahhoz, amely éppen Szlavónia területén működött.

Kis zászlóaljparancsnok rendkívül komolyan vette alegysége politikai küldetését. Különös gonddal ügyelt a propagandaanyagok elkészítésére. Köztudott, hogy a Petőfi-zászlóalj több röplapot, falragaszt készített, felhívásokkal fordult a magyarokhoz. Néhány diáknak, tanítónak az volt a különleges megbízatása, hogy ezeket az anyagokat megszövegezze és a magyar helyesírást gondosan ellenőrizze. Kis fájlalta, hogy a szlavóniai szórvány-magyarság nem beszéli tisztán anyanyelvét. Ezt a problémát mindvégig – zászlóalj-, majd dandárparancsnokként is – nagyon szívén viselte.

Éppen a politikai munka volt az a terület, ahol az egyébként nyugodt természetű Kis Ferenc sokszor türelmét vesztette, kifakadt, ha nem úgy mentek a dolgok, ahogyan szerette volna. Különösen fájt neki, hogy a magyar lakosság körében nem mindig fogadták bizalommal az első ízben megérkező „petőfiseket". Így írt erről 1944. július 10-i jelentésében:

„A magyar nyelv a legfájóbb kérdés. Nagyon kevés a magyar nyelvet jól ismerő elvtárs, s így a magyar nép előtt nem tudjuk kellőképpen bizonyítani magyarságunkat. Több helyen a lakosság gyanakodott, magyarok vagyunk-e valóban, a magyar nyelv hiányos ismerete miatt.

Igyekezünk minden áron ezt a hibát kijavítani szavalatok és dalok útján, amiben meglehetős sikerünk van."

Érthető örömmel üdvözölte 1944 augusztusában a zászlóaljhoz érkezett tíz budapesti ifjúmunkást, akik fél éven át a szerémségi partizánok között harcoltak. Néhányuk régi párttag és tapasztalt agitátor volt, így hát sokoldalúan segítették az alegység propagandamunkáját. Sajnos, csak három hétig lehettek a zászlóaljnál, a parancs máshová szólította őket.

A partizánok gyakran tartottak kedvező fogadtatású gyűléseket, kultúrműsort az éppen felszabadult helységekben. A röplapok, felhívások ugyanakkor nemcsak a jugoszláviai magyarsághoz szóltak, hanem átjutottak a határon, és élénk érdeklődést keltettek a dél-somogyi emberek között is. Az egyik ilyen röplap így kezdődött:

„Magyar Testvéreink!

Mi, magyarok, Jugoszlávia nemzeti felszabadítási hadserege »Petőfi Sándor« magyar zászlóaljának harcosai, íme hozzátok fordulunk.

Hozzátok fordulunk mint a régi hazában élő testvéreinkhez, akik a fasizmus rabságának nehéz jármát viselitek.

Jugoszlávia nemzeti felszabadítási hadserege, amelynek soraiban a mi zászlóaljunk is harcol, már felszabadította fél Jugoszláviát, és új, demokratikus államot alkot. Mi, magyarok, a fasizmus ellen harcolva egyúttal a mi felszabadításunkért is harcolunk. Az eljövendő szabadság a mi szabadságunk is lesz..."

A Petőfi-zászlóalj létezéséről a dél-somogyiak, főként Barcs lakói, nemcsak a titokban kézről kézre adott röplapokból szereztek tudomást. Amikor a zászlóalj a Dráva mentén működött, Barcstól, Felsőszentmártontól délre, személyes kapcsolatok is létesültek. Barcson át sok politikai és vallási üldözöttet sikerült a jugoszláv partizánokhoz eljuttatni. Jó néhány barcsi és Barcs környéki ember vállalta a veszélyt, hogy számukra élelmet, dohányt vigyen át az éj sötétjében a Dráván. (Nem véletlen tehát, hogy 1944 december közepén a már felszabadult Barcsra érkező Petőfi-zászlóaljat, magát Kis Ferenc kapitányt is oly nagy szeretettel, régi barátként üdvözölték Barcs lakói.)

A szlavóniai magyar zászlóalj harctevékenysége vasútrobbantásokkal kezdődött. 1943 szeptemberében fő célkitűzésük a fegyverszerzés volt, amit sikerrel végre is hajtottak. Eredményes harcot vívtak a fasisztákkal 1943 decemberében a Brod–Podvinje–Čaglin-országút biztosítása során is. Különösen sok akcióban vettek részt 1944 nyarán és őszén. A szlavóniai lakosok testvérként fogadták mindenütt a „petőfiseket", és már messziről felismerték a középtermetű kapitányt, aki általában harcostársai élén vagy mellettük léptetett kedves Cvetko lován.

A ló nagy kincs volt a partizán számára. Kis Ferenc lova pedig különösen értékes jószág hírében állt. Megszerzését így mesélte el Baki Ferenc, Kis kapitány egyik közvetlen munkatársa:

„A környékbeli Kip faluba törtünk be hajnaltájt. A

domobran (horvát honvédség) helyőrséget szétszórtuk. Többen közülük alsónadrágban menekültek Daruvárra. Egy tisztet elfogtunk, és ekkor tettünk szert a hátaslóra is.

A fakó, mi tagadás, ettől fogva nemcsak gyakorlati célokat szolgált – miszerint nem kellett gyalogolnia a parancsnoknak –, de a menetelő csapattest katonai külsejét is tekintélyesebbé tette az élén lovagló parancsnok. Akarva-akaratlanul ki kellett húznia magát az embernek: kész parádé volt most már ez így, és nem akármilyen rongyos gárda bandukolása."

A magyar alegység különösen az usztasákkal vívott harcokban tűnt ki. A Daruvárhoz közeli Doljani faluban például két harckocsit zsákmányolt tőlük, ezek voltak a szlavón partizánok első páncélosai.

Harctevékenységük történetéből kiemelkednek a Pakrac–Lipik környékén 1944 szeptember első felében lezajlott küzdelmek. A VI. hadtest törzse ugyanis azt a feladatot kapta, hogy foglalja el, illetve biztosítsa a Zágráb–Belgrád fő vasútvonalba torkolló Barcs–Virovitica–Daruvár–Pakrac–Banova–Jaruga vasútvonalat, melyen Pakrac fontos csomópont volt. A város megközelítése nehéz feladatnak bizonyult, mert az itt összevont usztasa–domobran–német erők erős védelmet építettek ki, és szívósan tartották magukat. Pakracnak valóságos előretolt erődje volt Prekopakra község, melynek elfoglalását a Petőfi-zászlóaljra bízták. Rendkívül súlyos harcok, megmegújuló rohamok árán a magyar partizánok végül is birtokba vették Prekopakra falut, és folytatták támadásukat Pakrac irányába, melyet ekkorra a különböző irányból előrenyomuló partizánerők nagyrészt elfoglaltak. A Petőfi-zászlóalj a várost védő fasiszta csapatok parancsnokát és törzsét foglyul ejtette, ezenkívül jelentős hadizsákmányra tett szert.

Kis Ferenc ezekben a harcokban nagyszerű példáját

adta a bátor, körültekintő vezetőnek. Határozottságával a legreménytelenebbnek tűnő helyzetekben is talált megoldást, és harcosai élére állva személyes helytállásával elérte, hogy a zászlóalj teljesítse feladatát.

Amikor a Pakrac környéki harcokban tanúsított bátorságáért a legfelsőbb főparancsnok Kis Ferencet 1944. szeptember 25-i parancsában a Partizáncsillag III. fokozatával tüntette ki, a kapitány a kitüntetést egész alegysége tevékenységének legfelsőbb elismeréseként fogadta.

1944 októberében a szlavóniai partizánerők fő feladata az előbb említett terület felszabadítása, a Zágráb–Belgrád vasútvonal elleni diverziók végrehajtása volt. Ekkor már teljes mélységében kibontakozott a szovjet–jugoszláv szövetséges csoportosítás támadása a jugoszláv fővárosért, s rendkívüli jelentősége volt, hogy a németeknek a Balkánra vezető legfontosabb vasút- és közútvonalán hatékonyan bénítsák a fasiszta csapatmozgásokat és utánpótlást.

A Petőfi-zászlóalj szintén részt vett a robbantó akciókban, továbbá Podravska Slatina, Virovitica és környéke felszabadításában. Ezen a vidéken Kis otthon érezte magát, hiszen szülőfaluja alig néhány kilométerre feküdt. Gondolatai bizonyára gyakran hazaszálltak, mert harcostársai emlékezete szerint ebben az időben a kapitány elég szótlannak mutatkozott.

Podravska Slatina felszabadítása után a magyar alegység Barccsal szemben, Terezino Polje körzetében, a Dráva védelmét kapta feladatul. Az egyik századot megbízták, hogy semmisítse meg a barcsi közúti híd őrségét a déli partnál, ami meg is történt. A rákövetkező napon azonban Barcsról fasiszta csoport kelt át észrevétlenül a folyón. Heves tűzharcra került sor, miközben Barcsról aknatűzzel támogatták a partizánokra tört német és magyar fasisztákat.

Kis Ferenc levelet küldött Barcs akkori polgármesteréhez, melyben közölte, hogy az átkelt csoportot Viroviticánál bekerítették, és ha Barcsról továbbra is tűzzel támogatják őket, akkor másnap, 1944. október 4-én déli tizenkét órakor aknatüzet nyitnak Barcsra. A levelet két vállalkozó szellemű halász vitte át a Dráván. Egy biztos: Barcsról többé nem lőtték a partizánállásokat.

Október 20-án Belgrád felszabadult. A szovjet csapatok folytatták támadásukat északi irányban, a jugoszláv erőkkel együtt felszabadították a Vajdaságot, és november első hetében megkezdték hídfőharcukat Batina–Apatin körzetében. Az ellenség szilárd védelmet épített ki a Dráva déli partjánál és a Szerémségben. A szlavóniai partizánalakulatok feladata ennek következtében nem változott: továbbra is az ellenséges szállítások akadályozása, újabb felszabadított területek megszerzése volt a cél. A Petőfi-zászlóalj becsülettel teljesítette feladatát. Súlyos harcokat vívott Slavonska Požega felszabadításáért, december közepén pedig a Našice felől támadó usztasák rohamait hárította el Vukojevcinél létesített védőállásaiban. Itt érte Kis Ferencet a VI. hadtesttörzs parancsa: azonnal vonuljon Podravska Slatinán, Viroviticán át Barcsra.

Hamarosan megtudták, hogy a felszabadult Vajdaságban három magyar zászlóaljat szerveztek november folyamán, és ezek a XII. jugoszláv hadtest erőivel már magyar területen tartózkodnak. Kosta Nadj tábornok, a III. Jugoszláv Hadsereg parancsnoka éppen azért kérte át a horvátországi főparancsnokságtól a vajdasági népfelszabadító csapatok állományába a szlavóniai Petőfi-zászlóaljat, hogy ennek tapasztalt harcosaiból kialakíthassák a szervezendő magyar dandár parancsnoki és politikai biztosi állományát.

A kapitány és a zászlóalj minden tagja kitörő örömmel fogadta a hírt. Megvalósulni látták az önálló magyar egység megteremtését, amelyre a népfelszabadító parancsnokság már 1943 nyara óta erőfeszítéseket tett. Mit számított most a tél hidege, a fáradtság, az, hogy karácsony volt. Csak rótták a kilométereket, mentek falvakon, városokon, a jeges Dráván át. Fogadták a magyar lakosok baráti ölelését a már felszabadult dél-dunántúli területen, míg Sellyére nem érkeztek. A nagy találkozás a vajdaságiakkal és a közben hozzájuk csatlakozott magyarországi fiatalokkal a Draskovich-kastélyban történt meg.

Sellyéről mind a négy magyar alegység Csányoszlóra vonult. 1944. december 31-én Kis Ferenc elcsukló hangon, de határtalan büszkeséggel jelentette be a XV. „Petőfi Sándor" Népfelszabadító Dandár megalakulását. Köszöntötte a magyar egység több mint 1200 felsorakozott katonáját, parancsnokait, politikai munkásait. E nap éjszakáján az immár dandárparancsnokká kinevezett Kis meghatódva emelte poharát a fasizmus elleni küzdelem végső győzelmét hozó új, 1945-ös esztendőre.

A dandár létrejöttével új fejezet kezdődött a magyarok számára. Eseményei földrajzilag magyar területen, illetve hazánk déli határa közelében zajlottak le.

A hitleri Németország elleni háború a befejezéshez közeledett, a fasiszták azonban még mindig szívósan tartották magukat. Ezt bizonyította a Barcstól délre még december elején létesített szovjet–jugoszláv hídfő elleni ellenséges támadások hevessége, elkeseredettsége is.

A Petőfi-dandár törzsének nagy gondot okozott a katonák kiképzési szintjének emelése, amely nélkülözhetetlen volt a harcképesség biztosításához. A harcosok közel 70%-ának alig vagy egyáltalán nem volt harci tapasztalata, nem értettek a fegyverekhez, sokuknak még nem is jutott.

A hiányosságok pótlására gyakorlatilag csupán néhány nap állt rendelkezésre, mivel a viroviticai hídfő kiszélesítése érdekében a III. Jugoszláv Hadsereg parancsnoka, Kosta Nadj tábornok újabb erők bevetését rendelte el. Január 10-én Kis Ferenc is parancsot kapott, hogy egységeivel keljen át a Dráván.

Két nap múlva a magyar zászlóaljak az 1943-ban létrejött Petőfi-zászlóalj harcainak színterére, Szlavóniába érkeztek. Az átkelést az ellenség úgy látszik észrevette, mert Virovitica és Podravska Slatina körzetére erős tüzérségi tüzet zúdított, az átkelőhelyekhez közel eső állásokból pedig gépfegyversorozatok pásztázták az utakat.

A következő hetekben a magyar dandár – az átkelt jugoszláv népfelszabadító alakulathoz hasonlóan – súlyos megpróbáltatásokon ment át. Erőfeszítéseik a hídfő kiszélesítésére nem jártak sikerrel, sőt a friss erőkkel támadó fasiszták mind kisebb területre szorították vissza őket. Ilyen körülmények között még a védőállások megtartásának is volt jelentősége, mert megakadályozta, hogy a Budapesten bekerített német–magyar csoportok felmentésére indított hadműveleteknél a német hadvezetés a Dráván túli erőkre számíthasson.

A hídfőharcok nehéz vizsga elé állították a jugoszláv parancsnokokat, még az olyan, egyébként tapasztalt kádert is, mint amilyen Kis Ferenc kapitány volt, hiszen a harc vezetése közben kellett megtanulnia a dandár irányítását, az alegységek együttműködésének, összeköttetésének, utánpótlásának stb. megszervezését és biztosítását.

E harcok közben megmutatkoztak Kis Ferenc nagyszerű emberi és parancsnoki tulajdonságai. Valóban összeforrott a magyar dandár parancsnoki és politikai biztosi állománya. Sikerült a sokat éhező és fagyoskodó, igen

kedvezőtlen terepen harcoló katonák erkölcsi és politikai állapotát olyan fokra emelni, amely képessé tette őket arra, hogy a technikai és számbeli fölényben levő ellenséggel szemben helytálljanak.

Kis Ferenc, a dandár politikai biztosa és a törzs főnöke szinte alig pihent ezekben a napokban-hetekben. Egyéni példamutatásával, határozottságával, mélységes humanizmusával és derűjével talán itt szerezte meg Kis dandárparancsnok azt a szavakban kifejezhetetlen tekintélyt és megbecsülést, melyet egykori harcostársai mindmáig megőriztek iránta. Csak a közvetlen környezetében élők tudták, hogy magabiztos parancsnoki ténykedése milyen önfegyelmet, felelősségérzetet és kritikai készséget követelt tőle. Ők is elsősorban töprengő arcából, türelmetlen mozdulataiból, szótlanságából ítélhették meg, mi megy végbe benne, mert belső vívódásairól nemigen beszélt. Hogy mennyire kritikusan vizsgálta önmagát is, bizonyítják azok az értékelései, amelyek egy-egy harci feladat megoldása után hangzottak el a parancsnoki értekezleteken. Különösen hasznosak voltak a viroviticai harcok befejeződése után, a pettendi pihenő időszakában összegezett tapasztalatai.

Február 10-én az ellenség elfoglalta a viroviticai hídfő területét, és a XII. jugoszláv hadtest csapatai újra visszatértek Dél-Somogy és Dél-Baranya területére. A 16. hadosztály állományában a Petőfi-dandár több mint három héten át lényegében pihenőben volt, és felkészült a harctevékenység folytatására. A Barcs–Drávatamási–Kastélyosdombó–Zádor–Pettend–Sellye–Vajszló–Siklós–Villány–Beremend–Illocska menetvonalon egy-egy helységben tovább időzhettek, így alkalmuk nyílt a magyarországi lakosokkal való közvetlenebb megismerkedésre is. Több községben nagygyűlést tartottak, kultúrműsort rendeztek, ahol a helybeliekkel együtt énekeltek magyar népdalokat,

katonadalokat, és felcsendültek a jugoszláv partizándalok.

A viszonylag békés napokban Kis Ferenc többet foglalkozott a dandár harci és erkölcsi-politikai problémáival. Most a parancsnoki káderek nevelése, eddigi működésük sokoldalú elemzése és értékelése került napirendre. Erről tanúskodnak a belgrádi levéltárban fennmaradt írásbeli jelentései, javaslatai. A 16. hadosztály parancsnoka, a legendás hírű Marko Peričin-Kamenjár mindmáig úgy emlékezik Kis kapitányra, mint akinek konstruktív megállapításai és elgondolásai hasznosságukat tekintve túlnőttek a magyar dandár keretein, és hadosztályszinten is értékesíthetők voltak.

Bővebben jutott idő a katonákkal való ismerkedésre. Sokat beszélgetett velük, tájékozódott múltjuk, családi körülményeik felől, és különösen nagyra értékelte a magyarországi lakosokkal kibontakozó barátságot. A megbecsülés kölcsönösnek bizonyult, hiszen az itt élő emberek emlékezetében sok év távlatában is élénken él Kis kapitány fürge alakja, derűs mosolya, közvetlensége.

A somogyi és baranyai emberek tulajdonképpen ekkor ismerték meg közelebbről a Petőfi-dandárt. Melegen érdeklődtek harcaik iránt, figyelemmel hallgatták a partizánok elbeszélését a viroviticai hídfőért folytatott súlyos küzdelmekről, amelyekben Kis Ferenc vezetésével és személyes példamutatásával szereztek harci és emberi tapasztalatokat. Akármiről is fordult a szó, Kis neve mindig beleszövődött a mondanivalóba. A helybeliekhez már eljutott a „félelmet nem ismerő", a „rettenthetetlen" dandárparancsnok híre, mielőtt személyesen is találkoztak vele. De ha megismerkedtek és szóba hozták, hogy „tudnak ám hőstetteiről és legendás bátorságáról", Kis értetlenül nézett rájuk, mint aki nem tudja, miről beszélnek, majd nevetve legyintett, mintegy jelezve: mesebeszéd!

A békés napokat március 6-ra virradóan a Dráván túlról átkelt ellenség támadása zavarta meg. A Petőfi-dandárt a riadó Baransko–Petrovo Selo–Luč körzetében érte, ahol alegységei február 26-tól tartózkodtak.

A március 6-tól tizenhét napon át tartó védelmi harcok szervesen kapcsolódtak a szovjet csapatok balatoni hadműveleteihez. Az ellenség két kisegítő csapásának elhárítása, illetve a Dráva északi partján létesített harcászati hídfőjének felszámolása – a szovjet csapatokkal együttműködve – az I. Bolgár Hadseregre, a baranyai háromszögben pedig a XII. jugoszláv hadtestre hárult.

A 16. hadosztály és az alája rendelt magyar dandár legsúlyosabb harcait a Bolman–Majska Medja–Petlovac útkereszteződés megtartásáért, illetve a nevezett helységek birtoklásáért vívta. A viroviticai hídfőharcok tapasztalatai alapján Kis Ferenc igyekezett alegységeit a számukra legkedvezőbb helyzetben működtetni, és úgy irányítani tevékenységüket, hogy minél kisebb emberveszteséggel tudják feladataikat megoldani. Ez nem mindig sikerült, hiszen sem a terep-, sem az időjárási viszonyok nem nekik kedveztek. A németek – különösen március 12-e után – embert és technikát nem kímélve arra törekedtek, hogy a jugoszláv védelmet nyugati irányban áttörjék és bolmani hídfőjüket a szomszédos drávaszabolcsi hídfővel egyesítsék, ebből az irányból hátbatámadják az ott védő, illetve ekkor már támadásba átment szovjet–bolgár csoportosítást.

A magyar alegységek többször válságos helyzetbe kerültek. A támadás első napjaiban a harckocsikkal támogatott ellenséges csoportok folyamatosan rohamozták a dandár állásait. Meghátrálásra akarták kényszeríteni őket, hogy az elfoglalt terepszakaszt biztosan uralják, és újabb területek elfoglalásával kiszélesítsék.

A magyar alegységek egy része március 12-től a hadosztály második lépcsőjébe került. Főleg felderítő tevékenységet folytattak.

Március 16–17-én éjjel az ellenség újabb erőket dobott át a jugoszláv védelemben létesített hídfőjébe, és újabb helységeket sikerült birtokba vennie.

A bolmani támpont megerősítése felfedte az ellenség áttörési szándékát. Meghiúsítására a 3. Ukrán Front parancsnoka, Tolbuhin marsall utasította a térségben küzdő csapatait, amelyek keleti irányba fordulva megerősítették a bolgár–jugoszláv csapatok csatlakozását, és felkészültek a bolmani hídfő végleges felszámolását célzó jugoszláv támadás támogatására. A közös erőfeszítés eredményeként március 22-re virradóan a Dráva északi partja mentén teljesen helyreállították a védelmi vonalat, a fasiszta csapatok maradványai a folyó túlsó partjára vonultak vissza.

A magyar dandár – amely a harcok idején ideiglenesen az 51. hadosztály törzsének volt alárendelve, s ennek dandárjaival közösen vette ki részét az elkeseredett küzdelmekből – tudta: bármilyen erővel támadjon is az ellenség, napjai meg vannak számlálva, hiszen a szovjet csapatok már Berlin felé törnek.

Kis Ferencet ugyanezek a reményteljes érzések töltötték el. A négyzetkilométerekért vívott harcok nagy áldozatokat követeltek a népfelszabadító erőktől. A régi harcostársak halála, sebesülése mély fájdalmat váltott ki belőle. Szeretett volna egyszerre mindenütt ott lenni, hogy védje embereit, és személyesen fizessen mindenkiért az ellenségnek. Pufajkában és jugoszláv katonasapkában hol itt, hol ott tűnt fel alakja a lövészárkokban, fedezékekben. A befejező harcokban pedig pillanatnyi nyugta nem volt. Telefonon, futárok útján, szóban, szünet nélkül buzdította alegységparancsnokait: ne álljanak meg, tapadjanak

a menekülő ellenségre, üssék őket, semmisítsék meg a fasisztákat, és maradványaikat szorítsák a Drávába! Ha valaki azt panaszolta, hogy kimerültek a harcosok, sok a sebesült, meggyőző erővel válaszolta: „csupán órák kérdése a győzelem".

Március 21-e délutánján már alig volt türelme a parancsnoki harcállásponton maradni. Utasította Baki Ferencet, a politikai biztos munkatársát, intézkedjen a sebesültek ügyében, hogy mielőbb Lučra, a kórházba szállítsák őket. A harcállásponton hagyta törzsfőnökét, Szobocsán Mihályt, ő maga pedig elindult a Majska Medja birtoklásáért harcoló alegységhez.

Baki Ferenc még körül sem nézhetett Lučon, amikor telefonhoz hívatta Szobocsán és közölte: a parancsnok halálosan megsebesült. A kocsi már viszi a többi sebesülttel együtt Lučra. A szekér odaérkezésekor Kis Ferenc halott volt. Kísérői számoltak be a történtekről. A Majska Medja felé vezető úton haladtak, a védőárkok mögött, ahová csak a Dráva menti fákon elrejtett ellenséges lövészek golyói érhettek. Kis éppen figyelmeztette társait, hogy menjenek le az út menti árokba, mert veszélyes itt haladni. A haditudósítónak, Szalainak még tréfásan oda is csippentett: „Eredj le az árokba, mert eltalálnak, tebelőled pedig csak egy van..." Néhány perc múlva társai csak azt látták, hogy szeretett parancsnokuk elvágódott. Hozzárohantak, majd futva a közeli tanyára vitték. Ekkor még élt, de Lučon a dandárorvos hiába öltözött be műtétre, Kis Ferencet nem menthette már meg.

Néhány órával később a harcok Bolman körzetében véget értek. A Petőfi-dandár harcosai azonban nem ünnepeltek. Temettek. 1945. március 22-én Lučon vettek búcsút Kis Ferenctől. A fasiszták feletti győzelmet, amelyért küzdött, nem érhette meg.

1965-ben Bolmanon helyezték közös díszsírba hősi halott bajtársaival együtt. Kis Ferenc kapitány a jugoszláv népek felszabadító háborújának és a jugoszláviai magyarság fegyveres küzdelmének élenjáró harcosa, egyszersmind a magyarországi antifasiszta mozgalom példamutató hőse volt.

GODÓ ÁGNES

KÖBLÖS ELEK / 1887–1937

A Maros-völgy egyik festőien szép falucskájában, Sáromberkén született 1887. május 12-én. Ez a vidék nemcsak szülőföldje, hanem harcos életének, a romániai munkásmozgalomért vívott küzdelmeinek egyik jelentős színtere is volt. A húszas évek romániai harcai idején Köblös Eleket s tevékenységét egész Európa munkássága ismerte. Nevét osztályos társai szeretettel, ellenfelei gyűlölettel ejtették ki. Volt Köblös életében olyan időszak, amikor nemcsak a román sziguranca, de egyszerre több ország rendőrsége is körözte és kereste.

Egyszerű munkásemberből vált a kommunista mozgalom kiemelkedő vezetőjévé, igaz forradalmárrá. Jó kezű asztalos volt, aki szakmájának minden csínját-bínját ismerte. A négy elemit szülőfalujában végezte el, majd – a család nagy anyagi áldozatai árán – bekerült a nagyenyedi kollégiumba, de pénz híján három osztály után kimaradt. Szülei ekkor inasnak adták Vakarcs Lajos asztalosmesterhez Marosvásárhelyre. Emigráns éveiben sokat mesélt kislányának és feleségének gyermekkoráról, innen ismerjük inaséveinek keserveit is: „Hideg téli hajnal, s a kisinas elgémberedve kel fel a műhely padlójára terített szalmazsákról. Hamar felöltözik, veszi a vizesvedret és a baltát, megy a Marosra, ahol léket vág, megmeríti a vedret, s viszi a friss vizet haza. Azután az istállóba megy, megeteti, megitatja a szamarat, kitakarítja az istállót, majd tűzifát aprít és visz be a konyhába, befűt, s végül a mester és a mesterné lábbelijét pucolja ki. Ha pontosan hat órakor nem volt a gyalupad mellett, akkor azt a háta sínylette meg, mert végigtáncolt rajta a mester nadrágszíja."

1905-ben szabadult Marosvásárhelyen, egy évig ott is dolgozott. A munkásmozgalommal már inas korában megismerkedett. Segédként beiratkozott a famunkások szakcsoportjába, s tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak.

1906 elején Budapestre jött, a Murányi utcában lakott, s különböző mestereknél dolgozott. Gyakran járt az asztalosok szakszervezetébe, az Aggteleki utcába. Itt ismerkedett meg behatóbban a munkásmozgalom elméleti kérdéseivel. Hároméves budapesti tartózkodása azért volt számára döntő jelentőségű, mert lehetősége nyílt a marxizmus közelebbi megismerésére. 1908–1911 között szolgálta le katonaidejét. A család emlékezései szerint hol előléptették, hol lefokozták, gyakran büntették, mert nehezen viselte el szó nélkül az altisztek terrorját a legénység felett.

1912 és 1914 között újra Budapesten dolgozott, ekkor is gyakran járt a szakszervezetbe. Nem sokkal a háború kitörése után behívták Gyulafehérvárra a 12-es árkászokhoz. A háború alatt, 1917 novemberéig, az olasz fronton volt. Néhány hónapos szünet után újra a frontra küldték, ahol súlyosan megsebesült, s az innsbrucki kórházban kezelték.

A budapesti rendőrség politikai nyomozóosztályának iratai között megmaradt, kézzel írt önéletrajzából csak nagyon vázlatosan rajzolódik ki szerepe az őszirózsás és a proletárforradalomban. 1918-ban ismét Budapesten, valahol a VII. kerületben lakott. 1918 novemberében jelentkezett szolgálatra a Népőrséghez a Hernád utcában. Változatlan hűséggel kitartott a szakszervezet mellett, rendszeresen látogatta az előadásokat. Itt értesült a proletárdiktatúra győzelmének, a proletárhadsereg megszervezésének híreiről. A famunkások is toboroztak katonákat a magyar Vörös Hadseregbe, és Köblös Elek az elsők között jelentkezett. Március végén vöröskatona lett, eleinte bizalmi férfi; majd 1919 április közepén zászlóaljparancsnoknak nevezték ki az 1. vörös gyalogezred IV. rohamzászlóaljához. Zászlóaljában 1620 vöröskatona szolgált. 1919 április vége felé új egyenruhát, tányérsapkát kaptak, s új

felszereléssel ellátva, a zászlóalj április 25-én a szolnoki frontra indult. Onnan visszavonták őket Ceglédre, ott ünnepelték május elsejét.

A Magyar Tanácsköztársaság válságos óráit élte, és a szolnoki hídfő védelme kulcsfeladat volt. Május 2-án Köblös zászlóalja szállta meg a szolnoki híd innenső oldalát. A külső ellenforradalom felett aratott győzelem után a zászlóaljat visszavonták a Duna–Tisza közére. A viszonylagos csend és nyugalom közel két hónapja következett, amely alatt a gyorsan összeállított és hevenyében kiképzett zászlóaljból fegyelmezett, jól összeszokott, kitűnő harci szellemű egység vált. A visszaemlékezők nagy szeretettel említik ebből az időszakból is a zászlóalj parancsnokát. Neve oly szorosan összeforrt az alakulattal, hogy a június–júliusi napokban már az ő nevével fémjelezték, Köblös-zászlóaljként emlegették.

Az északi hadjárat idején a Tisza-vonal biztosításában vettek részt. Szilárdan őrizték Budapest keleti kapuját. Két és fél hónapos fegyvernyugvás után, július 19-én hajnali 4 órakor hadműveletek kezdődtek a Tiszántúl felszabadítására. Szarvasig sikerült visszaszorítani a román királyi csapatokat. E harcok közben Köblös is megsebesült. Szavait: „Fiúk, a végsőkig legyetek hű katonái a proletárhatalomnak!" – egy bajtársa őrizte meg számunkra.

A magyar tanácshatalom utolsó napjaiban Budapestre hozták a Mária Valéria hadikórházba. Augusztus 7-én, még gyógyulatlanul, hazament lakására. Mint a Vörös Hadsereg egyik volt parancsnoka a kórházban nem érezhette magát biztonságban a fehértisztek razziái, gyilkosságai idején. Betegsége miatt azonban nem tudott a városból elmenekülni. Kiszolgáltatottságát egy ismeretlen feljelentő kihasználta, 1919. december 13-án letartóztatták, és a Gyűjtőfogházba vitték. A vallatási jegyzőkönyv záradéka

szerint – mivel nem politikai megbízott volt – 1920. január 2-án feltételesen szabadlábra helyezték. Amikor később a rendőrség ismét kereste, már csak annyit tudtak megállapítani, hogy február 4-én lakásából, a Murányi utca 18-ból, ismeretlen helyre távozott.

Unokabátyja, Köblös Gyula pénzügyőr segítségével kijutott Bécsbe.

1920 őszén körözést adtak ki ellene, mert a Kókai-, majd Glattner-féle budapesti illegális kommunista csoportok lebukásakor kiderült, hogy őket Bécsben Köblös Elek szervezte be az ott készült röpiratok magyarországi terjesztésére. A nyomozás során előkerült – ma is megvan az iratok között – Köblös egyik levele Budapesten élő barátjához, amelyben az illegális szervezkedés megindítására biztatja: „...az idő a munkára megérett. Abban az átkozott országban, ahol élsz, kell hogy lásd: mozog a föld." A szervezkedésben lebukott a Köblös család több tagja. Unokabátyjáról, Köblös Gyuláról is kiderült, hogy az illegális futároknak ő segített átjutni a határon. Unokahúga, Vajda Anna, a Glattner-csoportban dolgozott.

A gyér adatokból szinte lehetetlen tisztázni Köblös életének ezt az időszakát. Valószínű, hogy már 1920 nyarán távozott Bécsből. A bécsi rendőrség nyilvántartása szerint kiutasították, mert inzultált két fehértisztet. A magyar politikai rendőrség 1928-ban készült – ellentmondásokkal teli – összesítése feltételezi, hogy Köblös, mielőtt hazament Erdélybe, Moszkvában propaganda-tanfolyamon vett részt. Felesége a róla írott emlékezéseiben nem szól erről, viszont egykori harcostársa, Fuchs Simon említi, hogy Köblös bécsi emigrációja után rövid ideig Moszkvában tartózkodott. Fuchs Simon elmondja azt is, hogy az Erdélybe hazatért Köblös igazi néptribun, „külsejében is impozáns volt: hatalmas vállak, domború mellkas, dü-

börgő hang, oroszlánfej... egy pillantással felmérte az embereket".

Erdélyben nagyon gyorsan bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Barátja és harcostársa, Soós József szerint szombatonként este, ahogy kézhez kapták a fizetésüket – tehát volt pénzük útiköltségre –, kenyérrel és szalonnával megpakolva, együtt indultak a Maros menti üzemek munkásainak szervezésére. A magyar proletárforradalomban és a bécsi emigrációban szerzett gazdag forradalmi tapasztalataival, elvhűségével Köblös rövid idő alatt igen nagy tekintélyt vívott ki magának.

A romániai munkásság forradalmi megmozdulásai között kiemelkedő jelentőségű volt az 1920. októberi általános sztrájk, amelynek megszervezésében Köblös is részt vett. Emiatt letartóztatták.

Az általános sztrájk tanulságai nyilvánvalóvá tették a romániai munkásosztály számára az opportunizmussal való szakítás, a forradalmi párt megteremtésének szükségességét. Köblös azok közé tartozott, akik kezdettől fogva következetesen síkraszálltak a kommunista párt megalakításáért és a III. Internacionáléhoz való csatlakozásért. Az egykori vörösparancsnok és az aktív és tapasztalt kommunista számára nem is létezhetett más út.

Köblös Elek a román és a magyar munkásság internacionalista összetartozását erősítette. Számára a két nép fiai egyaránt barátot, a két nép elnyomói egyaránt ellenséget jelentettek. Nyíltan hirdette: „Mi éppen úgy nem szeretjük a magyar mágnást, mint a román bojárt. Mi az egész proletariátus felszabadítását akarjuk, azt akarjuk, hogy csak az egyék, aki dolgozik. Nem engedhetjük meg, hogy a zsandár csizmája megfojtson bennünket."

Az erdélyi munkásmozgalmon belül az Erdélyi és Bánáti Szocialista Párt jelentette a baloldali munkásmozgalom bázisát. Köblös Elek, mint egy volt harcostársa vissza-

emlékezésében leírta, „Erdélyben és Bánátban mindent elkövetett, hogy a kongresszusra olyan delegátusokat küldjenek, akik a forradalmi munkásmozgalom becsületes, megalkuvást nem ismerő harcosai."

1921. május 8-án ült össze a Romániai Szocialista Párt kongresszusa Bukarestben. Ezen mint a marosvásárhelyi és Maros-völgyi munkásság egyik képviselője vett részt. A kongresszusi iroda tagjává választották. A vitákban igen aktív volt, különösen élesen kelt ki a Szocialista Párt opportunizmusa és passzivitása ellen. A parasztkérdéshez is hozzászólt, és a föld teljes kisajátítása mellett foglalt állást. Még nem vonta le a Magyarországi Tanácsköztársaság ez irányú tanulságait. Megszavazta a Szocialista Párt átalakulását Kommunista Párttá, és csatlakozását a III. Internacionáléhoz. Ezért a kongresszus más küldötteivel együtt a rendőrség letartóztatta. Ügyüket 1922-ben tárgyalták a dealul spirii perben. Magatartása ismét igazolta bátorságát és elvhűségét. A perben tett vallomása védekezés helyett agitáció volt a bojár burzsoá uralom ellen. Elmondta, hogy egyszerű munkás, 18 éve vesz részt a szocialista mozgalomban, és sorsa a kommunizmus felé vezette őt. Bátran hangoztatta: a világ valamennyi munkásának egyesülnie kell, hogy kiharcoljon magának egy jobb, egy igazságosabb és boldogabb életet. „Célunk a világ munkásságának egy hatalmas táborba egyesítése volt, és ma is biztos eszméinknek diadala... – mondotta. – Utolsó leheletemig harcolni fogok a proletariátus győzelméért és a burzsoázia leveréséért."

Az 1922. júliusi amnesztiarendelet alapján – vádlott-társaival együtt – kiszabadult, visszatért Marosvásárhelyre. Munkáját ott folytatta, ahol korábban abbahagyta. Hozzákezdett a Kommunista Párt helyi szervezetének megalakításához. Az ő tevékenysége is hozzájárult, hogy 1922 júliusában már hat szocialista szekció csatlakozott a párt-

hoz a Maros völgyéből. A marosvásárhelyi gyűlésen – ahol a csatlakozást kimondták – a korabeli erdélyi munkásmozgalom baloldalának összes jelentősebb képviselői ott voltak. Köblös mellett az elnökségben foglaltak helyet harcostársai: Rozványi Jenő Brassóból, Berger Aladár Kolozsvárról, Gyöngyössy Gyula a *Világosság* szerkesztője, Vasutha, Basch és még sokan mások. A gyűlés szónoka Köblös Elek volt:

„Tizenöt hónappal ezelőtt a helyi proletariátus megbízásából az 1921. májusi kongresszusra küldettem ki... A tavalyi kongresszus megállapította azokat a bajokat, amelyek eddig a munkásság fellépésének eredménytelenségét okozták. Megkerestük a hibákat, hogy azokat kiküszöbölve összehozhassuk az erőket. Ezen a kongresszuson a II. Internacionáléval – mert az nem felelt meg – végérvényesen szakítottunk, és kimondtuk az 1919 márciusában megalkotott III. Internacionáléhoz való csatlakozásunkat... A III. Internacionálé az I. Internacionálé örököse, folytatása. A munkásság felszabadítása a cél, és ez a munkásság feladata. Ne várjunk azoktól semmit, akik a nacionalizmus jelszava alatt egymásra uszítják a román, magyar és szász nyelvű munkást. Egyesüljünk azért, mert munkások vagyunk! Elvtársak! Mondja ki ez a közgyűlés a Romániai Szocialista Kommunista Párthoz való csatlakozást és a marosvásárhelyi Kommunista Párt megalakulását!"

Szakadatlanul folytatta a szervezést, a pártépítő munkát. 1922. augusztus 20-án Sepsiszentgyörgyön is csatlakoztak a szocialisták a kommunistákhoz. Beszédével ekkor a konkrét napi feladatokra mozgósított: „...ki kell alakítani, hogy a párt és a szakszervezetek tevékenysége párhuzamos legyen, hiszen ma már a romániai munkásság tudja, hogy a harcban ez a két fegyvere van..." Ettől az időtől részt vett az *Előre* – a párt marosvásárhelyi magyar nyelvű lapja – szerkesztésében. Cikkei elméleti érdeklődé-

séről, marxista tudásáról tanúskodnak. A legtöbbet a pártszervezésről és a szakszervezeti munkáról írt. Az akkori viszonyok között nagyon nagynak számító munkásmozgalmi könyvtárában majdnem kétezer könyvet őrzött. Ezeket elvtársai is gyakran igénybe vették elméleti munkáikhoz, előadásaikhoz, újságcikkek írásához.

A Román Kommunista Párt (RKP) 1922 októberében megtartott II. kongresszusán felszólalásában főként szakszervezeti kérdésekkel és a munkásbetegpénztárak önállóságának védelmével foglalkozott. A kongresszuson a Politikai Iroda s nem sokkal később a Központi Bizottság tagjává választották. Ettől kezdve munkája fokozottabban Bukaresthez kötötte. A Famunkás Szakszervezet főtitkára lett, s közben az újságírás is napi teendőihez tartozott. Kahána Mózes és Jász Dezső mellett 1923 márciusától 1924 nyaráig ő is tagja volt a *Munkás* című magyar nyelvű lap szerkesztőségének. Tennivalói szaporodtak, de azzal együtt munkabírása is növekedett.

A kortársi visszaemlékezések egyaránt kiemelik, hogy munkásságának ebben a periódusában is mély internacionalista meggyőződéssel küzdött a különböző nemzetiségű munkások harci egységének megvalósításáért. Harcostársa, majd letartóztatása után védőügyvédje, M. Cruceanu említi, hogy 1923. március 12-én egy bukaresti nagygyűlésen is a románok és a magyarok harci összefogása mellett szállt síkra: „...mindnyájan egyesülve harcoljanak a kapitalisták ellen" – mondotta.

1923 májusában megbízták a Román Kommunista Párt szervező titkári feladatainak ellátásával is. Ekkor, három év után, újra Bécsbe került. Itt készítette el jelentését a Balkáni Kommunista Federációhoz az RKP szervezeti helyzetéről, majd visszatért Romániába. Éberen figyelte a rendőrségi akciókat, figyelmeztette a pártot a törvényen kívül helyezés veszélyére. Előkészületeket tett,

hogy illegalitásba kényszerítés esetén is tovább dolgozhasson a Kommunista Párt.

1924 tavaszán a román kormány törvényen kívül helyezte a Kommunista Pártot, illegalitásba kényszerítette a romániai munkásmozgalom igazi forradalmárait. Csak külföldön tarthatták meg a következő, III. kongresszust, amelyre 1924 augusztusában Bécsben került sor.

A Központi Bizottság beszámolóját Köblös Elek terjesztette elő. Amikor a pártot illegalitásba kényszerítették, a KB őt bízta meg ideiglenesen a főtitkári teendők ellátásával. A III. kongresszuson a Román Kommunista Párt főtitkárává választották. Ezt a funkciót 1928-ig látta el. Köblös Elek a fokozódó terror körülményei között is vállalta az illegalitást, s továbbra is irányította a pártmunkát. Következetesen küzdött a kongresszus határozatainak megvalósításáért, szívósan szembeszállt a párton belüli álbaloldali, szektás nézetekkel. Fontosnak tartotta a közös harci front létrehozását a szocialista, szociáldemokrata csoportokkal, az ellenzéki pártokkal. Felismerte az új harci formák kialakításának szükségességét, az új szervezeti keretek megteremtésére, a legális és illegális munka összekapcsolására törekedett. Kereste annak lehetőségét, hogy a Kommunista Párt is bekapcsolódhat az ország politikai életébe. Az ő elgondolásai is hozzájárultak ahhoz, hogy 1925-ben létrejött a Munkás-Paraszt Blokk, amelynek demokratikus programja lehetővé tette, hogy a párt is megjelenhetett a napi politika küzdőterén.

A szakszervezeti munkában is széleslátókörűség jellemezte. Elképzelésének magva a román szakszervezetek egységének megteremtése volt. Reálisan látta, hogy az egységes szakszervezetek lehetővé teszik a szocialista, szociáldemokrata és kommunista munkások közös harci programját.

1925 júliusában az illegalitás körülményei között tartották meg Marosvásárhelyen az RKP Központi Bizottságának ülését. Köblös élete állandóan veszélyben forgott, a sziguranca nyomában volt. Felesége említette, hogy sokszor alig egy órányi előnye volt az őt követő nyomozókkal szemben. Lakhelyét állandóan változtatta: hol Bukarestben, hol Erdély különböző városaiban vagy falvaiban tűnt fel. Kitűnően ismerte a konspiráció szabályait, nem tudták letartóztatni. 1926 elején 10 000 lej jutalmat tűztek ki a fejére. A fokozódó terror miatt az RKP Központi Bizottsága úgy döntött, hogy biztonsága érdekében külföldre küldi. Bécsbe utazott, onnan próbálta tartani a kapcsolatot az otthoni mozgalommal.

Részvételével 1927 elején Csehszlovákiában megalakult az RKP Külföldi Politikai Irodája. Több ízben utazott illegálisan Csehszlovákiába. Egyik ilyen útja alkalmával – Iglón, az illegális kiadványok nyomdájában – egy detektív felismerte és letartóztatta. A csehszlovák kormány ki akarta adni Romániának, de a nemzetközi tiltakozás hatására elálltak ettől, kiutasították, és áttették a szovjet határon. Nyomban visszatért Bécsbe, majd a Komintern VI. kongresszusára Moszkvába utazott, s ott is maradt. Az RKP IX. kongresszusán, 1928 júniusában, a szektás csoportok kiszorították a vezetésből. Nem választották meg főtitkárnak, s a KB-ba sem jelölték. Dimitrov és Kun Béla a Kominternbe hívták dolgozni, de ő a fizikai munkát választotta. Az 1. sz. moszkvai repülőgépgyárban dolgozott. Gyakran találkozott az emigráció tagjaival, románokkal és magyarokkal, rendszeresen részt vett a magyar klub munkájában is. Családjának véleménye szerint az emigránsok klubján belüli nézeteltérések okozhatták, hogy 1929 augusztusában a biztonsági szervek letartóztatták. Novemberben kiengedték, s tovább dolgozott a gyárban. 1933-ban újra letartóztatták. A szibériai

Tomszkba került, ahol mint asztalos a szakmájában dolgozott. Ugyanakkor szerte Európában a burzsoá rendőrség rettegve emlegette Köblös nevét. A magyar politikai rendőrség 1928-ban, 1930-ban és 1931-ben összesítéseket készített tevékenységéről. A belügyminiszter 1929 januárjában szigorúan bizalmas körlevélben figyelmeztette az alispánokat, hogy lehetséges Köblös Elek Magyarországra érkezése, készüljenek fel erre. A magyar külügyminisztérium iratai között van a budapesti francia követség 1930. március 2-i átirata, miszerint 1929 végén Köblöst Hollandia felé látták utazni, „lehet, hogy az ott tartózkodó magyar miniszterelnök ellen akar társaival merényletet elkövetni". S ez csak néhány példa. Adataik pontatlanok, feltételezéseik tévesek, de értelmük azonos: rettegés a bátor forradalmártól.

Köblös Elek 1936-ban visszatérhetett Moszkvába. Ismét üzembe kérte magát, s mint a családi emlékezet megőrizte: várta a pillanatot, amikor újra hazájába térhet dolgozni. 1937. november 16-án ismét letartóztatták, ekkor már feleségével együtt. Még abban az évben meghalt.

1956-ban – post mortem – rehabilitálták. 1968. április 22–25-i határozatával a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága Köblös Eleket visszahelyezte politikai jogaiba.

A magyar Vörös Hadsereg bátor parancsnokának, a Román Kommunista Párt főtitkárának életútja kapocs népeink történelmi múltjában.

GERELYES EDE

MEZŐ IMRE / 1905–1956

Hivatásos forradalmár volt. Tagja annak a nagy kommunista nemzedéknek, amely elszántan, hűségesen harcolt a szocialista forradalomért. Többen közülük ott voltak Szovjet-Oroszországban, részt vettek a magyar proletárdiktatúra harcaiban, míg mások, a fiatalabbak, a húszas, harmincas években kapcsolódtak be a mozgalomba. Bárhol éltek is a nagyvilágban, bárhová vetette is őket a sors, mindenütt munkára, harcra jelentkeztek. Maga a történelem formálta életútjukat, amely egyenes volt, mert soha nem tévesztették szemük elől a célt. S céljaik megvalósításáért nagyon sokszor kockára tették életüket...

Mező Imre is közéjük tartozott. 1905. december 13-án született egy kis szabolcsi községben, Ramocsaházán. Tízen voltak testvérek, s édesapjuk korai halála miatt nehéz sors szakadt rájuk. Mező Imrének kilencéves korában már dolgoznia kellett, hogy hozzájáruljon a család eltartásához, amikor a két legidősebb fiút kivitték a frontra. Iskoláról szó sem lehetett. Tizenhat éves, amikor végre írni-olvasni tanulhatott. Szakmát választott: elszegődött szabóinasnak. 1924-ben Kisvárdán szabadult.

Előbb Debrecenben, majd Budapesten dolgozott mint szabósegéd, de sehol sem találta a helyét. A háború utáni Magyarország elképesztő nyomora nem nyújtott számára megfelelő lehetőséget. Nem tudott belenyugodni helyzetébe, és sok tízezer sorstársával együtt elhagyta az országot. Rokoni kapcsolata révén Belgiumban kötött ki. 1927-ben érkezett Antwerpenbe, a Schelde-torkolat nagy kikötővárosába. Rokona egy padlásszobát bérelt számára, s Mező Imre ebben a szobában egy lengyel szabóval együtt műhelyt nyitott.

A Belgiumba érkező munkásokat magyar szemnek szokatlan látvány fogadta: a jólét képe. A nagyvárosok utcáin gépkocsik sokasága, villanyreklámok villództak, jól

táplált, nyugodt emberek jöttek-mentek, új, modern házak épültek, és ami a fő, munkát kínáltak.

Akadtak szép számmal a gazdasági emigránsok között olyanok, akiknek gondolatvilágát teljesen betöltötte a helyi körülményekhez való alkalmazkodás, a szolíd, de biztosnak látszó gyarapodás, az otthoni fogalmakhoz képest jómódú élet; a motorkerékpár, a mosógép, a villanytűzhely, kempingezés egy-egy kedvelt kirándulóhelyen, nyaralás a tengerparton.

Az emigráns társadalom másik részét azonban nemesebb eszmék lelkesítették. Ők nagyobb tettekre vágytak. A menekültek közül sokan már otthon is részt vettek a munkásmozgalom harcaiban, netán szerepet játszottak a magyar proletárdiktatúrában, és éppen a fékevesztett megtorlás elől mentek Belgiumba, mint Szalvai Mihály, Basch Endre, Rónai Zoltán és mások.

Ezek az emberek új hazájukban is bekapcsolódtak a munkásmozgalomba. A szociáldemokraták legális szervezeteikbe tömörültek. A kommunistáknak nehezebb volt a helyzetük – jóllehet Belgiumban a Kommunista Párt szabadon működhetett, külföldieknek nem engedélyezték kommunista szervezetek alakítását. A magyar kommunisták ezért – más külföldiekhez hasonlóan – féllegális szervezeteket alakítottak: egy-egy sportkör, sakkegylet, színjátszókör, turistaegyesület szervezeti kereteit használták fel arra, hogy a magyar emigránsok táborában – a gazdaságiak és a politikaiak között egyaránt – erősítsék soraikat, terjesszék a marxizmus–leninizmus tanításait, ápolják a szolidaritás érzését a Szovjetunió iránt. Tudták, hogy ennek – a magyarországi nyomorszínvonalhoz képest – jólétben élő társadalomnak is megvannak a maga problémái, s ezek éppúgy a kapitalista társadalmi rendszerben gyökereznek, mint az otthoniak. Az évtized végére ismét sűrűsödtek az imperializmus válságjelenségei. A

nemzetközi monopóliumok eszközökben nem válogató harcai a nagy nyilvánosság előtt zajlottak le. Milliók maradtak kereset nélkül a gazdasági élet ingadozásai miatt. Kontinensek éheztek, ugyanakkor „búzafelesleg", „húsfelesleg", „vajfelesleg" okozott gondot. Brazíliában kávéval fűtötték a mozdonyokat, más országokban pirosra festett búzával – állatokat etettek. A kapitalizmus megdöbbentő értelmetlenségei újra széles munkástömegekben keltették fel a szocialista forradalom szükségességének a gondolatát.

Az antwerpeni magyar kommunisták Mező Imrével is megtalálták a kapcsolatot. Odaérkezése után egy évvel felkereste őt a már régebben ott élő Mátyás László azzal a céllal, hogy bevonja a csoport illegális szervező és agitációs munkájába.

Mező Imrét örömmel és aggodalommal töltötte el a kérés. Politikai, közéleti érdeklődésű ember volt, olvasott is már egyet s mást – de hát minden kezdet nehéz, kevés volt az önbizalma, képzetlenségét, járatlanságát emlegette. Végül hajlott az érvelésre, hogy a szükséges tapasztalatokat egyedül a gyakorlatban lehet elsajátítani, s rövidesen bekapcsolódott a csoport munkájába, majd belépett a Kommunista Pártba.

A mozgalmi életet a szokásos módon agitációval kezdte. Eljárt Antwerpenben élő magyar családokhoz, megbeszélték a világ sorát, helyzetüket; aktatáskájából előkerült a Párizsban kiadott *Szikra,* a moszkvai *Sarló és Kalapács,* a Bécsben megjelenő *Új Március.* Munkája nyomán egyre gyarapodott a kommunista kiadványok előfizetőinek, olvasóinak tábora.

Az emigránsok állandó visszatérő témája volt: az otthoni helyzet. A kommunista agitátornak azonban körülhatároltabb céljai is voltak: nemcsak az összetartozás, hanem a proletárszolidaritás érzésének felkeltése a Horthy-

rendszerben odahaza illegálisan dolgozó, börtönökbe csukott kommunisták iránt. A Vörös Segély volt a segítés szervezeti formája, s Mező Imre számára mindig nagy boldogságot jelentett, ha sikerült új tagokat beszerveznie.

Megtanulta a francia és a flamand nyelvet; ez nemcsak újabb ismeretek birodalmát nyitotta meg előtte, de a gyakorlati pártmunkában is haszonnal járt; szorosabbra lehetett fűzni a kapcsolatot Belgium Kommunista Pártjával. Külföldiek számára ez nem volt veszélytelen, hiszen kiutasítás járt érte, ha a rendőrség a kommunista tevékenységet felfedezte. A nagyobb tudás nagyobb kötelezettség és kockázat vállalását is jelentette. Mező Imre mindezt vállalta. Tudása bátorsággal párosult: a cselekvés lehetősége felszínre hozta vezetői erényeit. Véleményére sokat adtak, mert azok rendszerint beigazolódtak, elemzései helyeseknek bizonyultak.

1931-ben megnősült. Felesége mozgalmi munkájában is hűséges társa volt. Együtt folytatták Antwerpenben az illegális kommunista tevékenységet, együtt küzdöttek később más országokban, ahová a sors vetette őket.

Három év telt el azóta, hogy bekapcsolódott a párt munkájába, s 1931-től már ő irányította az antwerpeni magyar kommunista csoport tevékenységét. A kommunista csoport tagjai részt vettek a belga munkásság küzdelmeiben: a sztrájkokban, a politikai megmozdulásokban, a május elsejei demonstrációkban. Belgiumban élő honfitársaik előtt fáradhatatlan és szívós felvilágosító munkával leleplezték Horthy-Magyarország népének szörnyű helyzetét, nyomorát és politikai jogfosztottságát, a hivatalos politika kiúttalanságát. Hirdették egy második proletárdiktatúra megteremtésének szükségességét, s igyekeztek maguk is hozzájárulni ehhez: illegális úton propagandairatokat, könyveket juttattak Magyarországra. Az antwerpeni kikötőben rakodó magyar hajók matrózai

között végzett tevékenységük rendszerint eredménnyel járt, sokszor sikerült olyan hajósokat találni, akik ezt a „rakományt" is hajlandók voltak hazaszállítani.

A harmincas évek elején Belgiumban is nehéz idők jártak. A nagy gazdasági világválság itt is munkanélküliséget okozott, veszélybe kerültek az eddig elért szociális vívmányok. Egy új politikai áramlat közeledett egyre szennyesebben és zajosabban: a fasizmus, amely nemcsak a tönkrement boltosok, műhelytulajdonosok között, hanem az elkeseredett munkanélküliek között is toborozta híveit. 1933 után a belga fasiszták is elevenebbé váltak, a hatóságok a hitleri Németországtól való félelmükben elnézőbbek lettek velük szemben.

A belga és az emigráns magyar kommunisták egyaránt komolyan vették a fasiszta veszélyt. Éppen az antwerpeni magyar csoport kapta feladatul, hogy illegális irodalmat juttasson el a fasiszta Németországba. Mező Imre volt Németország Kommunista Pártjának összekötője. E megbízatásának teljesítése közben többször megfordult az antwerpeni pártbizottság épületében, s ezt a titkosrendőrség észrevette. 1933-ban kiutasították Belgiumból, és kitoloncolták Franciaországba. Visszaszökött, és ettől kezdve illegalitásban élt.

Egyetlen gondolkodó ember sem maradhatott közömbös a fasizmus veszélyével szemben. A monopolkapitalisták által nyíltan támogatott hitlerizmus arcátlan fellépése, a nyugati kapitalista országok uralkodó köreinek engedékeny politikája aggodalommal töltötte el a dolgozó embereket. Ahogy természeti csapások idején összefog a társadalom, s különböző felfogású és meggyőződésű emberek hajlandók együttműködni a veszély elhárításában, úgy szerveződött a nemzetközi front egy társadalmi csapás elhárítására.

Mező Imréék Antwerpenben élénk figyelemmel kísér-

ték az eseményeket. Lelkesedtek, amikor a francia népfrontmozgalom sikereiről értesültek, izgalommal figyelték a bécsi munkásság hősies küzdelmét, fájó szívvel vették tudomásul vereségét, s újra magasra csapott lelkesedésük lángja, amikor Spanyolországból is a népfront győzelmének híre érkezett.

A közös veszély közelebb hozta egymáshoz a kommunistákat és a szociáldemokratákat, a munkásmozgalom más irányzatait, a szakszervezeteket, a polgári antifasiszta, baloldali felfogású elemeket. Az antwerpeni magyar kommunisták is kötelességüknek érezték a népfrontmozgalom szervezését; 1935 elején létrehozták a legálisan működő Ady-klubot. Mező Imre vezető szerepet játszott a klub megalapításában és további működésében, határozott antifasiszta politikai arculatának kialakításában.

A néptömegek példátlan erejű megmozdulása a barna veszedelem ellen, a Szovjetunió iránti rokonszenv erősödése, a kommunista pártok tömegbefolyásának növekedése már-már a forradalom érlelődésének reményét keltette fel. Érthető, milyen megrázkódtatást okozott, amikor a hírügynökségek 1936. július 18-án este közölték: Spanyolországban fegyveres ellenforradalmi lázadás tört ki a választásokon hatalomra jutott népfrontkormány ellen.

Sokak számára ebben az évben kezdődött a háború. Mező Imre életében is nagy változás következett be. Nyolc év telt el azóta, hogy csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. Ez az időszak tele volt feladatokkal, izgalommal, vitával, mozgalmi harccal, de mégis béke volt. A fasiszták fegyveres támadására csak fegyveres ellenállás lehetett a válasz. Mező Imre nem sokat gondolkodott azon, menjen-e vagy sem, amikor elhangzott a hívó szó. Magától értetődőnek, természetesnek találta, hogy neki is ott a helye a fegyveres osztályharc frontján.

1936 szeptemberében indult útnak a belgiumi magyar önkéntesek csoportja Spanyolország felé. Az utazás természetesen nem úgy történt, hogy útlevelet váltottak, vízumot kértek, felültek a vonatra és meg sem álltak Madridig. A francia kormány a be nem avatkozás politikáját folytatta, ezért az önkéntesek csak konspiratív úton léphették át a spanyol határt, sőt, mivel Belgiumból kellett menniük, Franciaországon is titokban kellett átutazniuk.

Első kísérletük nem sikerült. A kis magyar csoport, amelynek Mező Imre is tagja volt, a belga–francia határon elvegyült a belga munkások között, akik nap mint nap ezrével mentek Franciaországba dolgozni. A határon át is jutottak, de később egy vasútállomáson igazoltatták őket, mire őszintén elmondták, hogy Spanyolországba igyekeznek. A francia rendőrség haladéktalanul visszatoloncolta őket Belgiumba.

Hamarosan újra próbálkoztak. Belga és francia kommunisták közös akciót szerveztek a spanyolországi önkéntesek útjának biztosítására. A határon átcsempészték őket, Franciaországban pedig zárt teherautón szállították a csoportokat Párizsba, ahol már mindenféle nemzetiségű önkéntesek gyülekeztek. Újabb probléma volt a spanyol határon való átjutás, de ezt megoldották a francia kommunisták, akiknek kapcsolatuk volt a különböző hatóságokkal, s a hivatalos állami politika ellenére sokmindent el tudtak intézni.

1936 októberében megérkeztek a francia határtól húsz kilométernyire fekvő Figueras városkába, ahol az ódon várban berendezett ideiglenes szálláson gyülekeztek. (Két és fél év múlva ez a város lesz rövid időre a Spanyol Köztársaság fővárosa. Az utcákat a menekülők százezrei lepik majd el, s a nemzetköziek is erre vonulnak a katalán

hadsereg utóvédjeként, hogy késleltessék a dél felől előnyomuló fasisztákat.)

Figuerasban csak pár napot időztek. Elindították őket a nemzetközi brigádokat szervező központba – Albacetébe. A Valenciához közel eső kisvárosban töltött napok örök és felemelő emlék maradt minden nemzetközinek. A várost állandó bombatámadások érték, de a nemzetköziek tarka serege, a sok nyelven beszélő, de ugyanazért a célért harcoló férfiak közössége az együvétartozás, a legyőzhetetlenség érzését keltette bennük. Szavaiknak jelenlétük adott aranyfedezetet: az elkövetkező két évben minden másodikuk életét adta az eszméért. Itt alakult meg a magyar század 91 fővel. Tagja volt Mező Imre közlegény is.

Nem vált hadvezér belőle, nem vezényelt hadműveleteket, nevét nem kapta szárnyra hír, arcképét nem közölték világlapok. A 31 éves fiatalember csupán egy tagja volt az „ezernyelvű, egyszívű brigádnak". Életútja mégis a Spanyol Köztársaságért vívott fegyveres küzdelem fő sodrásában haladt.

1936 őszén Franco tábornok jól felszerelt csapatai az ország fővárosát, Madridot támadták. A fasiszták két-három kilométerre közelítették meg a sűrűn lakott városnegyedeket. A város védői hősies küzdelmet folytattak, és segítségükre idevezényelték a frissen megalakított nemzetközi brigádokat is. A magyar század a Manzanares folyó partján kapott harci feladatot a Pont de Francenál. Mező Imre itt sebesült meg először. November 8-án térdlövés érte, és két hónapra kórházba került.

Madridot a vidékkel hét országút kötötte össze. A fasiszták 1936 végén a hét főútvonalból hatot elfoglaltak, csak egy, a Valencia felé vezető út maradt a köztársaságiak kezén. A kormány a főváros ostromának kritikus napjaiban Valenciába menekült. Egy hónapon keresztül

dúlt a harc a Jarama folyó mentén. A kietlen, köves vidéken aratott a halál. A becsapódó lövedékek sziklarepeszesőt fakasztottak. A magyar század február elején 170 fővel indult a harcba, és a csata győzelmes befejeztekor, 1937. március 6-án, mindössze 18 harcos vonult pihenőre. A többiek elestek vagy megsebesültek.

Mező Imre vállsebet kapott, s három hónapra ismét kórházba került. A sebesülések okozta kényszerpihenők idején állandóan továbbképezte magát. Szenvedélyesen érdeklődött a marxizmus–leninizmus elméleti kérdései iránt, s az ebből fakadó, átlagon felüli tudása nagy kincs volt Spanyolországban. A köztársaságiak táborában eszmeileg bábeli zűrzavar uralkodott. A köztársaság védelmére széles arcvonal egyesült: a kommunistákon kívül jelen voltak a szocialisták – jobboldaliak és baloldaliak egyaránt –, a szindikalisták, az anarchisták, akik a fegyelmet tartották a legnagyobb ellenségüknek, polgári radikálisok, baszk katolikusok, katalán nacionalisták és trockisták. Nehéz lenne teljes felsorolást adni.

A vita nemcsak kormány- és pártvezetői szinten folyt közöttük, hanem a köztársasági hadsereg alsóbb régióiban is. A nemzetközi brigádokban, így a magyar században és később a zászlóaljban is sokszínű ideológiai kép alakult ki: a régi viták kommunisták és szociáldemokraták között itt is folytatódtak. Még bonyolultabbá vált a helyzet, amikor a nemzetközi brigádokat spanyol önkéntesekkel egészítették ki.

Mező Imre igyekezett megismerkedni a spanyol problémákkal: tanulmányozta történelmüket, a spanyol emberek szokásait, felfogását, jellemvonásait. Az önkéntesek között óriási vitákat váltottak ki a nemzetközi politikai élet eseményei, ezek összefüggései a spanyolországi harccal. Franciaország miniszterelnöke szocialista volt, mégis a be nem avatkozás politikáját folytatta; ezzel Spanyol-

országban harcoló elvtársait hagyta pusztulni. Az anarchisták a Szovjetuniót vádoltak árulással, mert szerintük nem nyújtott elegendő segítséget a német és olasz támogatással harcoló fasiszták ellen. Kedvezőtlen befolyást gyakorolt a kibontakozó személyi kultusz, a hatalmaskodó, mindenkit árulással gyanúsító magatartás, amely a nemzetközi brigádok szervező bizottságában is éreztette hatását.

Mező Imre tagja volt a brigád pártvezetőségének; rendszeresen tartott előadásokat a nemzetköziek számára, segített abban, hogy a bonyolult helyzetben a megfelelő harci elszántságot és meggyőződést fenntartsa, igyekezett eloszlatni a zászlóaljban keletkezett politikai vagy személyes természetű nézeteltéréseket.

1937 nyarán, felgyógyulása után, tisztiiskolára vitték. Az 1200 magyar önkéntes közül mintegy százan kaptak tiszti rendfokozatot, s köztük volt Mező Imre is. A tisztiiskola elvégzése után főhadnagy lett, és híradó szakaszparancsnokká nevezték ki a magyar zászlóaljban. E beosztásban vett részt az extremadurai csatában és az ebrói harcokban. A zászlóalj parancsnoka ekkor már Szalvai Mihály volt.

1938. szeptember 28-án elhagyták az Ebro jobb partjának bombaszaggatta sziklavidékét. A Népszövetség és a be nem avatkozási bizottság felszólította a spanyol polgárháború mindkét résztvevőjét, hogy vonják ki a harcból a külföldi csapatokat és az önkénteseket. A köztársaság kormánya, végső kísérletképpen, eleget tett ennek a felhívásnak azzal a szinte kilátástalan reménnyel, hogy Franco ugyanezt teszi. A fasiszták egyáltalán nem törődtek e nagy tekintélyű szervek felszólításával.

A nemzetköziek elbúcsúztak spanyol bajtársaiktól, akik díszmenetben vonultak el előttük. „Integettünk a spanyol fiúknak – emlékezik Fazekas Jenő –, akik mentek vissza

a frontra. Nagyon fájdalmas volt a búcsú azoktól, akikkel közösen vívtunk meg nehéz harcokat. Észrevettem, hogy Imre elfordul, sír, nem bírta végignézni a menetet, amely nélkülünk vonult új harcokba..."

Ott volt az 1939. január végi, február eleji szörnyű menetben, amikor százezrek vonultak észak felé, a Pireneus hágói felé, hogy Franciaországba jussanak a fasiszták elől. A német és olasz repülőgépek szünet nélkül lőtték, bombázták őket, s ők a havas, jeges hegyoldalban kínlódtak a határ felé.

A nemzetköziek fegyverrel fedezték az ordító, jajgató, halottait menet közben temető, a súlyos sebesülteket magával vonszoló tömeget. A magyar zászlóalj is részt vett a visszavonulás biztosításában. A zászlóalj politikai biztosa e nehéz napokban Mező Imre volt.

Néhány más társával együtt, külön, illegálisan lépte át a francia határt. A nemzetköziek szervező bizottsága azt az utasítást adta nekik, hogy menjenek Párizsba, s működjenek közre a spanyolországi önkéntesek segélyezési akciójában. A biztonság kedvéért két csoportban igyekeztek Párizs felé. Őt és társait azonban nem kísérte szerencse: a francia rendőrség elfogta és a hírhedt Argelès-sur-Mer-i internáló táborba zárta őket.

A Spanyolországot elhagyó nemzetköziek nagy reményekkel néztek Franciaországra. De a francia kormány, amely Hitlerrel megkötötte a müncheni egyezményt, s egyik engedményt a másik után tette a fasiszta Németországnak, a félelemtől szinte hipnotizálva igyekezett elkerülni minden illojálisnak tartható lépést. A spanyolországi háborúból visszatérő nemzetközieket hihetetlenül durva, embertelen módon fogadták. A tél kellős közepén a tengerparti puszta homoksivatagban helyezték el őket.

A táborban élő magyar önkéntesek fanatikusan küzdöttek testi-lelki erejük fenntartásáért az embertelen kö-

rülmények között s e körülmények ellen. Mező Imre felesége segítségével szabadult ki ebből a pokolból. Sikerült neki jótállási papírt és letelepedési engedélyt szereznie.

1939 márciusában véget ért a Spanyol Köztársaság hősies ellenállása, s ugyanebben a hónapban Hitler megszállta Csehországot, áprilisban Dániát és Norvégiát. Utána csend következett, a szó szoros értelmében „vihar előtti csend".

Mezőék e hónapokban megkísérelték magánéletük konszolidálását. Egy kisvárosban, Pacy-sur-Eure-ben laktak, Párizstól 80 kilométerre. Néhány hétre újra a békés mindennapi munka napjai következtek, újra kézbe került a szabóolló és a tű. De a feszültséggel terhes nyugalom nem tartott soká. A történelem ismét beleszólt Mező Imre életébe.

1939. szeptember elsején Németország megtámadta Lengyelországot, s két nappal később Franciaország hadat üzent Németországnak. Megkezdődött a második világháború. A Francia Kommunista Párt, amely minden erejével küzdött a kapitulációs politika ellen, s ezzel kihívta a hivatalos Franciaország haragját, felülemelkedett a kicsinyes szempontokon, és harcba szólított minden hazafit a fasiszta hatalmak ellen. A francia kommunisták felhívták a külföldi antifasisztákat is, csatlakozzanak ehhez a harchoz, lépjenek be a francia hadseregbe.

Mező Imre sok ezer más társával együtt, eleget tett a felszólításnak: önként jelentkezett a francia hadseregbe. Nem nyugodott bele a spanyolországi vereségbe. Meg volt győződve arról, hogy a fasizmusra még rossz napok következnek. Adott helyzetében úgy látta, így kapcsolódhat be legkönnyebben a hitleri Németország elleni harcba. Nem tudhatta, hogy a francia politika kétszínű játékának lesz szenvedő alanya.

A kiképzés után Mező Imrét, a francia hadsereg köz-

katonáját (Spanyolországban szerzett főhadnagyi rendfokozatát nem ismerték el), bajtársaival együtt Marseillebe szállították, és 1940. március 7-én behajózták. Úticéljukat nem ismerték.

Hajójuk kelet felé tartott. Egyheti utazás után megérkeztek a libanoni Beirutba. Innen gyalog folytatták útjukat, s a megerőltető menet végállomása a szíriai Ba'albek volt (ma Libanon). A katonák körében izgatott beszélgetés folyt már napok óta: miért hozták őket ide, itt nincsenek németek?!

A zászlóalj kommunistái összetartottak, és titokban kommunista sejtet alakítottak. A sejt titkára Mező Imre lett. Tisztázniuk kellett szíriai tartózkodásuk okát, célját, mert az a gyanújuk támadt, hogy a francia kormány a Szovjetunió ellen akarja felhasználni őket. Már a háború előtt lehetett itt-ott hallani és olvasni Franciaország közelkeleti szovjetellenes terveiről, a Szovjetunió kaukázusi olajvidékének megszállásáról. Nem tudhatták azonban, hogy a vezérkar titkos iratai között valóban feküdt egy ilyen tervezet, amely a „Weygand-terv" nevet viselte.

A körülmények elemzése és a különböző hírek egyeztetése alapján következtettek arra, hogy mi készül. A pártcsoport elhatározta, nem engedik magukat felhasználni szovjetellenes célokra, s ha valóban a Szovjetunió ellen viszik őket, az első adandó alkalommal átállnak. Erre nem került sor, mert időközben Németország lerohanta Franciaországot, s az 1940 júniusában kapitulált.

A kibontakozó francia ellenállási mozgalom egyik vezetője, de Gaulle tábornok felhívást intézett a szíriai francia hadsereg katonáihoz, csatlakozzanak a szövetségesekhez. Mező Imréék boldogan értesültek a felhívásról, mert ismét közelebb érezhették magukat céljukhoz: az antifasiszta harcba való bekapcsolódáshoz. Lelkes propagátorai lettek de Gaulle felhívásának, amely súlyos követ-

kezménnyel járt. Tevékenységükért kényszermunkára ítélték őket.

A teljesen hiábavalóan és embertelen körülmények között eltöltött szíriai hónapok Mező Imrét lelkileg és testileg erősen megviselték. Az orvos bizonyára azt tanácsolta volna neki, pihenjen sokat, kímélje magát minden izgalomtól.

1941 szeptemberében Mező Imre visszaérkezett Pacy-sur-Eure-be, amely német megszállás alatt volt. Szabóműhelyt nyitott. A kisvárosi „derék szabómester" azonnal munkához látott. Felderítette, hogy a környéken letelepített spanyol menekültek bekapcsolódtak az antifasiszta ellenállási mozgalomba. Mivel tudott spanyolul, csatlakozott szervezetükhöz. Jól beszélt franciául is, így ő lett a Spanyol Kommunista Párt helyi szervezetének összekötője az ellenállási mozgalom francia vezetőségével.

Szerette a spanyolokat, szívesen idézték fel együtt a spanyol polgárháború eseményeit, emlékeit, a tragédia okát, a helyzetükből adódó feladatokat és a jövő kilátásait.

1941 szeptemberétől 1944 februárjáig éltek és dolgoztak Pacy-sur-Eure-ben. A földalatti munka „szokásos" tennivalóit végezték: röpiratokat írtak, sokszorosítottak, terjesztettek a francia lakosság és a megszálló német katonák között. Menekülőket bújtattak, illegális harcosoknak szereztek vagy fabrikáltak hamis igazolványokat, felderítést folytattak, és híreiket eljuttatták az erdőkben tevékenykedő maquis-csoportokhoz. Mező Imre tevékenységének híre az ellenállási mozgalom párizsi vezetőségéhez is eljutott. Így történt, hogy a MOI (Main d'Oeuvre Immigrée) nevű szervezet – amely a bevándorolt kommunisták nemzetközi tömegszervezete volt, és jelentős irányító szerepet vállalt az ellenállási mozgalomban – behívta őt a párizsi vezetőségbe.

Illegalitásban éltek és tevékenykedtek. Milyen sok mindent takar ez a szó: illegalitás. Hivatásuk a harc volt. De közben lakniuk kellett valahol a mit sem sejtő szomszédok között. Élelmiszerre, ruházatra volt szükségük, de ezeket a háború alatt jegyre adták. Jegyet csak az kapott, akinek bejelentett lakása volt, s maga ment a hivatalba érte. Úgy kellett viselkedniük, mintha békés munkásemberek vagy tisztviselők lennének, akik reggel munkába mennek, este pedig hazatérnek. Ehhez hamis személyi igazolványokra és mindenféle egyéb papírokra volt szükség. Hónapszám az utcákat róták, hiszen nem lehetett a lakásban maradni, az gyanús lett volna. A városban pedig egyre gyakrabban igazoltattak a németek. Három embernél többnek együtt mutatkozni az utcán kockázatos dolog volt. Ehhez a tevékenységhez pénz kellett. Az elesettek, kivégzettek hozzátartozóiról is gondoskodniuk kellett.

Az illegalitás nem romantikus játék, hanem élethalálküzdelem. Nem a hatóságok elnéző magatartása, hanem tulajdon elővigyázatosságuk, állandó, pillanatra sem szűnő éberségük, készenlétük őrizte meg őket. Nagyon sok ellenállónak nem sikerült túlélnie a háborút, a Francia Kommunista Pártot a „kivégzettek pártjának" nevezték el a háború végén. A külföldi ellenálló csoportok is szenvedtek veszteségeket: sok magyar antifasiszta áldozta életét francia földön a nagy harcban. Olyan idők jártak, amikor a bátor tett szabta meg az ember értékét.

Mező Imre a MOI Párizs területi vezetőségének lett tagja egy olasz és egy bolgár elvtárssal együtt. Illegális neve Edgar volt. Feladata a németellenes fegyveres felkelésre felállított, ún. Hazafias Milícia országos szervezése volt. Gondoskodnia kellett a milícia fegyverekkel, hamis igazolványokkal történő ellátásáról. Illegális szállásokat, gyülekezési helyeket kellett felkutatnia és bizto-

sítania. Harcostársa, összekötője itt is, mint korábban Belgiumban – a felesége volt.

A franciaországi ellenállási mozgalom mindennapos feladatainak megoldása mellett pillanatra sem lankadt érdeklődésük az otthoni problémák iránt. Kiadványaik – a *Magyar Szemle*, a *Riadó*, a franciaországi magyar kommunista csoport közlönye, a *Toborzó*, a Hazafias Milícia híradója –, alkalmi röplapjaik fő témája Magyarország sorsa volt. Mező Imre kapcsolatban állt magyarországi antifasisztákkal, akik rádión keresztül tudósították őket az otthoni eseményekről s a tudomásukra jutott katonai jelentőségű hírekről.

1944. június 6-án végre megkezdődött az évekig várt franciaországi partraszállás. A németek nem tudták a tengerbe szorítani a meredek normandiai partokon hídfőket kiépítő szövetségeseket, képtelenek voltak megvédeni a bevehetetlennek kikiáltott Cherbourg városát, elvesztették a caeni csatát. Megnyílt az út Párizs felé, ahol az ellenállási mozgalom egyre vakmerőbben szervezkedett a náci megszállók és pétainista vazallusaik ellen.

A tervezett felkelésnek, Párizs önerőből történő felszabadításának nemcsak szimbolikus jelentősége volt. A németek rombolásokat készítettek elő: a fontosabb középületeket, a hidakat, a pályaudvarokat aláaknázták. A partizánok meg akarták akadályozni, hogy a főváros jóvátehetetlen károkat szenvedjen. Elszigetelt akciók nem ígértek eredményt, általános felkelést kellett kirobbantani.

A MOI Párizs területi vezetősége is részt vett a fegyveres felkelés előkészítésében. Mező Imre azt a feladatot kapta, hogy a város déli kerületeiben irányítsa a külföldiek fegyveres alakulatait, és biztosítsa együttműködésüket a francia ellenállókkal.

Augusztus 18-án általános sztrájkkal indult a felkelés.

Az egész városban barikádok emelkedtek, a lakosság minden lehető módon támogatta a fegyvereseket. Egy hétig tartott, s győzelemmel végződött a felkelés. Mező Imre is részt vett az utcai harcokban.

A háború véget ért. Nyolc év telt el Mező Imre életéből úgy, hogy fegyverrel a kezében kellett küzdenie elveiért. Negyvenéves volt. Sokat látott, sokat tapasztalt: a nemzetközi osztályharc első vonalaiban küzdött csaknem két évtizede. 1945, a felszabadulás, új perspektívát kínált az alkotó ereje teljében levő férfinak: a hazatérést, a felszabadult Magyarország újjáépítésében, demokratikus és szocialista átalakításában való részvétel lehetőségét. A hivatásos forradalmárból most hivatásos politikus lehet, aki a hatalom birtokában megvalósíthatja a régi elképzeléseket. Joggal érezhette, hogy tagja annak a kiválasztott nemzedéknek, amely megvalósíthatja a szocializmust Magyarországon.

Tapasztalataikra, munkakedvükre és lelkesedésükre odahaza nagy szükség volt. Mező Imre is azok közé tartozott, akik már türelmetlenül várták a hazaindulás pillanatát. Alighogy véget ért az európai háború, útnak indult. 1945 májusában Grenoble városából három társával gyalogosan vágott neki a francia és olasz Alpoknak, hogy azután Jugoszlávián keresztül hazajusson. Az út teljes egy hónapig tartott.

A tőle megszokott lendülettel vetette bele magát az itthoni politikai életbe, az országalakító munkába. Pártiskola, választási küzdelem, harc az újjáépítésért, a jó pénzért, a munkásosztály egységéért, az államosítások sikeréért, a hároméves terv megvalósításáért, a proletárdiktatúra győzelméért – e feladatok megoldása töltötte meg nemes tartalommal az ő életét is a felszabadulást követő években.

Különböző pártfunkciókban dolgozott, mígnem 1950

júliusában a Budapesti Pártbizottság titkárává választották. Három évig dolgozott a felelős beosztásban, amikor leváltották. A bizalmatlanság az ő személyét is kikezdte. „Tisztázatlan kérdések vannak múltjában" – szólt az indoklás. Bár ügye egy év múlva rendeződött, és visszahelyezték korábbi beosztásába, súlyos aggodalmat érzett az ország és a párt sorsa iránt. Őt is érték csalódások. Látta, mily sokan csapódtak a mozgalomhoz hitvány, egyéni érdekből, milyen felelőtlenül tették kockára a párt és a nép kapcsolatát. Józan ésszel meg nem érthető jelenségekkel találkozott. Fájt neki, hogy csalódnia kellett egyes emberekben, elvtársakban. Mező Imre mégsem hordozta magában a sértődöttség tüskéjét. Töretlenül hitt a mozgalom legyőzhetetlen erejében, öntisztulásra képes természetében.

Elérkezett az 1956-os év. Egyfelől a jogos elégedetlenség, a változtatás iránti becsületes vágy, másfelől a nehéz helyzetet kihasználó, az országot a szocialista útról fokozatosan letéríteni akaró árulás és ellenforradalom egyre súlyosabb válsághelyzetet teremtett.

Mező Imre mint a Budapesti Pártbizottság titkára közvetlenül került szembe azzal a kérdéssel: hogyan lépjen fel a párt abban az összekuszált helyzetben, amikor igazságos törekvések és ellenforradalmi kísérletek közös arcvonalon jelentkeznek. A forradalmár, aki fegyverrel a kézben harcolt a spanyol polgárháborúban, az ellenállási mozgalomban, akinek nem volt szokatlan a puskapor szaga, most új helyzetbe került. Nyílt osztályösszeütközésekben világos volt, hol az ellenség, kire kell lőni. Itt minden zavaros volt – el kellett dönteni, milyen magatartást tanúsítson.

„Imre nagyon határozottan azt a nézetet vallotta – mondta egy munkatársa –, hogy az ellenforradalmárokkal nincs mit tárgyalni; rájuk lőni kell."

Mező Imre utasította a kerületi pártbizottságokat, szervezzék meg a pártbizottságok épületének fegyveres védelmét. Napokig tárgyalt a Honvédelmi Minisztériumban a fegyveres védelem megszervezéséről. Fegyvereket szerzett, és azokat a Köztársaság téri pártházba szállította. Megkísérelte, hogy a gyárakban munkásmilíciát alakítson. Ez a kísérlet azonban az általános felbomlás idején eredménytelen maradt.

Őrhelyét az október 23-át követő zavaros napokban sem hagyta el. Tudta, hogy az ellenforradalmárok az első adandó alkalommal meg fogják kísérelni, hogy a Budapesti Pártbizottság székházát megszállják, hogy okmányokat, névsorokat zsákmányoljanak további bosszúhadjáratukhoz. Amikor 28-án a szovjet csapatok elhagyták a fővárost, erre a támadásra bármelyik pillanatban számítani lehetett.

Október 30-án reggel ő és a házban tartózkodó magas rangú honvédtisztek tervet dolgoztak ki az épület védelmére. Ezen a reggelen bebizonyosodott, hogy amire napok óta számítottak, bekövetkezett: fegyveres ellenforradalmi csoportok kezdték körülkeríteni a pártbizottság épületét.

Tíz óra tájban megkezdődött a lövöldözés. Mező Imre telefonon segítséget kért a kormánytól, a Honvédelmi Minisztériumtól, a főkapitányságtól, de hiába. 13 órakor mégis három harckocsi jelent meg a téren, és riasztólövéseket adott le. A támadók és bámészkodók szétfutottak. Az ostromlottak reménykedni kezdtek. A harckocsikban azonban árulók voltak: az ágyúkat szembefordították az épülettel, és lőni kezdték azt. A csőcselék ismét bátorságra kapott, s az ostrom újult erővel folytatódott.

Mező Imre ekkor elrendelte a tüzelés beszüntetését. Féltette a pártházban tartózkodó munkatársak életét az ellenforradalmárok várható bosszújától. Utolsó, szinte reménytelen lépésre szánta el magát. Fehér zászlót vett

kezébe, Asztalos és Papp honvédezredesekkel együtt kiment a térre, hogy megkísérelje elérni a harc beszüntetését.

Az ellenforradalmárok tüzet zúdítottak a fehér zászlóval közeledőkre. Mező Imre súlyosan megsebesült és a földre zuhant. A tüzelés után összeszedték a sebesülteket, őt a Péterfy Sándor utcai kórházba szállították. Az orvosi beavatkozás azonban már nem tudta megmenteni: 1956. november 1-én meghalt.

ÁROKAY LAJOS

DR. MÜNNICH FERENC
1886–1967

Az Osztrák–Magyar Monarchia idején, a régi Magyarország északi részében, ahol Münnich Ferenc ifjú éveit töltötte, látszólag nyugalmas volt az élet. A vidék álmos csendjét úgyszólván semmi sem törte meg.

Tokaj-Hegyalján és környékén az ipar még nem fejlődött ki, a lakosság nagy része agrárproletár volt. A közhangulatot az egyház befolyásolta: gazdagok és szegények mindig voltak és mindig lesznek, ez isten akarata, amibe bele kell törődni. Az osztályellentétek nem voltak kiélezettek, de Magyarországnak ezen az álmos vidékén is izzott a parázs, s a gondolkodó emberek túlláttak a község határain. Érzékelték az igazságtalanságokat, társadalmi ellentéteket, amelyektől terhes volt az egész úri Magyarország.

Az 1848-as szabadságharc eszméi még mindig erősen hatottak, különösen a fiatalokra. Egy szebb és jobb világot akartak, határozott elképzelések nélkül.

Az ifjú Münnich Ferenc korán feltűnt szociális érzékével, igazságkereső értelmével és bátorságával. Kiválóan tanult, mégis gyakran került szembe tanáraival nézetei és cselekedetei miatt. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy iskolai tanulmányait több helyen végezte. A többszöri iskolaváltozást a szülők egzisztenciális okok miatti gyakori költözése is magyarázta. Környezetét megdöbbentette antiklerikális, később határozott ateista nézeteivel; fittyet hányt a faji előítéletekre, „keresztény úrifiú létére" zsidó kislánynak udvarolt.

Fiatalkori éveiről így emlékezik:

„Ifjúságomat Tokaj-Hegyalján töltöttem, a mezőgazdasági területen, ahol ipar ugyan nem volt, s az elmaradottság egészen magas fokot ért el, mégis itt éltek talán az ország legszebb forradalmi hagyományai. Rákóczi és Kossuth szülőföldje volt a pátriám, ahol már akkor nagyarányú aratósztrájkok bontakoztak ki. Ilyen környezetben nevelkedtem, és nemcsak a forradalmár Petőfit olvas-

tam, hanem Heinét, Burns költészetét, nemkülönben a nagy francia szellemet hirdető francia irodalmat. Eszembe jut egy epizód, úgy tartom, érdemes feleleveníteni. Ahogy visszaemlékezem, 14–15 éves lehettem, amikor beszédet kellett mondanom iskolánk március 15-i ünnepségén. Szónoklatomban, éppen olvasmányaim hatására, lelkesen követeltem az egyházi javak felosztását, noha még nem tudtam magamat olyan pontosan kifejezni, hogy a föld azé, aki megműveli. Elképzelhető, mekkora meghökkenést váltottak ki szavaim a századvégi ünnepi közönségben, a papok és állami hivatalnokok között. Később haladtam az élet megismerésében, a szocializmus megértésében, amihez már fiatal koromban nagyon sokat kaptam a progresszív irodalomtól, az olvasástól."

Diákkorában több verset írt, ezek megjelentek a helyi lapokban. Mély érzésű, főleg hazafias és lírai írásai költői tehetségéről vallanak. Fejlődésére legjobban a francia forradalom eszméi és a költészet hatott. A magyarok közül legkedvesebb költője Petőfi és Arany volt, versein is az ő hatásuk érződik leginkább. Ady – akit egyébként személyesen ismert – kissé távolabb állt tőle.

Társai jó humorú, bátor, virtuskodó fiatalembernek ismerték, aki nem bánta, ha megbotránkoztatott másokat.

Eperjesen elvégezte a jogi akadémiát, s Kolozsvárott doktorált, majd bevonult katonai kiképzésre a császári és királyi 65. gyalogezredhez Miskolcra. A katonai szolgálat után mint ügyvédjelölt dolgozott több ügyvédi irodában.

Az első világháború kitörésekor őt is behívták, s hamarosan a 85. gyalogezred egyik szakaszparancsnokaként vezényelték a frontra. Ott is kitűnt bátorságával. Egy folyón való sikeres átkelés után megkapta az ezüst vitézségi érmet. 1915 áprilisában megsebesült, ekkor Balassagyarmatra irányították az ezred kiegészítő parancsnokságához. Végleges felgyógyulása után – 1915 szeptemberé-

ben – hadnagyi kinevezéssel mint századparancsnokot ismét az orosz frontra küldték. Százada a cári hadsereg offenzívájába került, s bár két hétig nehéz harcokban álltak a sarat a túlerővel szemben, végül a század egyharmad létszámra csökkenve fogságba esett.

Mindez nem a véletlen hadiszerencsén múlt.

„1915. november 1-én kerültem cári fogságba Galíciában, Tarnopol közelében – írja. – Több mint kétheti véres harc után a gyalogosszázad, amelynek mint tartalékos tiszt, parancsnoka voltam, 230 emberről 70–80-ra apadt. A többiek, munkások, parasztok, értelmiségiek némán, holtan, roncsolt testtel hevertek lövészárkaink körül. Nyomott, kétségbeesett volt a század megmaradt embereinek hangulata, s az eddiginél is nyíltabban vetődött fel közöttünk a kérdés: miért és kiért kell családapáknak, testvéreknek, barátoknak ilyen nyomorultul elpusztulniok. A kérdés nem volt új, előbb is felmerült, de nem találtunk kiutat, mert a szétesőben levő osztrák–magyar csapatok mögött ott álltak a déli német hadsereg hadosztályai, s a hátra vezető utakat a tábori csendőrök zárták el.

Október 31-én éjjel már a hátunk mögött hangzottak el a cári csapatok hurrákiáltásai. Be voltunk kerítve. A tábori telefon még működött, s amikor a megmaradt emberekkel azon tanakodtunk, hogy mitévők legyünk, megszólalt a telefon. A századparancsnokot keresték, s egy rikácsoló részeg hang azt a parancsot adta, hogy kitartani az utolsó csepp vérig. Földhöz vágtam a telefont, és ránéztem az árkokban szorongó, rongyos, éhes katonatársakra. A háború nyomorúsága testvéri közelségbe hozott bennünket, s ebben a válságos pillanatban éreztem, hogy nyolcvan családapáért, testvérért, fiúért, sorsukért terhel a felelősség, s most, amikor az arcvonal feloszlott, nincs olyan erő, ami megakadályozza, hogy meg-

mentsem őket hozzátartozóik számára. Közöltem velük a parancsot és azt is, hogy nem teljesítem. Megmondtam, amit eddig veszély nélkül nem lehetett megmondani, hogy a háború a tőkések, a nagybirtokosok, a Habsburg-uralkodóház érdekeiért folyik, és bűn volna ezért tovább egy csepp vért is ontani.

November 1-én reggel 6 órakor raktuk le a fegyvereket, és elindultunk a bizonytalanságot, de mégis az életet jelentő hadifogságba.

Azóta sokszor gondoltam arra, hogy ezeknek a katonatársaknak a többsége mégis hazakerült családjához, és örömet, boldogságot vitt haza hosszú évek szenvedései után. Nem volt hőstett, amit tettem, de igazságos emberi cselekedet volt, s mindig jóleső érzés fogott el, amikor ez a november elseje eszembe jutott."

A hadifogság döntő változást hozott életében. Szembenállása a Monarchia tisztjeivel, antimilitarista elvei, az a tény, hogy tiszt létére a közlegényekkel vállalt szolidaritást, szemléletének új vonásait jelezték. Tiszti rangját a Monarchia hadseregében sem becsülte sokra, és a hadifogságban könnyű szívvel vált meg tőle. Nem vállalt közösséget az uralkodó osztályok érdekeit védő Osztrák–Magyar Monarchia tisztjeivel.

A tomszki hadifogolytáborban kezdődött Münnich Ferenc szocialista irányú fejlődése, amelyről így emlékezik:

„1916-ban új foglyok érkeztek, az ismert Bruszilov-offenzíva foglyai. Köztük volt Kun Béla is. A táborban gyorsan észrevette a mi tevékenységünket, és felvette velünk a kapcsolatot. Megérkezése fordulatot jelentett agitációs munkánkban, és azt kifejezetten marxista irányban befolyásolta. Igyekeztünk minél több marxista irodalmat beszerezni, és azt nagy lelkesedéssel és szorgalommal tanulmányoztuk. Ebben segített bennünket a tomszki

egyetem egyik tanára, aki később kiábrándult belőlünk, amikor látta, hogy az orosz szocialista munkáspárt bolsevik szárnyához csatlakoztunk.

Mozgalmunk határozott szocialista osztályharcos irányt vett. A tábor aktív tisztjei már csak szocialista hazaárulóknak hívtak bennünket. Megígérték, hogy otthon fel fognak kötni. Többször is megkérdezték, hogy mit szólok ehhez a perspektívához. Azt válaszoltam: nézzék, hát a legrosszabb esetben nem megyek haza – de én azt hiszem, nálunk is éppen így lesz, mint itt."

1917 májusában felvették a Bolsevik Pártba. Fejlődésére igen nagy hatással volt az oroszországi szocialista forradalom. Ifjúkori „lázadásaira", tagadásaira kapott választ, megtalálta saját szerepét és helyét a forradalmi harcban.

„A hadifoglyok egyre jobban megismerték egymást, és kialakultak közöttünk különböző csoportosulások, részben csak barátkozási, részben pedig komoly világnézeti alapon – írja. – Én közelebb kerültem ezredtársaimhoz, Jáross Bélához és dr. Reiner Károly zászlóshoz. Beszélgetésünk közben kiderült, hogy a háborúról, a már észrevehetően közeledő orosz forradalomról és a várható társadalmi átalakulásról közös nézeteink vannak.

A táborban időnk volt, sokat beszélgettünk egymással, és közös szempontjaink tisztázása arra vezetett bennünket, hogy állandósítsuk vitáinkat. Felkeltettük lágertársaink érdeklődését is, s ez szükségessé tette, hogy csoportot alakítsunk eszméink terjesztésére. Közben állandó harcban álltunk a tábor hivatásos tisztjeivel, akik bennünket hazaárulóknak, szocialistáknak neveztek. Valóban szocialisták voltunk, csak még kevés volt az elméleti tudásunk s mozgalmi tapasztalatunk.

Csoportunk nyíltan kifejezést adott békeakaratának, hogy nem akarja a királyságot, köztársaságot akar, önálló, független Magyarországot.

Néhány bajtársamnak a háborúról velem hasonló véleményük volt. Elhatároztuk, hogy csoportot alakítunk, és megvitatjuk a háború és béke kérdéseit, eszméinket terjeszteni fogjuk a hadifoglyok között. Kezdeményezésünket siker kísérte, s agitációs munkánkat kiterjesztettük a legénységi táborra is. Kézzel írt lapot szerkesztettünk, a *Népszavát*, s ezt *Der Proletarier* és *Kommuniszt* címen német és cseh nyelven is kiadtuk. Fő munkánk azonban a Vörös Gárda szervezése volt, amelybe különösen nagy számban jelentkeztek magyarok. Ez a Vörös Gárda a párt helyi szerveivel együtt a helyőrségi szolgálatot látta el, és biztosította a város nyugalmát."

A tomszki Vörös Gárda, amelynek egyik szervezője Münnich Ferenc volt, 1918 tavaszán egy egész zászlóaljat küldhetett Irkutszkba, hogy segítse Szemjonov kozák atamán ellen a Vörös Hadsereg harcát. Mindvégig jelentékeny sikereket értek el, többek között Kolcsak és Dutov kozák atamánok ellenforradalmi bandái ellen. Münnich Ferenc két zászlóaljnyi csapat élén harcolt a liszvai frontszakaszon mint nagyobb frontegységek parancsnoka 1918 októberéig.

A harcok befejezése után Moszkvába hívták, ahol közölték vele, hogy több elvtárssal együtt Magyarországra indul pártmunkára.

A hírre és érzéseire így emlékezik vissza:

„Három nappal előbb érkeztem Moszkvába az uráli frontról, és még távolról sem pihentem ki a fáradtságot. Természetesen nem a párnapos utazás fáradalmaira gondolok, hanem a Vörös Gárdában és a Vörös Hadseregben töltött nehéz hónapokra, és méginkább a polgárháború és a forradalmat megelőző esztendőkre, a hadifogságra és a háborúra. A nehéz évek fáradalmait nagyon éreztük, de a kemény harcok nemcsak elfárasztottak, meg is edzettek. Amikor szükség volt rá, szinte hihetetlen fizikai teljesít-

ményre voltunk képesek, napokon át nem aludtunk vagy nem ettünk, de munkánkat elvégeztük.

Ötven év után nehéz visszaidézni az érzéseimet, amelyek akkor fogtak el, amikor megtudtam, hogy hazatérek Magyarországra. Fájt az elválás uráli harcostársaimtól, egyúttal azonban öröm töltött el, hogy a magyar internacionalisták régi álma beteljesül: mehetek haza, és forradalmi tapasztalataimat a magyar munkásosztály harcaiban használhatom fel."

A hazatérés a frontokon keresztül nem ment simán. Amikor 1918 novemberében végre megérkezett, itthon új rendet talált: az ország a polgári demokratikus forradalom lázában égett. Nyomban megkezdte pártmegbízatásának teljesítését: a polgári demokratikus forradalom köztársasági hadseregében végzett agitációs és propagandamunkát.

Az élessé vált osztályküzdelmekben a polgári rend védelmezői felléptek a proletárdiktatúráért küzdő kommunisták ellen. 1919 februárjában letartóztatták és bebörtönözték a Kommunista Párt vezetőit, köztük Münnich Ferencet is.

A fogság nem tartott soká. A megállíthatatlan forradalmi harc eredményeként, 1919. március 21-én győzött a magyarországi proletárforradalom és a párt vezetőivel együtt Münnich Ferenc is kiszabadult.

A Hadügyi Népbiztosság toborzási osztályára került, ahol az ő feladata volt kiválasztani a szervezés alatt álló Vörös Hadsereg politikai megbízottait. Később kinevezték a Vörös Őrség Kollégiumának tagjává. Itt azonban csak rövid ideig dolgozott, a Magyar Tanácsköztársaságot ért intervenciós támadás után a frontra ment, és átvette a román arcvonalon levő 6. hadosztály politikai megbízottjának tisztét. Részt vett a tiszántúli harcokban, a salgó-

tarjáni hadműveletekben, majd az északi területeket felszabadító harcokban.

Kortársa – Jász Dezső – így ír róla:

„A Vörös Hadsereg 6. hadosztályának megszervezésében Münnich Ferencnek jelentős része volt. Néhány hét múlva ő maga is odakerült a politikai osztály vezetőjeként. Böhm Vilmos, a hadsereg főparancsnoka mindent elkövetett, hogy akadályozza a politikai megbízottak tevékenységét. Münnich Ferencnek sem volt könnyű dolga, de fáradhatatlan volt, éjjel-nappal dolgozott, figyelme a legkisebb részletre is kiterjedt. Kitűnő emberismerő volt; pillanatok alatt tudta kivel van dolga. Gyakran lehetett vele találkozni a tűzvonalban, nem virtuskodásból, hanem mert súlyt fektetett arra, hogy személyesen ellenőrizze a hadműveleti tervek végrehajtását. Igen nagy tekintélye volt nemcsak a parancsnokok, hanem a katonák körében is.

A hadműveleti terv kidolgozásában, amely a bányavidék felszabadítása alapjául szolgált, Münnich Ferencnek jelentős része volt. Fontos szerepet játszott az északi hadjárat alatt is, amely Kassa felszabadításával érte el a tetőpontját. A felvidék felszabadítása nemcsak katonai szempontból volt jelentős teljesítmény, hanem politikailag is. Szlovenszkó megtisztítása a cseh ellenforradalmi csapatoktól, megteremtette előfeltételeit annak, hogy a szlovák proletariátus érvényt szerezzen önrendelkezési jogának. A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásával a nemzetközi forradalmi proletariátusnak egy újabb hadállása jött létre, ahol Münnich Ferencre ismét a legfontosabb posztot bízták: kinevezték a Szlovák Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosává."

A magyar és a szlovák Tanácsköztársaság idején Münnich Ferenc tanúbizonyságát adta, hogy jó agitátor, jó

szervező, jó katona. Egyike volt a Magyar Tanácsköztársaság legkiválóbb katonapolitikai vezetőinek.

E hősi korszakról és harcokról Münnich Ferencnek a Tanácsköztársaság 40. évfordulóján mondott szavait idézzük: „A Tanácsköztársaság a tőkésektől elvette a gyárat, hogy a dolgozók kezébe adja át; kihúzta a nagybirtokot a gróf Eszterházyak és más nagybirtokosok lába alól, hogy a parasztok közös tulajdonába adja; kezébe vette az iskolát, hogy azt mondhassa: ez a mai naptól kezdve a nép iskolája, ott többé nem úri kiváltság a tanulás. Hatályon kívül helyezte az ún. »ezeréves« nemesi alkotmányt, hogy helyette kinyilatkoztathassa: A Magyar Tanácsköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé.

Százharminchárom nap alatt a Tanácsköztársaság történelmi tettek sorát hajtotta végre. Többet tett a népért, mint az úri rend egy teljes évezred alatt. Pedig a Magyar Tanácsköztársaság még négy hétig sem élt békés körülmények között. Három nehéz hónapon keresztül élethalálharcát vívta az imperialista államok katonai túlerejével szemben. A magyar Vörös Hadsereg hősi tetteivel az első proletárdiktatúra legdicsőbb fejezeteit írta meg. A szocialista forradalom győztes proletariátusa bebizonyította, hogy példátlan hősiességre képes, ha a hazát, amelyért harcol, magáénak érzi."

Az imperialista erők, a magyar uralkodó osztályok közreműködésével leverték az első magyar proletárdiktatúrát. A nemes harc elbukott, de Münnich Ferenc és a többi kommunista forradalmár nem mondtak le a harc folytatásáról, még ha arra kényszerültek is, hogy elhagyják az országot.

Münnich Ferenc először Bécsbe emigrált, ahol illegális pártmegbízatást hajtott végre, majd a Szovjetunióba utazott.

1920-ban Kárpát-Ukrajnában végzett agitációs és szer-

vező munkát, azután a Komintern Berlinbe küldte, hogy a Német Kommunista Pártot segítse katonai kérdésekben. Részt vett a Márciusi Akció néven ismert felkelés megszervezésében. Illegális munkát végzett Romániában, Bulgáriában és másutt, majd ismét Németországba ment, ahol ezúttal letartóztatták. Kiszabadulása után visszatért a Szovjetunióba.

Az illegális pártmunkában éppúgy kitűnt bátorságával, mint a fronton a fegyveres harcokban. Nem habozott, amikor a párt, a forradalom ügyéről volt szó, a legveszélyesebb feladatokat is készséggel vállalta.

„Bátornak nem születik az ember – mondotta egy riporternek idősebb korában. – Mi teszi hát az embert bátorrá? Elsősorban a meggyőződés, az igaz ügybe vetett hit... Sok félénk elvtársat a nehéz helyzet és a nagy ügy, a forradalom ügyének érdeke érlelt bátorrá."

Pártmunkás, forradalmár volt. Szerette a nehéz, kockázatos feladatokat. A legveszélyesebb helyzetekből is épségben került ki, mert jó megjelenésű, művelt, több nyelvet beszélő, kombinatív készséggel rendelkező ember volt. Vázlatos életrajzi regényében, a „Viharos út"-ban már csak derűs epizódként hatnak az életveszélyes feladatok.

A nemzetközi munkásmozgalomban kifejtett tevékenysége ismertté tette a nemzetközi rendőrség előtt is, ezért egy ideig „kivonták" az illegális pártmunkából.

A Szovjetunióban a húszas években a gazdasági építés, a forradalom vívmányainak megszilárdítása került előtérbe. A Komintern Münnich Ferencet gazdasági munkára irányította. Kinevezték az ásványolajipari ellenőrző bizottság elnökévé. 1922-től 1936-ig e minőségben bejárta a hatalmas szovjetállam különböző országait, sok időt töltött Bakuban. „Mondtam az elvtársaknak, amikor kineveztek, hogy én az olajhoz csak annyit értek, hogy petróleum ég a lámpában – írja némi iróniával. – Nem

baj, majd megtanulod, elvtárs. Most a forradalom ügye ezt kívánja tőled." Könyveket vásárolt, beiratkozott szakiskolába, és nagy szorgalommal igyekezett elsajátítani az ásványolajipar problémáit. A vele együtt dolgozó szovjet elvtársak nemcsak emberségére, derűs optimizmusára emlékeznek, hanem a szakmai problémák gyors elsajátítását, szakértelmét is emlegetik.

Hazája problémáitól nem szakadt el, a távolból is figyelemmel kísérte a politikai események alakulását. Tagja volt a Moszkvában megjelent *Sarló és Kalapács* című folyóirat szerkesztő bizottságának. Cikkeket, tanulmányokat írt a Szovjetunió gazdasági életéről, első ötéves tervéről, a Magyar Tanácsköztársaságról, a Magyar Vörös Hadseregről.

A Spanyol Köztársaságból érkező hírek egész Európát felkavarták. Franco tábornok támadása a köztársaság ellen megmozdította a demokratikus közvéleményt. A magyar kommunistákat is magával ragadta az a hatalmas méretű nemzetközi szolidaritási hullám, amely a különböző nemzetiségű kommunisták önkéntes jelentkezésében és harckészségében nyilvánult meg. Szovjetföldön is önkénteseket toboroztak a Spanyol Köztársaság védelmére. Münnich Ferenc az elsők között jelentkezett. Otto Flatter néven ő lett a spanyol néphadsereg 12. nemzetközi brigádjának parancsnokhelyettese, később a 15. spanyol hadosztály vezérkari főnökévé nevezték ki. Az ebrói offenzíva előtt a 11. német–osztrák–skandináv nemzetközi brigád parancsnokságát vette át.

A sokéves politikai-gazdasági tevékenység után a spanyol nép szabadságharcában újra felébredt benne a katona. Hamar kiemelkedett hadászati ismereteivel, szervezőképességével.

Münnich Ferenc ez időben már 50 éves, de jó fizikumú, friss és mozgékony parancsnok volt, kiapadhatatlan ener-

giával, optimizmussal, derűs életkedvvel. Bajtársai tisztelték, egyénisége költőket is megihletett. Rudolf Leonhardt német költő írta róla az alábbi verset:

OTTÓ

Csizmásan, öles lépteivel,
Így járta be a fél világot.
Magyarországról indult el,
S ezer volt, ki nyomába hágott.

Mindenütt, hol a szabadságnak
S egy jobb világnak zászlai
Harcba indultak; ezrek élén
Feltüntek széles vállai.

Németország és Spanyolország
S még annyi tája a világnak,
Ilyen soha sem alkuvót
S nem csüggedőt, keveset láttak.

Kedvét leverni s gúzsba kötni
Kevés volt a vernet-i tábor
A lágert is félvállról vette,
Vidám volt s nagy hitétől bátor.

Kemény volt, gondos, s jó tréfái
Tartották a lágerben a lelket
Csizmásan járt-kelt, mint a földjén
A birtokos, ki hasznot kerget.
De az ő földje szabadságot
S mindenkinek jobb jövőt termett.

A spanyol nép szabadságharcának leverése után francia koncentrációs táborba került. Az igazi megpróbáltatások csak ekkor következtek. Az első hónapokban – amíg lehetett –, a Francia Kommunista Párt megbízásából az Argelès-sur-Mer-i nemzetközi internáló tábor felelőse. Szörnyű helyzetben kellett megmutatnia, hogyan lehet embertelen körülmények között is embernek maradni, hogyan lehet a puszta, sivár tengerparton emberhez méltó körülményeket teremteni. Vigyázott arra, hogy a vereség után ne uralkodjon el a keserűség, ne támadjon anarchia, igyekezett lelket önteni a csüggedőkbe. A szörnyű időkre emlékezik alábbi soraiban:

„Február volt, a Pireneusokról jeges szél fújt, és mi igen hiányos ruházatban voltunk. Nem tehettünk egyebet, mint igyekeztünk beásni magunkat a tenger homokjába, amely egy fél méteren alul már kezdett nedves lenni. Mindez éjjel történt. Másnap reggel felébredtünk, metsző hideg szél fújt. Messziről egy városnak a körvonalai bontakoztak ki. Megkérdeztük a franciákat, hogy mi lesz az élelmezésünkkel. Azt válaszolták, hogy ezt nem tudják, mert nincsenek felkészülve ilyen nagy tömeg fogadására, és semmiféle megnyugtató választ nem adtak. A visszavonulás során a spanyol területen legelésző összes állatokat, szamarakat, öszvéreket magunkkal hoztuk, és most is ott voltak köztünk – az úgynevezett táborban – ezek a jámbor állatok. Ekkor felmerült a zseniális ötlet, hogy ezekből fogunk reggelizni. A falu közelében eldobott mindenféle üstöt vagy edényt összeszedtünk, és só nélkül, hozzávaló nélkül főztünk, ez volt az első reggelink.

Lassacskán nyolcvanezer emberre szaporodtunk fel, és kezdtek bennünket respektálni. Kijelentették, hogy lesz már élelmezés is, ami a legközelebbi órákban abban nyilvánult meg, hogy nyolc-tíz teherautó berohant ebbe az irtózatos embertömegbe, és kenyeret dobált szét. A kiéhe-

zett emberek természetesen nekirohantak a kenyérnek, és »aki bírja, marja« helyzet alakult ki. Mindezt rossz volt nézni. Mi természetesen ebben nem vettünk részt, és azt mondtuk a francia parancsnokságnak, hogy ne úgy élelmezzenek bennünket, mint az állatkertben az állatokat szokás. Megalakítottunk egy szervező bizottságot, és megmondtuk, hogy hol tegyék le az élelmet, bármilyen keveset is adjanak, majd azt mi szét fogjuk osztani. Így kezdődött meg a rendszeres élelmezés, amely eleinte csak kenyérből és vízből állt. Közben – szerencsénkre – a még legálisan működő Francia Kommunista Párt nagy társadalmi kampányt indított, melyre a francia dolgozók óriási tömege reagált, és megindult a spanyolországi szabadságharcosok megsegítése, úgyhogy rövid időn belül igen szűkös, nagyon szegényes, de mégis rendszeres élelmezésben volt részünk. Azt is kiverekedtük, hogy táborépítésre deszkaanyagot és szerszámokat kaptunk. Ekkor már kezdtük azt az óriási tömeget differenciálni, mert különben nem lehetett áttekinteni és vezetni. Megalakítottuk a nemzetköziek csoportját, amely körülbelül hétezer emberből állt (a mi táborunkban), és engem kértek meg, hogy vezessem ezt a kollektívát.

Néhány mérnök és rajzoló elvtárs segítségével megterveztük a tábort, amelynek utcái voltak, volt egy tere, amelyen legelőször egy kórházat építettünk, és utána hozzáláttunk a lakóbarakkok felépítéséhez. A nekünk juttatott faanyagból nagy szakértelemmel, a lehetőségekhez mérten, emberséges férőhelyeket terveztünk. Addig, amíg a láger fel nem épült, és mindenki nem kapott helyet, én egy sátorban laktam. Jellemző a francia parancsnokság mentalitására, hogy azt mondták: »Hogy lehet az, maga a parancsnok, miért nem magáról gondoskodik legelőször?« – Én kommunista vagyok – válaszoltam –, és nem tudnék nyugodtan aludni, amíg azokat az embereket

fedél alá nem helyezem, akiknek a sorsa az én kezemben van. Nem fogadták el ezt a magyarázatot, csóválták a fejüket, hogy milyen érthetetlen dolgok történnek.

Miután megkezdődött rendes táboréletünk, a francia kémszolgálat is megkezdte munkáját, hogy bennünket demoralizáljon. Betettek közénk különféle bűnözőket, politikai ellenségeket, trockistákat és más hasonló banditákat, akik igyekeztek zavart kelteni sorainkban. Mi igen gyorsan megalakítottuk illegális pártszervezetünket – mert legálisan nem lehetett –, és a franciák csodálkozására pár napon belül a táborunkban a legnagyobb rend és egység uralkodott. Spiclik nem tudtak közénk furakodni, mert aki megpróbálta, azt lelepleztük és kidobtuk, anélkül, hogy kértük volna a francia parancsnokság engedélyét. Igyekeztünk változatossá tenni életünket, megszerveztük a táboréletet, kultúrmunkát és politikai munkát is végeztünk."

Mint veszedelmes kommunistára hamarosan felfigyeltek a francia csendőrök. Egyik táborból a másikba dobálták. Az Argelès-sur-Mer-i tábor után Gurs-ba került, s colurie-i várfogságba, majd a vernet-i büntetőtáborba. Amikor a colurie-i várfogság után megérkezett a vernet-i táborba, így szólt magyar barátaihoz:

„Úgy látszik, igaza van a spanyol indulónak: törhetetlen fajta vagyunk. Lám, még Colurie-t is megúsztam."

Sokat szenvedtek a hiányos táplálkozás, a rossz körülmények, főként a brutális bánásmód miatt. Egy ízben Münnich Ferencet véresre verték, miközben kiütötték néhány fogát. Úgy gondolták, ha őt sikerül beszervezni, mások is követni fogják. Tévedtek. A kegyetlen veréssel sem tudták megtörni, s példája szította az ellenállást, erősítette a foglyok elszántságát. Münnich Ferenc csak az elnyomottak érdekében volt hajlandó harcolni, s ez időben a harc értelmét a fasizmus elleni közdelemben látta. Szi-

lárd meggyőződését fejezi ki az a néhány sor is, amelyet a vernet-i táborban egy fénykép hátlapjára írt: „A koncentrációs tábor csak ránk kényszerített megállás, de nem lemondás a harcról."

Volt harcostársai ugyancsak törhetetlenségét hangsúlyozzák:

„Körülbelül egy évig éltünk együtt Le Vernet-ben. Kultúrelőadásokat, francia nyelvtanfolyamokat, szemináriumokat szerveztünk. Münnich soha nem csüggedt, és optimizmusa ránk is átragadt. Ő volt közöttünk a legidősebb. Ott ünnepeltük meg 54. születésnapját."

Külső megjelenéséről így emlékezik Ráth Károly:

„Őt a táborban sokan valami földbirtokosnak nézték. Még Spanyolországból származott egy remek sárga csizmája, ami megmaradt. Bricsesznadrág, jó szabású kiskabát, ez volt az öltözéke. Valóban ritka elegáns volt, mert ott mindenféle összevissza ruházatban jártunk."

Bruno Frei osztrák író a „Vernet-i férfiak" című könyvében írja Münnichről.

„Látszólag Ottó volt a házigazda, mert ő volt az, aki a tőle telhető legszívélyesebb hangon üdvözölt engem »ülj le és egyél«. Közben olyan keményen szorította meg a kezemet, hogy már attól féltem, hogy soha többé nem tudom használni.

Hatalmas termetű magyar volt, bőrcsizmában és bőrzubbonyban, fején ritkás hajjal, és noha nem volt hegyesre kipödört bajusza, délceg volt, tetőtől talpig olyan, mint valami huszártiszt. Spanyolországban a 11. nemzetközi brigád parancsnoka volt.

Paul, Ottó fegyvertársa a háborúban és rabságban... Ottó és Paul együtt küzdötték végig az Ebrón való átkelést, együtt lépték át a francia határt, együtt kerültek az Argelès-sur-Mer-i internáló táborba, együtt zárták be őket a háború kitörésekor mint különlegesen veszélyes

elemeket a colurie-i vártömlöcbe, együtt verte őket véresre a Garde Mobile, és végül együtt szállították át őket megvasalva a vernet-i internáló táborba...

Ottó, a magyar, Paul, a német és Cesare, az olasz együtt énekeltek a táborban, egyetlen családot alkottak, amely hű mása volt ama bizonyos önként támadt csapatoknak, melyek hírneve legendaként fog tovább élni minden nép emlékében. Ezek a férfiak messze országokból siettek a spanyol nép segítségére.

Életüket kockáztatva engedelmeskedni, ha kell, parancsolni, ha kell, hallgatni, tanulni, kitartani, hinni, rendületlenül hinni a jó és az igaz ügy győzelmében – nevetve, gyalázkodva, káromkodva, ők a nép katonái, a szabadság lovagjai, így akarták ők folytatni életüket még számos éven át.

A lövészárkok furcsán megváltozott, de lényegében mindig változatlan világa volt számukra a barakk is. Gondolkodásmódjukban és szokásaikon semmiben sem változtattak. Le kellett győzni az anyagi nehézségeket, segíteni kellett a hiányokon, hogy alig akadt cérna, tű, szerszám, szövet, ötletekkel kellett pótolni a technikai fogyatékosságokat. Hűséggel viseltetni a barát iránt, keménységet mutatni az ellenséggel szemben. Ha időközben börtönbe került az ember, úgy kellett azt felfogni, mint megszakítását a harcnak, amelynek tartama bizonytalan, kimenetele azonban bizonyos volt.

Ki kellett használni az időt, megőrizni a szellemi és testi erőt a következő küzdelemre, mely talán már holnap kezdődik, de lehet, hogy csak évek múlva. De készen kellett állni mindig, minden nap, minden órában. Megvetni a halált, szeretni az életet, jó étvággyal enni, ha akadt ennivaló, ha pedig nem akadt, összeszorítani a fogakat, nagyokat nevetni, vigyázni az emésztésre, minél kevesebbet gondolni nőkre. Ez volt az életreceptjük ezeknek a férfiaknak,

akik számára ez az itteni barakkélet csak abban különbözött a harctéri élettől, hogy itt nem dörgött az ágyú, »a fogoly katona nem fogoly, hanem katona« – mondta Ottó. Ők hárman a 6. sz. barakk közepén laktak a felső emeleten, és testvériesen megosztottak mindent, amijük volt, pénzt, dohányt, csomagokat, örömöt, bánatot, éhséget, hideget, reményt."

1940 novemberében a Szovjetunió konzulja felkereste a tábort, és összeállította a szovjet állampolgárságú foglyok listáját és azokét, akik kérhették a szovjet állampolgárságot. Münnich Ferenc neve is a listára került.

A francia hatóságok könnyen beleegyeztek kiadatásába. Mehet, amilyen néven akar, csak Franciaországot hagyja el mielőbb, mert cseppet sem kívánatos vendég. Nyikolaj Fjodorov néven utazott a Szovjetunióba. Szabadságát visszanyerte, és leírhatatlanul boldog volt.

„Többéves polgárháború, többéves internáltság és teljes kiszolgáltatottság, néhány hónapos nagyon különös utazás után végre-végre ismét szabad ember voltam – írja a „Viharos út" című könyvében. – Csak ilyenkor érti meg az ember, hogy milyen szörnyű nehézségeken, milyen megpróbáltatásokon ment át. Nehéz volt elhinnem, hogy most ismét nyugodtan nevezhetem magam Münnich Ferencnek, és hogy nem kell soha a hátam mögé nézni, hogy nem áll-e ott egy csendőr ütésre emelt puskatussal, és ha valakivel beszélek, nem kell arra figyelnem, hogy a beszélgetés célja nem az-e, hogy csapdába essek. Ismét szabadnak lenni, nem, nem tudom elmondani, hogy milyen érzés!

A Fekete-tenger szokatlanul csendes volt, és az út Odesszáig zavartalan. Legfeljebb azzal volt némi bajom, hogy a hajó parancsnoka, tisztikara és legénysége azt kívánta tőlem, hogy állandóan egyek. Húsz emberre való élelmiszert adtak, és egy fél év alatt nem szívhatnám el

azt a dohányt, amivel megrakták a fülkémet. Milyen jó volt a szovjet emberek között lenni!

Odessza. A polgárháború idején jártam erre. A szovjet hivatalnok aki fogadott, szokatlanul ünnepélyesen üdvözölt. Tőle tudtam meg, hogy a szovjet hatóságok azért kerestek engem Franciaországban, és azért követtek el mindent, hogy megmentsenek, mert emlékeztek arra – fel van jegyezve –, hogy a polgárháborúban fegyveresen védtem az Októberi Forradalmat. Az ember hajlamos arra, hogy azt higgye: ami jót tett, azt gyorsan elfelejtik. Nos – most bizonyítékát kaptam annak, hogy az emberek nem olyan feledékenyek, mint hisszük, hogy a Szovjetunió kormánya, pártja, népe jól emlékszik, tudja, hogy mi történt, és tudja, hogy kitől mit kapott és kitől mit várhat. A szabadságnak annyira örültem, hogy el sem tudtam képzelni, mi történhetne még, ami fokozza boldogságomat. Nos, tévedtem, a boldogságnak is vannak fokozatai.

Néhány óra múlva gyorsvonaton ültem. Egymagam számára biztosítottak egy négyszemélyes hálófülkét. Így is alig tudtam mozogni, annyi élelmiszert, italt, dohányt, könyveket és folyóiratokat raktak be számomra. A vonat elindult.

Az ablakon át az ukrán sztyeppét láttam, a végtelen ukrán alföldet – a sztyeppét –, amelyről a költők azt mondják: »Olyan nagy, hogy a szél elfárad, amíg egyik szélétől a másik széléig ér, és a vihar útközben szellővé csendesül.« A csodálatos ukrán sztyeppe engem a magyar Alföldre emlékeztetett. Nagy boldogságomba egy kis keserűség keveredett; milyen boldog az ukrán alföld népe, és menynyit szenved az a nép, amely a mi Alföldünkön robotol... Még alig pár órája kezdtem újra az életet, de már tele voltam tervekkel, amelyeket nagy-nagy reménység fűtött. Már arról ábrándoztam, ami négy esztendő múlva be-

következett, képzeletemben már a magyar Alföldet jártam, a felszabadult magyar Alföldet.

A gyorsvonat száguldott Moszkva felé."

A párt pihenni küldte a Kaukázusba, utána visszatért az ásványolajiparba. De csak rövid ideig folytathatta a békés alkotómunkát. Kitört a második világháború.

Münnich Ferenc bevonult a szovjet hadseregbe. Az első időben partizánkiképzésben részesült. Később, 1942 nyarán, a sztálingrádi frontra vezényelték, itt a vezérkarnál kapott fontos beosztást. 1942 november végén váratlanul Moszkvába rendelték, és megbízták a rádió magyar szerkesztőségének vezetésével.

„A szerkesztőség feladata volt a Szovjetunió antifasiszta politikájának megvilágítása, hogy segítse a magyarországi közvélemény, elsősorban a fronton levő katonák helyes tájékozódását a Szovjetunió felszabadító szerepéről. Megmutatni a németektől való elszakadás, a fasizmussal való szembefordulás lehetőségét, buzdítani a hazafias erők átállását a Szovjetunió mellé.

Ennek az ügynek a szolgálatában hosszú időn keresztül Nyikolaj Fjodorov néven szemléket írtam, amelyekben a magyar frontkatonákhoz és a néphez szóltam" – említi idézett könyvében.

Huszonhat évi emigráció után, 1945 szeptemberében végre visszatérhetett szeretett hazájába.

Első megbízatásként a Kommunista Párt javaslatára Pécsre küldték, kinevezték főispánnak. A helyi közigazgatás újjászervezése volt a soron levő feladat. Nehéz körülmények között egyszerre kellett ismerkednie a hazai viszonyokkal, a háború utáni helyi problémákkal és az emberekkel.

„Pécsi tevékenységem igen jelentős volt további itthoni munkám szempontjából – írta. – Több évtizedes távollét után itt ismertem meg országunk politikai és gazdasági

életét. Itt alkothattam először véleményt arról, ami körülöttem történik. A háború utáni élet és a jövő alakulásának kilátásai foglalkoztattak. A fasizmust levertük, s felmerült a kérdés, mi lesz Magyarországon, és hogy alakul a nemzetközi helyzet? A belpolitikában kulcskérdésünk volt a Kommunista Párt újraépítése és akcióképessé tétele. Az ország demokratikus átalakulása állt a kérdések előterében és a párt munkáját is ez befolyásolta.

Főispáni tevékenységem igen jelentős, gazdag tapasztalatokat nyújtó terület volt. A közigazgatás átszervezése nagyon bonyolult feladat volt, és én csak az első lépéseket tehettem meg ezen a téren, mert az itt végzett félesztendős munka után a párt más feladatokat állított elém. Kineveztek a Magyar Államrendőrség budapesti főkapitányának."

A legnehezebb időszakban került a Budapesti Főkapitányság élére. Kezdetben még országos feladatokat kellett megoldania, a rendfenntartásnak különböző területein, egyidejűleg erelyésen fellépett a politikai bűncselekmények elkövetői ellen.

A rendőrség az újjászervezés kezdetén jórészt a Horthy-rendőrség maradványaiból és ellenőrizhetetlen egyénekből állt.

Az ország még tele volt demoralizált katonaszökevényekkel, és társadalomellenes elemekkel. A munka dandárját a politikai, gazdasági és közönséges bűncselekmények üldözése tette ki, ezek áradata veszélyeztette felszabadult társadalmunk rendjét és békéjét, akadályozta az újjáépítés lendületét. Még szociális problémák, mint az árva és elhagyott gyermekek ügyének megoldása is rájuk hárult. Ezzel párhuzamosan kellett foglalkoznia a rendőrségi dolgozók szakmai és politikai nevelésével.

A nélkülözés, a pénzromlás, a reakció aknamunkája nehezítette a rendőrségen dolgozó kommunisták munkáját, amely éppoly fegyelmet, áldozatvállalást követelt, mint

az illegális pártmunka. A testületen belül is harcolni kellett a koalíciós pártok rendőrségen dolgozó képviselőivel egy-egy pozíció betöltéséért, a törvények megtartásáért, a hatalommal való visszaélés, a túlkapások ellen. Harcolni kellett a fegyelem megszilárdításáért, a korrupciós jelenségek megszüntetéséért. A politikai harcban kiszorították a reakciós világnézetű embereket. A rendőrség mindinkább megfelelt hivatásának.

Münnich Ferenc ismét bizonyította, hogy kitűnő szervező, jó és népszerű vezető, aki rendkívül gyorsan teremtett kontaktust az emberekkel. Ugyanakkor rendet és fegyelmet követelt. Munkastílusához hozzátartozott, hogy munkatársai véleményét kikérje. Figyelme a munka legapróbb részleteire is kiterjedt, személyesen látogatta a rendőrőrsöket. Magától értetődően foglalkozott a rendőrségi állomány kulturális nevelésének kérdéseivel, nevéhez fűződik számos intézkedés, amely a tanulás és szórakozás alapjait vetette meg.

Az egyik rendőrkonferencián mondott beszédében hangsúlyozta: „A marxizmus–leninizmus tanításaira támaszkodva akarjuk elérni, hogy rendőrségünk még nagyobb mértékben nyerje meg dolgozó népünk szeretetét és bizalmát. Azt akarjuk, hogy az irodákban dolgozó rendőrbajtársakban, a közbiztonsági és államvédelmi szolgálatban nehéz és sokszor kockázatos munkát végző bajtársainkban a munkások, dolgozó parasztok és értelmiségiek a szocialista építés rendíthetetlen védelmezőjét, a nép szolgálatára áldozatkész barátját lássák. Azt akarjuk, hogy rendőrbajtársaink, amilyen mértékben szeretettel és szolidaritással állnak minden dolgozó rendelkezésére, éppen olyan mértékben tudják gyűlölni új, népi hazánk ellenségeit."

A háború nagyon felkavarta a társadalmat, nagy tömegben hozta felszínre a társadalomellenes, közveszélyes

elemeket. Münnich megszervezte a rendszeresen razziákat tartó „R-csoportot", amelyet később sikerült gépkocsikkal és korszerű fegyverekkel ellátni, s így valóban rémévé vált a bűnöző világnak. Az „R-csoport" tagjainak személyes bátorsága és áldozatkészsége példaadó volt az egész testület számára. Egyévi megfeszített munka után 1947-ben már így nyilatkozhatott:

„Körülbelül egy év alatt helyreállítottuk a közbiztonságot. A súlyos bűncselekmények száma egyre csökkent, és a még azelőtt legelterjedtebb bűncselekmény, a vetkőztetés is ritkán fordul elő. Közben módszeresen cseréltük és növeltük a rendőrség állományát, úgyhogy az másfél év múlva már megfelelt feladatainak. A rendőrség tekintélye megnövekedett."

1949 novemberében felmentették főkapitányi tisztsége alól, és diplomáciai megbízatással külügyi szolgálatba került. Követként, nagykövetként, meghatalmazott miniszterként több országban is ellátta Magyarország diplomáciai képviseletét.

Első állomáshelye Finnország volt, ahol neki kellett újjászerveznie Magyarország diplomáciai testületét. A horthysta diplomaták után ő képviselhette itt elsőként a demokratikus Magyarországot.

Finnország után mint nagykövet Bulgáriába került. Nagy szeretettel fogadták, s találkozott sok régi spanyolos bajtársával is, akik segítségére voltak abban, hogy mielőbb megismerhesse Bulgáriát s a bolgár népet. Nemcsak a felső vezetéssel épített ki jó kapcsolatokat, hanem országjárása közben egyszerű emberekkel is megismerkedett, megbarátkozott. Ahol megfordult, tisztelettel adóztak a forradalmárnak, a legendás nemzetközi harcosnak. Ennek bizonyítéka, hogy Uzsundzsovóban (Haszkovo megye) egy termelőszövetkezet Münnich Ferenc nevét vette fel.

1953 végétől moszkvai követ, majd nagykövet. Mun-

káját nagymértékben megkönnyítették korábbi kapcsolatai, orosz nyelvismerete. Sok segítséget nyújtott azoknak a magyar emigránsoknak, akik hosszú idő óta a Szovjetunióban éltek, és mindeddig nem tudtak hazatérni. Kapcsolatot tartott a magyar ösztöndíjasokkal, elősegítette a magyar kulturális és művészeti élet megismertetését. Ezekről az évekről írja:

„Ez időben még jobban nyugtalanítottak az otthonról kapott hírek a pártélet eltorzulásáról, az ellenséges elemek egyre orcátlanabb fellépéséről. Időnként hazatérve magam is szemlélője voltam a rendszerünket veszélyeztető jelenségnek. Aggódtam a proletárdiktatúra sorsáért. Erről egy ízben beszélgettem Rákosival, aki úgy vélekedett, nem vagyok itthon, és ezért rosszul ismerem a hazai viszonyokat... A moszkvai nagykövetség feladatai erősen igénybe vettek, kevés szabad időm jutott akkor pihenésre. Örömmel láttam, hogy az ország, amely az 1917-es forradalmat követő években hősies küzdelmet vívott a külső és belső ellenforradalom erőivel szemben, s amelynek Vörös Gárdájában és hadseregében magam is küzdöttem, milyen óriási haladást tett a gazdasági és kulturális fejlődés területén, és a világ legelső hatalmává nőtt."

1956 őszén a belgrádi magyar követség vezetésével bízták meg. Tevékenységét azonban csakhamar megzavarták a hazai események.

Diplomáciai szolgálatában és hazájától távol nem érezte közvetlenül a személyi kultusz időszakának hátrányos következményeit, de keserűséggel tapasztalta, hogy a régi harcostársak, a többszörösen kipróbált elvtársak közül sokat félreállítottak vagy bebörtönöztek. A hazai hírek erősen nyugtalanították, de továbbra is fegyelmezetten végrehajtotta pártjának, kormányának utasításait. A „Rajk-ügy" óta minden „spanyolos" gyanús volt, figyelték az ő lépéseit, levelezését is, majd

feljelentést tettek ellene. Újra végig kellett szenvednie a bizalmatlanság légkörét, de saját személyénél is jobban féltette a magyar Kommunista Pártot, amelynek ő is egyik alapítója volt.

Elérkezett a történelmi igazságszolgáltatás ideje is, amikor rehabilitálták a koncepciós perek áldozatait. De már csak az illő végtisztességre kerülhetett sor Rajk László és mások esetében. Az egyik gyászbeszéd megtartására őt kérték fel. Beszédében spontán erővel tört fel fájdalma és gyűlölete mindazokkal szemben, akik részesei voltak az elkövetett bűnöknek, amelyek idegenek a szocializmustól.

A koncepciós perekkel nemcsak saját sorainkat gyengítettük, kárt okoztunk a nemzetközi munkásmozgalomnak is. Pedig a népre és a Kommunista Párt tagjaira még ezután következtek a legnehezebb idők. Az ellenforradalom kitörése veszélybe sodorta épülő szocialista társadalmi rendünket. A kibontakozás kipróbált, feddhetetlen személyeket kívánt. A megújulásban Münnich Ferencre is megtisztelő megbízatás várt. A Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány elnökhelyettesévé nevezték ki, s egyben reá bízták az akkor döntő fontosságú területet, a fegyveres erők irányítását. Hatáskörébe tartozott a Belügy-, a Honvédelmi Minisztérium és az akkor szervezett karhatalom, illetőleg a Munkásőrség.

Munkások, a rendünkhöz hű katonatisztek ezrei, régi harcosok százai jelentkeztek, hogy fegyvert fogjanak szocialista vívmányaink védelmére.

Münnich Ferenc egy 1956 november elején adott interjújában az új fegyveres erők megszervezésével kapcsolatban a következőket mondotta:

„A jelen helyzetben mindent elölről kell kezdenünk, a honvédséget és a rendőrséget teljesen új alapokra kell helyeznünk. A mai kormány forradalmi munkás-paraszt

kormány. Ez szabja meg a fegyveres erők újjászervezésének elvi alapjait is. Olyan honvédséget és rendőrséget akarunk, amely a munkásosztály és a parasztság érdekeit fejezi ki s védi a magyar nép szocialista forradalmi vívmányait. A kormánydeklaráció – amelynek minden pontjához szigorúan ragaszkodunk – meghatározza a fegyveres erők tagjai nevelésének szellemét is."

Egykori munkatársa az október végi, november elejei napokról írja: amikor az utcákon fegyverek dörögtek, „a pártközpontból elsőnek Münnich Ferenc jött ki, és minden kíséret nélkül, gyalog átjött az akkor a Jászai Mari téren levő Belügyminisztériumba. Az aulában gyűltek össze a Belügyminisztérium, a rendőrség dolgozói. Münnich Ferenc beszédet tartott. Felszólította őket, hogy teljesítsék kötelességüket. »Le fogjuk verni az ellenforradalmat« – mondotta. Ezt olyan magabiztosan és határozottan jelentette ki akkor, abban a nagy zűrzavarban, amikor az eddig szilárd kommunisták sem láthatták tisztán a helyzetet, hogy ez a beszéde szinte fordulatot jelentett további munkájukban. Ami megfogta az embereket, elsősorban nyugalma, határozottsága, magabiztossága és bátorsága volt." Régi munkatársai szinte hívás nélkül zárkóztak föl mögötte.

E válságos órákban mint a fénycsóva a sötétben, úgy hatott Kádár János és Münnich Ferenc Szolnokról sugárzott rádióbeszéde, amelyben tömör értékelését adták az eseményeknek, és harcba hívták a szocializmushoz hű dolgozókat.

Felbecsülhetetlen jelentőségű volt e válságos napokban, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetői tömeggyűléseken, gyárakban, üzemekben előadásokat tartottak, amelyekben nyíltan tárgyalták a régi párt- és államvezetés által elkövetett hibákat. De azt is elmondották, hogy a külső erők támogatásával bujtogatott hazai reak-

ció nem a hibák kijavítását, hanem rendszerünk megdöntését tűzte célul. A tisztánlátáshoz járult hozzá többek között Münnich Ferenc Angyalföldön, március 29-én tartott beszéde is:

„Ahhoz, hogy a szocialista építést folytathassuk, újra kellett teremteni a pártot, helyreállítani a proletárdiktatúra tekintélyét és rendet teremteni az emberek fejében. Meg voltam győződve arról, hogy ha a párt talpra áll és az államhatalmat megszervezzük, fokozatosan megszűnik a hőbörgők, a bajkeverők befolyása. Likvidálni lehet az »összkomfortos sztrájkokat«, s a dolgozóknak puffogó frázisokkal megszédített része is visszatér az élet normáihoz és dolgozni fog. Kétségtelen, hogy Rákosi klikkje sok súlyos hibát követett el, és méltán váltott ki elégedetlenséget, azonban a párt a maga egészében szocialista irányba vitte előre az ország fejlődését, és a munkáspártok egyesülésével megvalósította annak politikai előfeltételét, a munkásosztály egységét."

Másutt így nyilatkozott:

„A magunk erői mellett óriási segítséget nyújtott a rend helyreállításában a baráti szovjet hadsereg. A varsói szerződés alapján, a proletár internacionalizmus eszméi szolgálatában kérésünkre haladék nélkül mellénk állt és fiai vérével pecsételte meg újból az Októberi Forradalom harcaiban megteremtett szovjet–magyar barátságot."

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulóján a következőket mondotta:

„Nehézségeink vannak és lesznek. De azok elenyészőek a szovjet nép múltban leküzdött nehézségeihez és az orosz forradalomban részt vett magyar proletárok áldozatvállalásához hasonlítva. Gondoljanak erre azok, akik a múlt évi fasiszta lázadás eseményeiből láthatták, hogy mire vezet a lazaság, a párt, a dolgozók állama tekintélyének megingása. Gondoljanak erre azok is, akiket az ellen-

forradalmárok közvagyont pusztító rablásai, közvagyont elherdáló intézkedései demoralizáltak, s akik nem tudják értékelni, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Forradalmi Kormány határozott intézkedései hosszú, véres belső harctól, világháborútól, a kapitalista kizsákmányolástól mentették meg az országot."

A munkásőrség megalakulásának második évfordulóján „Fegyver kell és fegyver lesz a munkások kezében" címmel az alábbiakat írta: „A párt hívó szavára fegyvert ragadtak, elősegítették és meggyorsították ezzel a konszolidáció folyamatát, világos állásfoglalásukkal hozzájárultak ahhoz is, hogy népünk tisztán eligazodhassék az ellenforradalom okozta zűrzavarban. Mindez rendkívül meggyorsította a kibontakozást, s része volt benne, hogy barátaink örömére és ellenségeink nem csekély bánatára oly rövid idő alatt úrrá lehettünk a gondokon, a károkon, megfékezhettük a zűrzavart s tovább haladtunk a jövőbe vezető úton."

1958 januárjában Münnich Ferencet a Magyar Népköztársaság miniszterelnökévé nevezték ki. E magas tisztségében 1961-ig tevékenykedett, ezt követően 1965-ig államminiszter. Hajlott kora – 79 esztendős – és egészségi állapota miatt nyugdíjba vonult. Ezután tollal folytatta munkáját. Több cikke jelent meg hazai és külföldi lapokban. Megírta vázlatos önéletrajzát „Viharos út" címen, de a tervezett teljesebb önéletrajzra már nem kerülhetett sor. 1967-ben elhunyt.

Küzdelmes és tiszteletet ébresztő életéről megbecsüléssel emlékezett Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkára, aki a legnehezebb napokban Münnich Ferenc harcostársa volt:

„Sok nehéz helyzetet élt át Münnich elvtárs, de mindnyájunkkal együtt élete legnehezebb napjait, heteit, hónapjait talán 1956 őszén-telén érte meg, amikor mindaz,

amiért ő és mások annyit küzdöttek, veszélybe került. A párt, a nép, a történelem súlyos órái voltak ezek: a Magyar Népköztársaság sorsáról volt szó. Sok nehézség volt, és azok leküzdéséhez az eszméhez, a néphez hű, szilárd és harcolni is kész emberekre volt a legnagyobb szükség. Ilyen emberek voltak, és az a szerencse, hogy olyan széles körben ismert, tisztelt és becsült emberek is voltak, mint Münnich elvtárs, akinek elvi szilárdsága, emberi tisztessége miatt nagy becsülete és hitele volt. Amikor világos lett, hogy cselekedni kell, az elsők közt ott volt Münnich elvtárs, és a nagyon nehéz helyzetben bebizonyította, hogy ő nem változik, hogy az ő élete azé az eszméé, amelyre oly régen feleskü dött... Becsülettel és tisztességgel állt helyt, cselekedett, agitált, szervezett, mint mindenkor tette az életében: A Magyar Tanácsköztársaság harci idején, a Horthy-rendszer alatti nemzetközi mozgalmi tevékenységében, a spanyol polgárháborúban, a második világháború frontjain. Népünk ezt nagyra értékelte. Ezért is élvezte Münnich elvtárs halála percéig megbecsülését, tiszteletét mindenkinek, aki csak ismerte őt."

DR. MÜNNICH FERENCNÉ
BERÉNYI ETELKA

PAUK VILMOS (Schmidt mérnök)
1879–1944

A szovjet-oroszországi magyar internacionalisták történetének kutatása során találkoztam először Johann Schmidt mérnök nevével. A szovjet források – a *Proletarszkaja Revoljucija* (*Proletárforradalom*) című folyóirat 1925-ös évfolyamának egyik cikke, valamint Ivan Matvejev novoszibirszki történész 1961-ben magyarul is megjelent „Az örök barátság forrásánál" című könyve – a német hangzású név ellenére egybehangzóan magyarnak mondták a mérnököt, akinek fontos szerepe volt a szibériai partizánok 1919–1920-as küzdelmeiben.

Ki lehet ez az ember? Ki rejtőzhet e név mögött? Gyakran előfordult, hogy az internacionalisták – az otthoni retorzióktól, a családjukat fenyegető zaklatástól tartva – álnéven szolgáltak a szovjet fegyveres alakulatokban. Mint utóbb kiderült, ez történt Schmidt esetében is, akinek nevét egy interjú során megemlítettem. A beszélgetés, amelyet Fekete Gábor folytatott velem, a *Magyar Nemzet* 1962. november 7-i számában jelent meg. Röviddel később napvilágot látott Lévai Jenő író, újságíró nyilatkozata, s ebben emlékeztetett arra, hogy Johann Schmidt, alias Pauk Vilmos mérnök történetét már az 1934-ben kiadott „Éhség, forradalom, Szibéria" című könyvében ismertette. Lévai Jenő utóbb értékes támogatást nyújtott a további kutatáshoz. Felkerestük a mérnök Budapesten élő leányait, Pauk Magdát és Annát, akiktől sok újabb adatot kaptunk, s rendelkezésünkre bocsátották a család féltve őrzött relikviáit: néhány fényképet, iratot, levelezőlapot.

E családi emlékekben lapozgatva szembeötlik egy 1941-ben készült fénykép: szépen ápolt kertjében jól öltözött, őszülő férfi karosszékben ül. Kiegyensúlyozott ember benyomását kelti. Ezt az impressziót erősítette a munkájával kapcsolatos iratcsomók felirata is: „Pauk Vilmos okl. mérnök műszaki irodája. Nagykanizsa." Egy vidéki

város bizonyára elismert, tekintélynek örvendő, rendezett anyagi körülmények között élő polgára.

Ám egy 1916-ban készült fénykép, amelyet e kötetben az olvasó is láthat, már többet árul el az írás hőséről. A nyugodt, bátor tekintetű, markáns, szakállas férfiarc tetterőről, határozottságról tanúskodik. Erre utal az a számos mozaikdarab, amely a már említett és a későbbiek során feltárt forrásokból került a felszínre.

Pauk Vilmos 1879. december 26-án született a jelenleg Somogyszentpálhoz tartozó Varjaskéren. Apja, Pauk Mátyás a kis szlovák község félparaszt kocsmárosa volt. A család élete alig különbözött a falu többi lakójának életétől. Sok gyermekük született, akik közül a szegénység, az elmaradottság sokat el is vitt. A tizenhárom Pauk gyerek közül mindössze négy nőtt fel. Vilmos volt a legfiatalabb. Elemi iskoláit a varjaskerti osztatlan iskolában végezte. Játszó- és iskolatársaival egymás közt szlovákul beszéltek. A tanulásban különösen a számtanban és a rajzban jeleskedett. A negyedik osztály után az iskolamester rábeszélte a szülőket, hogy taníttassák tovább a tehetséges gyereket. Legidősebb nővérének anyagi segítségével Pécsett, az állami főreáliskolában tanult, és itt is érettségizett. Ezután a budapesti Műszaki Egyetem általános mérnöki karán folytatta tanulmányait, melynek költségeit most már saját erejéből teremtette elő. Alkalmi és nyári munkákat vállalt, diplomájáért tehát kétszeresen megdolgozott. 1902-ben kapta kézhez a 2478. sz. általános mérnöki oklevelet.

Az egyetem elvégzése után 1903-ban megnősült. Diákkori szerelmét, Hahn Máriát vette feleségül, aki nehéz időkben is szerető, önfeláldozó élettársnak bizonyult. Nagykanizsára költöztek. Pauk mérnöki irodát nyitott, s mint parcellázó földmérnök dolgozott. Rövid idő alatt tiszteletet, megbecsülést vívott ki munkájával. A falvakat,

uradalmakat járva, most már felnőtt fővel maga is felfedezte a zsellérsorok, a cselédházak lakóinak nyomorát, szenvedésteli életét, kiszolgáltatottságukat és kizsákmányoltságukat.

Közben a család gyarapodott. Az 1904-ben született Miklóst, pár éven belül két leánygyermek, Magdolna és Anna követte. Paukék egy ideig a Csengeri utca 1-ben együtt laktak a Szamuely családdal. Később, a tízes évek elején a Kazinczy utca (ma Ady Endre utca) 59. szám alatti kertes családi házba költöztek. Itt volt a mérnöki iroda is. A háborús készülődés szele 1912–1913-ban elérte Paukékat: a balkáni háborúk idején a családfőt behívták a hadseregbe, s részt vett a nagy boszniai hadgyakorlaton.

Alig pihent meg szokott mérnöki munkája és családja körében, az 1914-ben kitört világháború vihara ismét elszakította szeretteitől. S az elszakadás – a császári ígéret ellenére – nem az első lombhullásig, hanem hosszú évekig tartott. Mint tartalékos hadnagy egy népfelkelő század parancsnoka lett, és Przemyśl erődítési munkálatait vezette. Végigszenvedte a város kétszeri ostromát. Katonáival emberséges, jó viszonyt alakított ki, mindig törekedett, hogy a helyi lakosság elleni atrocitásokat meggátolja. Ebből az időből egyetlen írásos emlék maradt, egy 1915. január 27-én kelt tábori postai levelezőlap, amelyet a körülzárt városból repülőposta juttatott el a címzetthez: Pauk Miklós I. osztályos főgimnáziumi tanulóhoz Nagykanizsára. A családjáért aggódó sorokból hiányzik a kötelező honpolgári lelkesedés, inkább az érződik: nem a mi háborúnk ez a véres háború, amelynek egyik iszonyatos fejezetében ő is kénytelen szerepet játszani. „A nagy események távol tartják apuskádat hazulról, s nem én tehetek róla, hogy ilyen sokáig magatokra hagylak benneteket" – írja a lapon.

A sorokból kicsendülő rossz előérzet rövidesen valóra vált: 1915 márciusában az ostromlott város elesett, s Pauk Vilmos 110 ezer társával orosz fogságba esett.

A hosszú gyalogmenetek és a még hosszabb vasúti utazások végállomása a szibériai Krasznojarszk mellett felépült Vojennij gorodok (katonai tábor) volt, ahol az egyik legnagyobb hadifogolytábor létesült.

Az első világháború utáni hadifogoly-irodalom – memoárok és regények – nagy teret szenteltek e tábor életének. Különösen a tiszti tábor eseményeiről festettek sokszínű képet, amelyben keveredett a realitás s a szélsőséges szubjektivitás, a kötelező „hazafiság", a sovinizmus és az 1917 utáni évekről szóló írásokban a szovjetellenesség. Pauk Vilmos Lévai Jenő említett könyvében kapott helyet a „Hadifogoly »karrierek«" című fejezet „Vezérkari főnök a partizánoknál" alfejezetében.

Vojennij gorodokban általában 2–3000 tisztet s 12–15 000 legénységi foglyot helyeztek el: a tiszteket viszonylag kényelmes kőépületekben, kezdetben jó ellátással, a legénységet többnyire rosszul fűthető, fülledt földbarakkokban. Pauk Vilmos a tiszti táborban azok közé tartozott, akik igyekeztek hasznosan tölteni az időt. Meghallgatta a táborban szervezett előadásokat, nyelvtanfolyamokra járt. Szlovák nyelvtudására alapozva jól megtanult oroszul. Támogatta a táborban kialakult sportéletet, segített megtervezni és elkészíteni a sportpályákat, s a sportversenyek szervezésében is részt vett. Mint lenézett tartalékos tiszt tanúja és szenvedő alanya volt a tényleges tisztek s különösen a törzstisztek visszataszító militarista magatartásának, amelynek a fogságban is törekedtek érvényt szerezni. Ez szembeállította őt is a militarista kaszttal – de forradalmárrá ettől még nem vált. Az 1917-es októberi proletárforradalom is elsősorban a közeli, a gyors hazatérés reményét villantotta fel előtte. A győztes

szovjethatalom békeoffenzívája, a Németországgal és Ausztria–Magyarországgal megkötött békeegyezménye, a hadifoglyok meginduló cseréje táplálta e reményeket. Az 1918-as krasznojarszki forradalmi magyar hadifoglyok mozgalmát, amelyet Forgács Dezső, Pataki Ferenc és társaik vezettek – még csak szimpátiával figyelte. Nem kapcsolódott be abba az élethalálharcba sem, amelyet a Szibériában felkelt fehérgárdisták, csehszlovák légionáriusok ellen vívtak az orosz vörösgárdisták és a hadifogoly internacionalisták. Ő is és vele sokan mások akkor döbbentek téves semlegességük kudarcára, amikor 1918 júniusában az antanthatalmakkal szövetséges fehércsapatok győzelme után ismét bezárultak a hadifogolytáborok kapui, s vége szakadt a gyors hazatérés reményének. Ahogyan múltak a fehér rémuralom hónapjai, úgy nőtt a jóakaratú, hazavágyó hadifoglyokban a meggyőződés, a felismerés: hibát követtek el 1918 nyarán, amikor a hívó szóra nem álltak fegyveresen a szovjethatalom mellé, s csak az ellenforradalmi rezsim veresége, a „vörös uralom", a szovjethatalom visszatérte nyithatja meg újra az utat hazafelé. De voltak és maradtak a foglyok között olyan tisztek, akiket a szovjethatalom, a népuralom elleni gyűlöletük vezetett a „semlegesség", a szovjetek oldalán való be nem avatkozás politikájához, s ezt a magatartásukat igyekeztek ráerőszakolni a többiekre – a tisztekre és a legénységre egyaránt. Szép számmal voltak olyanok is, akik egyszerűen csak önmagukkal törődtek, azért maradtak semlegesek.

Pauk várta a vörösök visszatérését. Azok közé tartozott, akik 1919 telén-tavaszán a tétlen várakozás helyett az aktív segítést is vállalták.

Ekkor alakult meg a táborban az 1918-as magyar kommunista mozgalom életben maradt tagjaiból és a hozzájuk csatlakozókból egy illegális kommunista szer-

vezet Forgács Dezső, a volt szabadkai szociáldemokrata titkár, Dukesz Artur volt galileista, Ludwig Kálmán fiatal szocialista újságíró, Pável György és Papp János volt szociáldemokrata munkások vezetésével. A szervezet kapcsolatot teremtett és tartott fenn a Bolsevik Párt krasznojarszki bizottságával. A hadifogolytáboron belül legális, szocialista szellemű előadássorozatot szerveztek. Kézírásos újságokat adtak ki. Hatásuk lemérhető volt a szocialista előadások hallgatóinak növekedő számából. Az előadások érdeklődő tagjai között ott volt Pauk Vilmos is. Arról, hogy a szervezet tagja lett volna, nincs adatunk. Tudjuk, hogy közvetlen kapcsolatban állt a városban élő orosz geológusokkal. Szakmai kapcsolat volt-e ez vagy több ennél? Esetleg kapcsolat az illegális bolsevik szervezethez? Nem tudjuk egyértelműen bizonyítani. De az események alapján okunk van feltételezni, hogy Pauk Vilmos összeköttetésben állt a táborbeli vagy a városi bolsevik szervezettel. Szimpatizánsként vagy tényleges tagként? Erre talán a jövő kutatásai felelnek.

A továbbiak megértésére időben kissé vissza kell kanyarodnunk, s túl kell lépnünk a hadifogolytábor kerítésén.

1918 nyarán a szibériai vasútvonal mentén az antanthatalmak támogatásával csehszlovák legionáriusok és fehérgárdisták kezükbe kaparintották a hatalmat. A szovjeteket, a vörösgárdista erőket leverték. Kegyetlen megtorlás következett mindazokkal szemben, akik a munkásparaszt hatalmat támogatták. Nagy hadsereget szerveztek azzal a céllal, hogy a Volgától és az Uráltól kiindulva Moszkvát is elfoglalják, és vérbe fojtsák az első munkásállamot. A fehérhadsereg utánpótlása érdekében napirenden voltak Szibéria-szerte az erőszakos verbuválások, rekvirálások. A szibériai parasztság, amely korábban nehezen mozdult meg a szovjethatalom védelmére, most

a fehérterror, a rablások hatására mindinkább szembefordult a fehérgárdista kozák csapatokkal, az őket támogató csehszlovák, lengyel, olasz különítményekkel s magával az ellenforradalmi hatalommal, amelynek élén Kolcsak admirális állt. Ez a szembefordulás Szibéria mind nagyobb területén szervezett ellenállás, partizánharc jellegét öltötte. A partizáncsapatok, majd seregek élén a Bolsevik Párt illegális Szibériai Bizottsága, helyi bizottságai, az 1918-ban a tajgába visszavonult vörösgárdisták álltak. Közöttük jelentős számban voltak magyar kommunista hadifoglyok is. A partizánegységek a szibériai vasútvonaltól néhány tíz kilométernyire már a helyzet urai voltak.

1919-ben a Vörös Hadsereg előnyomulása és a fehérhadsereg visszavonulása idején a partizáncsapatok mind gyakrabban csaptak le a transzszibériai vasútvonalra. Robbantásokkal, szerelvények kisiklatásával, lőszer- és élelmiszer-szállítmányok megszerzésével nyugtalanították az ellenséget. A partizánok elleni harc, a vasútvonal védelme nagy erőket kötött le, elvonta őket a frontról, ezzel is segítve a Vörös Hadsereg előretörését. A Vörös Hadsereg sikerei pedig újabb és újabb támadásra bátorították a partizánokat.

Ez volt a helyzet Krasznojarszk közelében is, a Jenyiszej folyó mentén, ahol a szibériai partizánmozgalom egyik legnagyobb és legeredményesebben küzdő egysége alakult meg. A Bolsevik Párt krasznojarszki bizottságának irányításával a jenyiszeji kormányzóság különböző járásaiban már 1918 végén felcsapott a partizánharcok tüze. Az acsinszki járás területén sikerrel működő partizánerők parancsnoka P. J. Scsetyinkin volt, aki a világháborút vezérkari kapitányi rangban fejezte be. A februári forradalom után Acsinszkban a munkás- és katonatanács tagjává választották, majd 1918 végén a párt partizán-

csapatok szervezésével bízta meg. Neve hamarosan a partizánharc egyik zászlaja lett.

A krasznojarszki járás Sztyepno-Badzsejszki területén működő partizánosztag vezetője, A. D. Kravcsenko szintén részt vett az acsinszki szovjet szervezésében és munkájában. 1918 nyarán illegalitásba ment, s partizánosztagával 1918 végétől nyugtalanította az ellenséget.

1918 telén a jenyiszeji partizáncsapatok több ütközetben visszaverték a Kraszilnyikov atamán parancsnoksága alatt támadó büntető expedíciókat.

Újabb lendületet adott a harcnak a Bolsevik Párt 1919. március 20–21-én Omszkban megtartott 3., illegális szibériai konferenciája, amely megszabta a városi munkásfelkelések és a paraszti partizánharcok célkitűzéseit, az együttműködés feltételeit. Kidolgozta a szibériai fegyveres erők szervezeti felépítését, feladatait. Így az OK(b)P kormányzósági bizottságai mellett működő vezérkarokra bízta többek között a vidéki partizánegységek operatív vezetését, a fegyverek, muníciók, élelmiszerek, gyógyszerek beszerzését, szakemberek szervezését és a partizánegységekbe való irányítását.

1919 tavaszára Kravcsenko serege mintegy kétezer jól szervezett, tapasztalt harcosból állt. Április 19-én csatlakozott hozzá Scsetyinkin egysége is. A meleg idő beálltával a partizánok 200 versztnyi szélességben rendszeresen támadták a fehérek fő utánpótlási és visszavonulási útját: a transzszibériai vasútvonalat. Naponta más-más helyen megrongálták a síneket, a talpfákat, a távíróvonalakat. Amit a fehérek nappal helyreállítottak, a partizánok éjszaka szétrombolták. 1919. május 15-én a partizánok elleni harcra Rozanov tábornok parancsnoksága alatt 12 ezer főnyi fehérgárdista és külföldi intervenciós egységet hoztak létre, amelyet 25 ágyúval s 50 gépfegyverrel erősítettek meg. A túlerő a partizánokat először

visszavonulásra késztette, majd Tulup és Narva községek között, a Mana folyó egyik szűk szorosában ők csalták tőrbe és váratlan össztűzzel, rohammal szétverték a támadó erők több ezres csapatát. Sok fegyvert és lőszert zsákmányoltak. Ez azonban csak ideiglenes siker volt. A fehérgárdisták újabb és újabb erőket vetettek be a veszélyes partizáncsapatok ellen. A harcok során egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a jelentős zsákmány ellenére is kevés és gyorsan fogy a partizánok lőszere, s a működő kis műhelyek képtelenek biztosítani az utánpótlást.

1919. június 14-én a partizánsereg vezérkara parancsot adott a Sztyepno–Badzsejszki terület elhagyására és Minuszinszk, Tuva irányába való visszavonulásra. A partizánok végül is a mongol határ közelébe húzódtak vissza.

Aligha véletlen, hogy Pauk Vilmos éppen ezekben a júniusi napokban hagyta el Krasznojarszkot, s indult el délre Minuszinszkba, a mongol határ felé egy geológus expedícióval. 1919 májusában kétszer írt hozzátartozóinak a Dán Vöröskereszt által szervezett hadifogolylevelezés segítségével. „Egészséges vagyok. Másfél éve nem kaptam hírt. Aggódom miattatok" – írta az első német nyelvű üzenetben. A második szövege már nyugtázza az otthonról kapott választ: „Május végén, egészséges vagyok. A dán levelezőlapot megkaptam, nagy örömet okozott. Aggodalmam elmúlt." E lapra a posta 1919 júniusi dátumot bélyegzett. Ezután nem jött hír Krasznojarszkból.

Valami változás, jelentős esemény történt a hadifogoly tiszt életében. Ezt utolsó levele is jelzi, amelyben az egyszerű „egészséges vagyok" helyett „május végén egészséges vagyok"-ot írt. Új, veszélyes útra készült, s nem tudhatta mi lesz május vége után...

Miért és hova indult el Pauk Vilmos a hadifogolytábor

viszonylag biztonságos palánkkerítése mögül, ahol mérnöki tudását kamatoztathatta volna a különféle virágzó hadifogoly ipari műhelyekben? Gondtalan életet biztosíthatott volna magának, mint annyi más hadifogoly „vállalkozó", akik dúskáltak a pénzben. Miért ment olyan területre, ahol egy éve szinte szünet nélkül harcok folytak a fehérgárdisták és a meglepetésszerűen támadó partizánok között, ahol a lakosság türelme is a pattanásig feszült? S miért Johann Schmidt álnéven, hiszen a békés geológus expedícióban való részvételét nem kellett volna titkolnia?

Lévai Jenő említett könyvében magára Pauk Vilmosra hivatkozik, aki Krasznojarszkba való visszatérte után, 1920. január 20-án mondta el a történteket hadifogoly bajtársainak, mindenekelőtt Lévai Jenőnek, a tábor hivatalos, a parancsnokság által megbízott krónikásának.

E szerint Pauk Vilmos Ivan Petrovics Racskovszki omszki egyetemi tanár, geológus megbízásából és vezetésével indult el egy héttagú expedícióval a Jenyiszej forrásvidékére, hogy topográfiai felvételeket végezzen. Az expedíció rövid idő után a délre menekülő partizánok, az őket üldöző fehérgárdista kozák csapatok és a délen lázongó mongol fegyveresek keresztttüzébe került. Felszerelésük és poggyászaik hátrahagyásával menekültek, s hánykolódtak a véletlen szeszélye folytán a vörös-partizánok és a fehérkozákok között. Ebben az időben találkozott Kravcsenkóval és partizánjaival (köztük sok magyar hadifogollyal). Veszélyes kalandok után végül sikerült visszaindulniuk Krasznojarszkba. Útközben hallott a krasznojarszki táborban 1919. augusztus 1-én, a cseh légionáriusok által véghez vitt vérengzésről, amelynek során számos magyar hadifogoly tisztet és katonát is kivégeztek: egyeseket soviniszta, másokat bolsevik szervezkedés vádjával. Az utóbbi címen agyonlőtt áldozatok

közt volt Forgács Dezső, Dukesz Artur és Ludwig Kálmán. A hír hallatára Pauk elhatározta, hogy nem tér vissza a hadifogolytáborba. Minuszinszkba utazott, ahová Racskovszki geológus javaslatára meghívták városi mérnöknek.

Nincs okunk feltételezni, hogy azért nem tért vissza a táborba, mert a soviniszta szellemű Magyar Szövetséghez tartozott volna. Sokkal valószínűbb, hogy a bolsevik csoporthoz volt köze. De miért tért vissza ismét éppen a „partizánveszélyes" Minuszinszkba, olyan területre, ahol a fehérkozákok többször is puskacső elé állították mint gyanús vörös személyt. Erre a kérdésre a Lévai-féle verzió nem ad s nem is adhat választ, habár az egész elbeszélésben sok a valós elem. Lévai szerint Pauk véletlenül, az eseményektől sodortatva – tehát a hazai ellenforradalmi rendszer szemszögéből nem elmarasztalhatóan került a vörös partizánok táborába. Emellett Lévai mindenütt a csehszlovák légionisták elleni harcról ír (ne feledjük 1934-ben!), annak ellenére, hogy a vasútvonaltól több száz kilométerre elsősorban a fehérkozák seregek ellen folyt a harc.

Mi hát az igazság? A választ – s úgy véljük mértékadó választ – Kravcsenko partizánvezér adta meg egy az 1920-as évek első felében írt visszaemlékezésében: „Schmidt mérnök volt a megmentőnk. Az ő lőpora és lőszerei segítségével vertük vissza a számbeli fölényben levő, nálunk jobban felfegyverzett ellenséget. Ez az ember felbecsülhetetlen szolgálatot tett nekünk. Sajnálom, hogy annak idején nem tudtam kellőképpen megköszönni a *krasznojarszki kommunista szervezetnek* Schmidtet, a gyógyszereket, a salétromot és a csapágyfémet." (Az én kiemelésem. – *M. Gy.)*

Schmidt mérnököt (Pauk Vilmost) tehát a krasznojarszki bolsevik szervezet küldte a lőszerhiány miatt

válságos helyzetbe került partizánsereg segítségére, annak alapján, ahogyan erről a szibériai bolsevik szervezetek márciusi konferenciája határozott. A geológus expedíció „elveszett" felszerelése is alighanem részben vagy egészben a partizánok számára szükséges felszereléseket, gyógyszereket, hadianyagokat tartalmazta, s rendeltetési helyére is került. Nem kétséges, hogy Kravcsenko információi hitelesek. Ezt támasztják alá a szovjet kutatók egyéb adatai is. Így válik érthetővé Pauknak a táborból való eltűnése, az álnév s az is, hogy ő maga utóbb a hadifogolytáborbeli tiszttársainak a Lévai által lejegyzett, véletleneken alapuló verziót mondotta el. A fehérterror Magyarországára 1920-ban hazakészülődő Pauk Vilmos népfölkelő hadnagynak minden oka megvolt arra, hogy ne a valóságot mondja el „Schmidt mérnökről" a forradalmi mozgalomtól távolmaradt hadifogoly társainak. (S ha Lévai Jenő mégis többet tudott Schmidtről, mint amennyit az 1934-ben kiadott könyvében leírt, úgy a hallgatásra őt a volt katonatárs biztonsága iránti, tiszteletet érdemlő aggodalom késztethette.)

Amint erre már utaltunk, 1919 júniusában a jenyiszeji partizánsereg kényszerűségből visszavonult. Útközben a fehérek rablásai miatt elkeseredett parasztok ellátták őket élelemmel, sokan pedig csatlakoztak hozzájuk villával, bottal felfegyverkezve. Még többen is beálltak volna, de nem volt elegendő fegyver és lőszer. Fegyver és lőszer! – ez volt a legnagyobb probléma, amelyet a partizánsereg vezéreinek meg kellett oldaniuk. Megkísérelték az ellenségtől megszerezni a hiányzó harci eszközöket.

Kravcsenko partizánjai a tajgán keresztül, majd az uszinszki úton délre vonultak vissza. Közben többször megütköztek az üldözésükre küldött kisebb egységekkel, az útjukba eső fehér helyőrségekkel. Lévai elbeszélése szerint Schmidt ezen az úton, Turan településen találko-

zott először Kravcsenkóval, de útjaik ekkor még állítólag elváltak: Schmidt Krasznojarszk felé kísérte társait, a partizánok pedig tovább vonultak délre. Nem tudjuk biztosan, vajon Schmidt ekkor még valóban nem csatlakozott-e a partizánokhoz, vagy a szállítmány „elvesztése" – hihetőbben: átadása – után társait visszakísérte. Mindenesetre a Lévai által leírtakból is kitűnik, hogy a partizánokkal való találkozás baráti volt, gondoskodtak az expedíció tagjainak biztonságáról, s hívták Schmidtet, álljon közéjük.

A partizánok július 18-án elérték Belocarszkot (ma Kizil), amelyet harc nélkül elfoglaltak. A parancsnokság pihenőt rendelt el. Rendezték a csapatokat, feltöltötték élelmiszer-tartalékaikat. A helyi orosz lakosságból 500 önkéntes állt a partizánok közé. A partizánok igyekeztek megszüntetni a fehérgárdisták által szított nemzetiségi ellentéteket is. Sikerült is baráti viszonyt kialakítani a helyi tuvai nemzetiség képviselőivel, megnyerni támogatásukat. Mindez lehetővé tette, hogy a partizánsereget üldöző mintegy 2000 főnyi fehérgárdista sereget megfelelő fogadtatásban részesítsék. A fehérek Bologov eszaul (kozák parancsnok) vezetésével augusztus 28-án értek a Jenyiszej túlsó partján Belocarszkhoz. A partizánsereg vezérkara úgy döntött, hogy látványos menekülést rendezve tőrbecsalja őket. Augusztus 29-én Bologov csapatai ágyú- és gépfegyvertűz kíséretében átkeltek a Jenyiszejen, „megfutamítva" a látszatellenállást kifejtő partizán hátvédeket. Bologov azonnal jelentette Minuszinszkba a partizánok megsemmisítését, s csapatainak győzelmi lakomát engedélyezett. Erről viszont a partizánok kaptak jelentést a városban maradt bajtársaiktól. Az esti szürkületkor a partizánok körülvették a várost. Váratlanul tüzet nyitottak a dorbézoló fehérgárdistákra, s rohamra indultak. A fehérek megkísérelték az ellenállást. Elkese-

redett küzdelem alakult ki, de a váratlan támadás megtette a hatását. A fehérek nem tudták rendezni soraikat, a folyóhoz szorultak, sokan (kb. 150-en) fegyverüket elhányva, a Jenyiszejt átúszva próbáltak menekülni. Mintegy 300-an megadták magukat, a többiek elestek. A partizánok vesztesége halottakban és sebesültekben a százat sem érte el. A hadicsel eredménye – a győzelmen kívül – a számukra oly fontos hadizsákmány volt: 14 géppfegyver, kétezer puska, kétszázezer töltény és ágyúk.

A győzelem és a zsákmányolt fegyverzet lehetővé tette a partizánsereg újbóli előrenyomulását. Szeptember 8-a és 13-a között megtisztították az utat a fehérek kisebb csapataitól, majd ismét bevonultak Minuszinszkba. A városban és a járásban visszaállították a szovjethatalmat.

A partizánseregre azonban az eddigieknél jóval nagyobb, felelősségteljesebb feladat várt. A Vörös Hadsereg Cseljabinszk és Tobolszk mellett vereséget mért a kolcsakisták frontjára, s gyorsan nyomult előre a transzszibériai vasút mentén. November 14-én Omszkot is elfoglalta. A további üldözés és a megsemmisítés az 5. hadseregre várt. A sikerekhez szükség volt arra, hogy a fehérek hátországában tömeges partizánmozgalom zavarja, sőt meg is akadályozza az ellenség visszavonulását. Ez az eddigieknél nagyobb erőfeszítést követelt. Ilyen feladat várt Kravcsenkó–Scsetyinkin partizánseregeire is. A valóban hadsereggé szervezés személyi feltételei megvoltak. Nem maradtak hatás nélkül a partizánok felhívásai, röplapjai, amelyek harcba hívtak az országot kiárusító fehéruralom és az intervenciós betolakodók ellen. A parasztok ezrei özönlöttek a győztes partizánokhoz. Megkezdődött a reguláris, jól szervezett, számos ezredből álló hadsereg felépítése. Az élelmezést a Jenyiszej menti parasztság megoldotta: saját hadseregét táplálta.

A nagy kérdés továbbra is a gyorsan növekvő sereg

fegyverrel és lőszerrel való ellátása volt. Kravcsenko ezt a nyersanyag, gépek és szakemberek hiányában szinte megoldhatatlannak látszó feladatot Schmidt mérnökre bízta. Schmidt Lévai szerint is már a városban volt a partizánsereg visszatérésekor. Mi valószínűnek tartjuk, hogy már Turantól kezdve részt vett a hadjáratban. Erre vall Lévainak a belocarszki ütközet meglepően hű leírása Pauk Vilmos elbeszélése nyomán. Emellett Matvejev, amikor könyvében felidézi a belocarszki hadjáratot, a tábori lőszergyártást (egy millió darab lőszer készítése) úgy említi, mint ami akkor már Schmidt vezetésével folyt. Kravcsenko Schmidt tevékenységéről szólva a partizánsereg megmentéséről ír. E szerint már a belocarszki sikeres hadművelethez is hozzájárult a Schmidt mérnök vezetésével előállított lőszer. Ám mindez csak feltételezés. Bizonyos azonban, hogy Minuszinszk elfoglalása után a partizánsereget támadó hadjáratra kellett felkészíteni, az eddigieknél nagyobb létszámú, jobban felszerelt és fegyelmezettebb ellenséggel szemben. A fehérek elitcsapatai a transzszibériai vasútvonal mentén helyezkedtek el, azt védelmezték. Tény, hogy Schmidt mérnök ekkor már Kravcsenko szűkebb stábjához tartozott, s az említett rendkívüli feladat nehezedett a vállára.

Minuszinszkban – ebben az akkor mintegy 30 000 lakosú, csekély iparral rendelkező városkában – vezetésével néhány hét alatt az eddigi kis tábori fegyverjavító műhely helyébe, szinte a semmiből lőszergyárat, robbanótesteket gyártó műhelyeket hozott létre. A fegyverek javítására esztergályosműhelyt rendezett be, ahol alkatrészeket is gyártottak. Nem nagy mennyiségben ugyan, még ágyúlövedékeket is készítettek, ezek öntési munkálatait a kis helyi vasöntödében végezték.

Mindez nem vágott otthoni szakmájába, minden mérnöki tudására, találékonyságára szükség volt, hogy

megoldja ezeket a feladatokat. A partizánsereg fegyverzete nagyon változatos volt. Szép számmal akadt az elavult szisztémájú, egylövetű berdánkákból, amelyeket a cári hadseregben 1879–1891 között rendszeresítettek, csakúgy, mint az 1891 után bevezetett ismétlő rendszerű puskákból, különböző fajta zsákmányolt külföldi fegyverekből. A gépfegyverek sem voltak azonos kaliberű és szisztémájú darabok. A lőszergyártásnak pedig ehhez a meglevő fegyverzethez kellett alkalmazkodnia. Még az is erőfeszítésbe került, hogy a primitív körülmények között kikísérletezzék nyírfaszénből, salétromból és kénből a lőpor gyártását. Az így készült lőpor kezdetben füstgomolyaggal jelezte a lövést, és csak hosszas kísérletek után sikerült füst nélküli lőport előállítani. Oroszlánrésze volt a műszaki, szervezési kérdések megoldásában is. Körültekintő munkával válogatta össze munkatársait: vegyészeket, technikusokat, lakatosokat, esztergályosokat, kovácsokat. A soknemzetiségű partizánsereg – a volt hadifoglyok – és a környező hadifogolytáborok szolgáltatták az ezermesterek, szakmunkások egy részét. A többieket a környékbeli orosz és más nemzetiségű mesteremberek, öntők, kovácsok, lakatosok, kapa-kasza készítők, javítók közül verbuválták. Schmidt irányításával ők tanították be az ipari munkával csak ekkor ismerkedő, többnyire paraszt partizánokat. A magyar szakemberek szerepéről a téma egyik szovjet kutatója, I. Matvejev így összegezte véleményét: „Rendkívül nagy szerepet töltöttek be a partizánseregben a magyarok, akik mint szakképzett mérnökök, technikusok és munkások a partizánok összes műszaki problémáinak irányítói voltak."

Schmidt mérnök képezte ki a partizánsereg tüzéreit, az intervenciós csapatoktól zsákmányolt olasz ütegek kezelésére. „Kispekulálta" (Lévai szavával szólva) a szintén zsákmányból eredő olasz srapnelek időzített

robbanásának módszerét. Az ő és munkatársainak szeptember–november közötti munkája tette lehetővé, hogy 1919 decemberére a partizánsereg mintegy 18 000–20 000 harcosa megfelelő fegyverzettel és lőszerrel ellátva készen állott nagyobb támadó feladatok ellátására. A partizánezredek 153 géppuskával és 5 ágyúval rendelkeztek.

Szibéria felett az uralkodott, aki a kontinensnyi területen áthúzódó egyetlen vasútvonalat birtokolta. Így volt ez 1918 nyarán, és most, 1919 végén is, amikor a hadiszerencse megfordult. A Vörös Hadsereg és a Szibéria-szerte működő partizánseregek csapásai, a vasút számára nélkülözhetetlen fűtőanyag hiánya, csapdává változtatta a transzszibériai vasútvonalat a fehérgárdisták és az intervenciósok számára.

1919. november 28-án az 5. hadsereg Katonai Tanácsa azzal a feladattal bízta meg Kravcsenko és Scsetyinkin partizánseregét, hogy teljesen bénítsák meg vagy legalábbis akadályozzák a vasúti közlekedést a transzszibériai vasútvonal Krasznojarszktól keletre eső, valamint Acsinszk és Krasznojarszk közötti szakaszán. Tegyék lehetetlenné, hogy a fehérgárdisták szervezetten visszavonuljanak, s elhurcolják az általuk összerabolt mérhetetlen értékeket, lőszert, élelmiszereket. A fenti utasítás értelmében a partizánezredek Minuszinszkből kiindulva támadásba mentek át a transzszibériai vasút irányában. A Schmidt mérnök és társai által végzett munka gyümölcse most ért be. Az előretörő nagy s útközben is növekvő sereg lőszer- és fegyverellátása mindvégig megbízható volt. Pedig az előrenyomulás nem volt sétaút, még ha diadalúttá változott is.

A kolcsakista parancsnokság megkísérelte megállítani a partizánsereg lavináját, visszaverni a támadásokat. De a fehérhadseregben ekkor már meglazult a fegyelem.

Messze szállt a győzelembe vetett hit, már nem becsülték le a partizánok erejét. Az ellenük kiküldött csapatok nemegyszer megtagadták az engedelmességet, s csapatostul átálltak a vörösök oldalára.

A gyorsan előrenyomuló partizánsereggel szemben az ellenség Trifonovónál kísérelt meg nagyobb ellenállást, de a partizánezredek tűzereje most már felülmúlta a fehérekét. Szervezettségben sem maradtak el, s harckészségük messze túlhaladta az ellenségét. Trifonovónál a partizánok bekerítették és szétverték a fehérgárdisták csapatait. 1500 foglyot ejtettek, két ágyút, több tucatnyi gépfegyvert zsákmányoltak. Megnyílt, szabaddá vált az út a vasútvonalhoz. Innen a partizánok két hadoszlopban nyomultak előre: az egyik Acsinszk, a másik Krasznojarszk felé. 1920. január 1-én a partizánok bevonultak Acsinszkba, s találkoztak a Vörös Hadsereg egységeivel.

A Kolcsak-sereg maradványai a kegyetlen télben rendezetlenül menekültek tovább keletre, Krasznojarszk felé. Itt reméltek megpihenni, rendezni soraikat. 1919 december végén azonban eszer és kadet párti politikusok és katonatisztek vezetésével Kolcsak-ellenes fordulat zajlott le Krasznojarszkban. Ők is rövid ideig bitorolták a hatalmat. A börtönből kiszabadult bolsevikok Forradalmi Bizottságot hoztak létre, felfegyverezték a munkásokat, megnyerték a helyőrség egy részét, s hadifogoly internacionalisták is csatlakoztak hozzájuk. 1920. január 4-én a bolsevikok vezette felkelők helyreállították a városban a szovjethatalmat. A város felé özönlő Kolcsak-sereget nyugatról a Vörös Hadsereg, délről Kravcsenko partizánserege, keletről pedig a Krasznojarszkban védekezésre berendezkedett felkelők szorongatták. Január 5-én Kravcsenko első csapatai már elérték a várost, s a többi egység is gyors iramban felzárkózott. Január 8-án a Vörös Hadsereg is egyesült a felkelőkkel. A kolcsakista seregek nem

tudtak bejutni a városba. Az éhség, a fagy ezrével pusztította a vert sereget.

Krasznojarszk a fehérhadsereg Sedanja lett. Különböző adatok szerint 40–60 000 katona, több ezer tiszt és tábornok adta meg magát. A nemrégen több százezres hadseregből mindössze 20 000 fő tudta folytatni az útját keletre Kappel tábornok parancsnoksága alatt. A szovjet seregek több tízezer puskát és más fegyvert, 30 000 lovat, 2 páncélvonatot és nagy mennyiségű más hadifelszerelést zsákmányoltak. A krasznojarszki vereség a Kolcsak-hatalom végét jelentette: hadsereg nélkül maradt. Ezt a csapást már nem heverte ki.

A sikerben osztozott Kravcsenko és Scsetyinkin partizánhadserege, annak viszonylag kisszámú magyar internacionalista csoportja, s elsősorban Schmidt mérnök, akit méltán nevezhetünk a jenyiszeji partizánok Gábor Áronjának. A vezetésével gyártott fegyverek és lőszerek nemcsak megmentették a partizánokat, de elősegítették a kolcsakisták katasztrofális vereségét is.

A partizánok vezérkara 1920. január 15-én ünnepélyesen vonult be Krasznojarszkba. Az ünneplő tömegben ott voltak a felkelésben is részt vett hadifoglyok, akik meglepetéssel pillantották meg a híres partizánvezérek, Kravcsenko és Scsetyinkin oldalán lovagló volt fogolytársukat, Pauk Vilmost. A hír gyorsan eljutott a hadifogolytáborba is. Így került sor arra a beszélgetésre 1920. január 20-án, Kravcsenko főhadiszállásán, egy kis szálloda szobájában – amelyre Lévai Jenő hivatkozott említett könyvében.

A partizánsereg hamarosan feloszlott. A parasztok nagy része elvégezvén feladatát, a fehérgárdisták és az intervenciósok kiűzését, hazatért, munkához látott. A sereg egy része beállt a reguláris Vörös Hadseregbe.

Schmidt mérnök tevékenysége ezzel véget ért, ismét Pauk Vilmos hadifogoly népfelkelő hadnaggyá változott. Lezárult életének mintegy féléves – Lévai Jenő szavaival szólva – „érdekes epizódja". De vajon valóban csak egy érdekes epizód volt-e ez a fél év? Nem! Sokkal több volt, s több is maradt annál. Egész addigi munkás életének folytatása, jellemének méltó és logikus következménye. Az egyes ember életében ritkán akad olyan pillanat, amikor, ha cselekszik, erejét megsokszorozva nagy, történelmi tettet valósíthat meg. Sokan elmennek az ilyen ritka pillanat mellett, észre sem veszik, vagy gyáván, lustán elfordulnak tőle. Pauk, azaz Schmidt mérnök nem fordította el a fejét. Nem ifjonti kalandkeresésből, hanem éretten (ekkor már 40 éves), felnőtt megfontolással, bátran cselekedett. Így vált forradalmárrá és igazi katonává.

Rövid ideig még részt vett a megrongálódott vasútvonal helyreállításának irányításában, az első hadifogolytranszportok hazaindításában. A szovjethatalom győzelme valóban meggyorsította a hadifogoly tömegek hazatérését. Kívánságára lehetővé tették, hogy az elsők között indulhasson vissza hazájába, családjához. Az út nem volt zavartalan. Petrográdon az ott szolgáló magyar internacionalisták a hazatérő hadifoglyok közül kiemelték a tiszteket. Túszokat gyűjtöttek a Magyarországon dühöngő fehérterror által bebörtönzött, halálra vagy sok évi fegyházra ítélt forradalmárok, a Tanácsköztársaság volt harcosainak, vezetőinek a megmentése, kicserélése érdekében. Pauk Vilmos homlokára nem volt felírva Schmidt mérnök tette. Eltelt egy idő, amíg, feltehetően a krasznojarszki magyar kommunisták segítségével, tisztázódott kiléte. Ez a visszatartás mindenesetre jól jött Pauk Vilmos népfölkelő hadnagy számára Csóton, ahol a magyar ellenforradalmi hatóságok kegyetlen eszközökkel igyekeztek kiszűrni a kommunistákat és a velük együttműködőket.

A kötelező kétheti karantén elteltével, hatévi távollét után, 1920 szeptemberében Pauk Vilmos hazautazhatott Kanizsára a családjához. Boldogságát csupán az árnyékolta be, amit a család háborús szenvedéseiről megtudott. Felesége éjt nappallá téve dolgozott, hogy előteremtse a legszükségesebbet. S még eltelt egy-két év, amíg Pauk Vilmos ismét gondoskodhatott a család megélhetéséről. Addig pedig továbbra is Paukné varrodája biztosította a kenyeret. Nehezen viselte el ezt a családfő. Két évig foglalkozott a gondolattal, hogy családostul Szovjet-Oroszországba utazik, ahol tengernyi munka várta volna. Végül is szaktudása, korábban megszerzett tekintélye, szorgalma ismét fellendítette műszaki irodájának forgalmát. Nyugodt békeévek, tisztes megélhetést nyújtó munka időszaka következett. Pauk a családjának élt, felnövő, tanuló, önállósuló gyermekeit segítette lehetőségei szerint. A külső szemlélő számára az adóját pontosan fizető nyárspolgárnak is tűnhetett. Ekkori magatartása aligha emlékeztetett vöröspartizán múltjára. Valóban nem vált aktív, szervezett forradalmárrá. De az „epizód" mély nyomot hagyott tudatában, meghatározta gondolkodását. Utálta Horthy Magyarországának here urait, hatalmát. Tudta, hogy ez nem lesz, nem lehet hosszú életű, hogy előbb-utóbb itt is eljön a dolgozó nép világa. Erről nem szónokolt, de munkája közben a parasztok mellé állt, tettel, tanáccsal segítve a hozzá fordulókat. S ezek nem kevesen voltak. Gondolkozása, embersége s csöndes szembenállása az embertelenség uralmával mély nyomot hagyott felnövő, nyiladozó értelmű gyermekeiben. A családban uralkodó politizáló légkör segített megtalálni az utat gyermekeinek a forradalmárok közé. Miklós – akit itthon nem vettek fel a műegyetemre – Németországban tanult, elektromérnök lett, s ott került kapcsolatba a kommunista mozgalommal. Miután hazajött, a Tungsramnál helyezkedett el. A második

világháború elején Hollandiába küldték a Tungsram ottani vállalatához, majd Párizsba került, ahol részt vett az ellenállási mozgalomban. Lebukott, de szerencsésen kiszabadult, és hazatérhetett. Rövid ideig ismét a Tungsramban dolgozott, azután behívták, s munkaszolgálatosként egy mérnökszázadban dolgozott. 1944-ben Németországba indították őket. A szerelvényt Hegyeshalomnál bombatámadás érte, s Miklós is életét vesztette.

Anna a Zeneművészeti Főiskola hallgatójaként 1929-ben került kapcsolatba a munkásmozgalommal, a Vörös Segély egyik aktivistája volt. (A felszabadulás évétől mindmáig a Kommunista Párt hűséges, aktív tagja.)

A második világháború kitörésétől Pauk Vilmos aggodalommal hallgatta a moszkvai rádió adásait. A sztálingrádi győzelem nagy örömmel töltötte el, s bízott abban, hogy a hitleri seregeknek már nem lesz idejük-módjuk megszállni Magyarországot, s a szovjet hadsereg mielőbb elhozza a békét, a szabadságot.

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás letörte, szótlanná tette. Érezte, tudta, hogy ez katasztrófát hoz hazájára, családjára, önmagára is. Az egymás után életbe lépő fasiszta törvények újabb és újabb megpróbáltatást, megaláztatást jelentettek. 1944. április 26-án a csendőrök – családjával együtt – gettóba zárták. Május 17-én bevagonírozták a gettó lakóit a nagykanizsai teherpályaudvaron: 82 embert egy-egy vagonba. A gettóban is, itt is megőrizte nyugalmát, s törekedett olyan rendet teremteni, amely a lehetetlen körülmények között is növelte a kiszolgáltatottak életben tartásának lehetőségét. A hadifogolytáborbeli tapasztalatait hasznosította: megszervezte a takarítást, a tisztálkodást, az élelem és a víz elosztását, az ügyeletet. Ember maradt az embertelenségben, és mindent megtett, hogy környezete is az maradjon. Május 17-ről maradt fenn utolsó írása, egy kusza, elnagyolt

betűkkel, a zötyögő szerelvényen írt levelezőlap, idősebb leánya, Magda férjének címezve: „3 heti kanizsai zárlat után útban vagyunk Szombathely felé, még bizonytalan irányítással. A körülményekhez képest jól vagyunk... Ha végleges helyre érünk értesítünk."

Nem jött több értesítés. Szombathelyen ugyan megállt a vonat. Az orvosokat, mérnököket felszólították, hogy szálljanak ki, itthon dolgozhatnak. De Pauk Vilmos szembefordulva az intézkedő német és magyar tisztekkel, határozott hangon, németül és magyarul is kijelentette hogy nem hajlandó szolgálni azt a hatalmat, amely elhurcolja a családját. A vagonajtók becsapódtak, s már csak Auschwitzban nyíltak ki ismét. Mengele doktor előtt vonultak el, aki az idős, de erős tartású mérnököt a munkaképesek közé sorolta, feleségét azonban a munkaképtelenekhez, akik a gázkamrában lelték halálukat.

Paukot egy munkáscsoporttal a hírhedt melki koncentrációs táborba irányították. Fiatal, életerős embereket is megrokkantott, elpusztított az itt uralkodó kegyetlen munka, az éhezés, a terror. Az idős ember az utolsó pillanatig élesztgette fiatalabb lágertársaiban az élniakarás már-már pislákoló parazsát. A fasizmus közelgő bukásával, s az új, szabad világ létrejöttével buzdította őket.

Ő maga nem érte meg a várt új életet. 1944. november 7-én belepusztult az éhezésbe, a korát és erejét meghaladó munkába.

Az utódok azonban számon tartják Pauk Vilmos, azaz Schmidt mérnök, az egykori internacionalista szibériai tetteit.

MILEI GYÖRGY

DR. POGÁNY KÁLMÁN / 1882–1951

A magyarországi őszirózsás forradalom egyik reggelén gondolataimba merülve mentem a Körúton, amikor valaki a vállamra tette kezét. Hátranéztem: régi jó barátom, Pogány Kálmán volt, tiszti egyenruhában, századosi rangban. Összeölelkeztünk. Mindjárt meghívott, menjek vele a Pátria Kávéházba, ahol Nagy Lajossal találkozik.

Nagyon megörültem. Már régen láttam író barátomat, akivel annakidején együtt szolgáltunk a 32-esek önkéntesiskolájában.

Betértünk a kávéházba, és hármasban sokáig beszélgettünk. Pogány elmondta, hogy nem teljesít tényleges szolgálatot, hanem múzeumőri rangban a Szépművészeti Múzeum szaktisztviselője.

Találkozásunknak szerepe volt abban, hogy később, a Tanácsköztársaság idején, Pogány Kálmán ezredében harcoltam. Barátságunk a harcokban még szorosabbá vált, és nem szakadt meg élete végéig.

Pogány Kálmán a Gömör megyei Pelsőcön született 1882. március 15-én. Tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte, ahol 1907-ben az egyetemes művészettörténet tudorává avatták, majd az Országos Szépművészeti Múzeum munkatársa lett. Itt érte az első világháború. Tartalékos hadnagyként vonult be, hosszú időt töltött az orosz harctereken, és súlyos ütközetekben vett részt.

Előbbre lépett a ranglétrán: főhadnagy lett, zászlóaljának egyik századparancsnoka. A szigorú katonai reglamától eltérve lehetőséget adott az egyszerű katonáknak arra, hogy ügyes-bajos dolgaikkal bármikor felkeressék. Féltette és szerette embereit, s mindenkin segített, ha tudott. Nagyon népszerű volt, katonái még a gondolatát is lesték. Egy napon fiatal aktív hadnagy került a századához, s nem sokkal később – valószínűleg feljelentésére –

két tiszt jelent meg nála. Kérdőre vonták, miért engedi magához „ennyire közel" az egyszerű bakákat.

– Nem a rang teszi felettessé a tisztet, hanem megértő embersége, természetesen a fegyelem fenntartása mellett – felelte.

A legénységet is kikérdezték, de egy sem akadt, aki emlékezni akart volna parancsnokuknak forradalmi hangulatkeltéssel vádolható magatartására. Az ügynek nem is lett folytatása.

Akkoriban történt, hogy zászlóaljuk parancsot kapott: a bialai útról hatoljon be Breszt-Litovszkba, s a történelmi nevezetességű ütközet befejező akkordjaként foglalja el annak egyik fontos erődjét.

1915. szeptember elsején délután fél ötkor a magyar tüzérség tüzet nyitott. A gránátok és srapnelek ezreit zúdították az orosz vonalra. A tízszeres drótsövények cafatokban lógtak és dőltek össze. A még álló egyetlen hidat, mely a Bugot ívelte át, rohanó lépésekkel hagyták maguk mögött, elérve a túlsó partot, az ellenség vonalát. Mégis többen a hídon voltak, amikor az felrobbant, sok volt a halott és a sebesült. A magyar honvédek elfoglalták az erődítmény előtt húzódó jól kiépített állásokat. – Akkor hirtelen valami borzasztó történt – írta egy haditudósító. – Mintha a föld megnyílt volna, füstöt és lángot okádó pokollá lett. Morajlott és zúgott, rángatódzott, mintha segítségért kiáltott volna. Gerendák és kövek őrjítő zivatara hullott a hős honvédekre. A lövészárkokat villamos árammal felrobbantották. A híd még megmaradt részei lángokban álltak, s az aknák robbanásai sorozatosan követték egymást.

Pogány Kálmán századának egy része még a Bugon innen várt a tutajokra. A szörnyű helyzetben Pogány a hátára erősítette az ezred zászlóját, beugrott a Bugba, s dacolva az erős áradattal, átúszott a túlsó partra. Fel-

kapaszkodott Breszt-Litovszk ormára, és kitűzte a magyar zászlót. Az orosz sereg az éjszaka leple alatt kiürítette az erődítményeket; az utóvédek is menekülésszerűen vonultak vissza.

A magyar és az osztrák újságok terjedelmes cikkekben méltatták a fiatal magyar tiszt bátorságát, és közölték a fényképét.

Az Est című polgári lap abban az időben hirdetett pályázatában 1000 korona jutalmat tűzött ki annak a magyar katonának, aki hősies magatartásával megragadó példát mutat csapatának és fontos eredményhez segíti. „Ezt a díjat dr. Pogány Kálmán főhadnagy nyerte el – írja az újság –, aki Breszt-Litovszk ostrománál átúszta a Bugot, kezében magyar zászlóval elsőnek ért az ó-orosz földre."

Amikor megkérdezték, hogy miért tette – folytatódik a tudósítás –, azt felelte: a béke utáni vágy hajtotta, valamint az, hogy katonáiba erőt öntsön a háború befejezéséig. A jutalom összegét nem vette át, katonai jótékony célra ajánlotta fel.

A béke után áhítoztak azok az orosz foglyok is, akik fogságukba kerültek. Elmondták, hogy rajvonalukban sokat beszélt nekik egy bajtársuk a forradalomról, amely békét, a szegény embereknek a szebb és jobb jövőt hozza. Majd így biztatta őket: védjétek életeteket, ne harcoljatok a cárért, aki előbb-utóbb úgyis elveszti trónját.

Pogány Kálmán már egyetemi hallgató korában csatlakozott a baloldali diákok csoportjához, mely később a Galilei-kört is életre hívta. Kapcsolata velük a világháború ideje alatt sem szakadt meg. Még tiszti rangja sem befolyásolta abban, hogy egy-egy forradalmár barátjával levelet váltson, és ha burkoltan is, de kicseréljék gondolataikat. Ha szabadságra jött, első útja barátaihoz vezetett, ilyenkor megvitattak társadalomtudományi kér-

déseket. Marxista szociológiával ő már akkor foglalkozott, amikor tiszttársai közül még nagyon kevesen.

Marx, Engels és Hegel német nyelven megjelent tanulmányai közül többet ismert. Művelt és haladó gondolkodású édesapja könyvtárában lapultak meg ezek a munkák, számos más társadalomtudományi mű mellett.

Minél tovább tartott a háború, annál tisztábban látta értelmetlenségét, s annál inkább átérezte a forradalom jogosságát. A béke elérését ő is a forradalomban látta. Ezt a felfogását nem titkolta katonái előtt sem, akikkel sokat beszélgetett.

Sárgasággal és súlyos májgyulladással kórházba került, majd kórházvonattal Budapestre szállították. Néhány héttel később már lábadozott családja körében. Örömteli volt a viszontlátás a barátokkal is, akik tájékoztatták az egyre erősbödő forradalmi hangulatról. De öröme nem tartott sokáig, mert ismét a frontra szólították. Ezrede időközben Ukrajnába került, egy kis városban teljesítettek őrszolgálatot. Pogány régi századának parancsnoklását vette át. A katonáknak jó dolguk volt, pihentek és kártyáztak, s a tilalom ellenére barátkoztak a város lakosságával.

Közvetlenül a háborús összeomlás előtt Pogány súlyos beteg édesapja miatt rendkívüli szabadságot kapott. Így Pesten tartózkodott az őszirózsás forradalom idején. Nem kellett visszamennie a frontra, régi munkahelyén, az Országos Szépművészeti Múzeumban kezdett dolgozni. Előterjesztést tett értékes történelmi és iparművészeti műkincsek, emléktárgyak köztulajdonba vételére és biztonságba helyezésére. Ennek alapján 1918. december 24-én a kultuszminisztérium megbízta, hogy a Szépművészeti Múzeum anyagából kolozsvári, aradi, szegedi múzeumokban letétül elhelyezett festmények közül a szükséges darabokat kiválassza és Budapestre szállítsa. Feladatát

maradéktalanul teljesítette. Nagy értékű festmények kerültek vissza Budapestre az Országos Szépművészeti Múzeumba.

1919 február első napjaiban belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Amikor a pártvezetőséget letartóztatták, még nagyobb lendülettel folytatta agitációs munkáját. Csatlakozott Lukács Györgyhöz, aki elkerülte a letartóztatást, és tagja volt a párt illegális vezetőségének.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulását követő napon 1919. március 22-én Pogányt a Forradalmi Kormányzótanács megbízta a hazai magántulajdonban levő összes muzeális becsű műkincsek szocializálásával. Két nappal később mint a közoktatásügyi népbiztos teljhatalmú helyettese intézkedett a művészetet és művészeket illető mindennemű ügyben.

Pogány Kálmán a szocializálást a Művészeti és Múzeumi Direktórium tagjainak közreműködésével három hét alatt végrehajtotta, és a művészeti ügyek vezetésére kapott megbízatásának is eleget tett.

1919. április vége felé – munkája elismerése mellett – viselt tisztsége alól felmentették. A frontokon szükség volt megbízható, képzett parancsnokokra. Kun Béla a Szovjetházba rendelte. Lukács György kísérte őt Kun Béla II. emeleten levő irodájába. Megbeszélésük nyomán Stromfeld Aurél vezérkari főnök ezredparancsnoknak nevezte ki Pogány Kálmánt.

Nehéz volt otthagynia a szívéhez oly közel álló Művészeti és Múzeumi Direktóriumot. Munkatársaitól abban a reményben búcsúzott, hogy a győzelem után visszatér, s folytatja munkáját.

Útnak indult Szeghalomra, a 46. dandárparancsnokságra, ahol két zászlóaljat bíztak rá. Röviddel később Stromfeld Aurél vezérkari főnök utasítására hozzálátott

a 31-es gyalogezred megszervezéséhez, majd átvette annak parancsnokságát.

Nagyon örült, hogy ennek az ezrednek élére állhatott. A 31-es vörös gyalogezred egyike volt azoknak a munkásparaszt ezredeknek, amely az 1919-es Vörös Hadsereg fennállása alatt kimagasló eredményeivel, a proletariátus nemzetközi szolidaritásáért hozott áldozataival a munkásmozgalom történetének kiemelkedően szép, hősies lapjait írta meg.

Állománya egyrészt bihari, csongrádi és Duna-Tisza közi zsellérekből, szegényparasztokból, másrészt temesvári és aradi ipari munkásokból tevődött össze. Az egyik század katonái az úri Magyarország tipikus vezéralakjának, gróf Tisza Istvánnak geszti uradalmából kerültek ki, ott cselédeskedtek nehéz körülmények között. Kubikosok is szép számmal erősítették soraikat, akik közül sokan már a földmunkások mozgalmaiban részt vettek. Ezek a katonák a puszta kenyérért folyó küzdelmekben edződtek. Keserítette sorsukat a reájuk nehezedő súlyos gond, a családért való aggódás, a földesurak hajcsárainak vagy a gyárigazgatók munkafelügyelőinek fenyegető fellépése. Pogány Kálmánnak nem volt nehéz meggyőzni őket arról: azért kell harcolniuk, hogy megakadályozzák a kiuzsorázó kapitalisták visszatérését.

Amikor átvette az ezred parancsnokságát, beszédet intézett a katonákhoz: „Esztendők óta öldöklő háborúban vettetek részt sorsotok legcsekélyebb reménye nélkül. Miért ne fognátok fegyvert most, elvtársak, saját érdeketekért, a proletárság igaz harcáért, a Tanácsköztársaság fennmaradásáért. Az ezred parancsnokságát abban a biztos tudatban veszem át, hogy a proletárforradalomhoz méltóan, bátran és fegyelmezetten fogjátok megállni helyeteket. Én pedig ígérem, elvtársak, hogy nemcsak

parancsnokotok leszek, hanem megértő bajtársatok is" – mondta többek között.

Szokatlan volt a bemutatkozásnak ez a módja, s egészen más volt ez a hang, mint amilyet a régi katonaéletben ismertek.

Az alparancsnokokkal külön beszélt. Hangsúlyozta a katonákkal szembeni megértő magatartás és bajtársi szellem kialakításának fontosságát. – Olyan légkört kell teremteni – mondotta –, amely a volt tisztek és katonák között fennállott merevséget, a rideg és embertelen magatartást megszünteti. Érezzék a múlt aranysújtásos tisztjei és a mostani parancsnokok közötti különbséget. Minden törekvésünk arra irányuljon, hogy a katonák bizakodóan tekintsenek a jövő elé, és ne csak a fegyverhez értsenek, hanem a politikához is – magyarázta barátságos, de határozott hangon.

Pogány felhívására még nagykőrösi tartózkodása alatt megalakították az ezred pártszervezetét. Előadásokat tartottak népes hallgatóság előtt. A legszívesebben Pogány Kálmánt hallgatták a katonák. Zamatos magyarsággal, szívhez szólóan tudott beszélni.

Az ezrednél bizakodó volt a hangulat. A világháborút végigszenvedett katonák már nemcsak a múltról, hanem a jövőről, a szocialista rendről és annak alakulásáról, kihatásairól beszélgettek. Ez volt a fő témájuk.

A parancsnok legtöbb idejét katonái körében töltötte, orvosolta panaszaikat, a lehetőség szerint teljesítette kéréseiket. Elmondta többek között, hogy a világháborúban a 16-os honvédségnél szolgált, s néhány újságban felhívást tett közre, melyben felszólította volt katonabajtársait: jelentkezzenek a Vörös Hadseregbe, várja őket a budapesti Délibáb utca 35. szám alatti hivatalában. Felhívását kevesen olvashatták, mert csak félszakasznyi 16-os honvéd jelentkezett és került az ezredhez.

Nagykőrösön mindenki ismerte, barátkozott a város népével. Hívogatták, be is kopogtatott néhány helyen, főleg munkáscsaládokat keresett fel. Szívesen fogadták. Tapasztalatairól, a nép hangulatáról azután részletes jelentést küldött Kun Bélának, aki erre külön megkérte. Amikor két katonája megnősült, őt kérték fel házassági tanúnak. Az esküvői lakomán megtáncoltatta a menyasszonyokat, ajándékul pedig az újdonsült férjeknek 8 nap szabadságot engedélyezett.

Nagykőrösön tartózkodott ezredével, amikor a Művészeti és Múzeumi Direktórium visszatérését sürgette.

„Kedves Pogány elvtárs! – írta Tihanyi Lajos. – Nagyon örülök, hogy ezúton üdvözölhetlek. A legjobban szeretném, ha minél előbb személyesen tehetném meg. Amikor elmentél, még volt értelme annak, hogy katona légy, de végre is nem arra készültél egy életen át, amire öt éve kárhoztatva vagy, és most, amikor a legjobban szükség volna a jelenlétedre, sajnálatunkra nélkülözünk. Nélküled a direktórium szinte képtelen igazi munkára. Fejetlenség uralkodik, aminek sajnálatos eredménye az is, hogy Berény már lemondott, megunva a sok hercehurcát és a felelősséget, amit egyedül nem képes vállalni. Visszavonult. Nagyon kérlek, ha rajtad áll, fogadd meg ezt a tanácsomat. Ha alkalmam lesz, fogok erről beszélni Kunfival vagy Szabadossal."

A levélre azt válaszolta: sajnálja, hogy nem állhat rendelkezésükre, de most a Tanácsköztársaság védelme a legfontosabb, s ebben részt akar venni. Szaktanácsokat adott, és kérte, hogy ne beszéljen se Kunfival se Szabadossal visszarendelése ügyében. Azt ajánlotta, hogy válasszanak a maguk köréből vezetőt, van elég kiváló szakember közöttük.

Röviddel később Pogány Kálmánt ezredével Miskolcra rendelték. Megkezdődtek a felvidéki harcok. A súlyos üt-

közetekben mannlicherrel a kezében mindig az egységek élén járt. Hiába figyelmeztették, hogy az ezred-, most már dandárcsoport-parancsnoknak jobban kellene magára vigyázni. Az én életem sem drágább, mint bármelyik katonáé – mondta elhárítva magától a „beavatkozást".

Ezrede egymás után foglalta el a legfontosabb hídfőket, falvakat, városokat, felszabadult: Hernádkércs, Abaújszántó és Gönczruszka. Akik részt vettek ezekben a harcokban, soha sem felejtik el a győzelem perceit. Pogány Kálmán örömében megölelte az éppen mellette álló harcost.

Abaújváron megrendülten gyászolta a cseh legionisták által elfogott, megcsonkított és legyilkolt 12 orosházi fiatal katonát. Nagy megerőltetésébe került visszatartani a katonákat, hogy ne kövessék a példát. – Mi katonák vagyunk, és nem gyilkosok – mondotta. – Nálunk a foglyokra és sebesültekre vonatkozóan a genfi döntés az irányadó. Ettől nem fogunk eltérni. – Az abaújvári esetről azonnal jelentést küldött a hadosztálynak és különfutárral Kun Bélának.

Ezredének addigi legnagyobb csatája a gönczruszkai volt. Amikor a frontszakasz átmenetileg elcsendesedett, Szabó-Papp hadosztályparancsnok a dandár irodájában kereste Pogányt. – Miért nem tartózkodik itt? – kérdezte.

– Parancsnokunk nem az irodából irányítja a csapatot, hanem a tűzvonalból – válaszolták neki. – Az irodában csak a megbeszéléseit tartja az alparancsnokokkal, utána együtt távoznak az első vonalba.

– Mondják meg Pogány elvtársnak, jöjjön a hadosztályparancsnokságra.

Pogány azonban nem ment, írásban tett jelentést. Távolmaradását azzal mentette ki, hogy a dandárcsoportot kell sürgősen átszerveznie, s ezt személyesen kívánja végrehajtani.

Szabó-Papp Münnich Ferencnek, a hadosztály politikai megbízottjának panaszkodott Pogányra. Münnich felkereste Pogányt, és sok sikert kívánt. – Ügyelj azonban magadra, Kálmán – mondta búcsúzáskor –, mert a golyó az golyó, és nem kerüli ki a parancsnokokat sem.

A sorozatos győzelmek megnyitották az utat Kassa felé. A város peremétől véges-végig virágok tízezrei szőnyegként takarták a poros utcákat, s vörös és nemzeti zászlók lengedeztek a kis házak padlásablakaiból.

A bevonulás felejthetetlenül szép volt. Az oly sok győzelmet elért dandárcsoport élén dr. Pogány Kálmán haladt szép szürke lován. Néhány napot töltött csapatával Kassán. Egy alkalommal lelkesítő beszédet intézett a katonákhoz, és elismeréssel adózott az elért harci sikerekért. „Itt vagyunk Kassán, ebben a gyönyörű városban – mondotta –, amely II. Rákóczi Ferencnek, a függetlenségi harcok egyik legnagyobb alakjának hamvait őrzi, és nagy történelmi múltra tekinthet vissza. De még nem vagyunk ott, elvtársak, ahova el akarunk érni. Vörös-katonák, ha úgy fogtok harcolni, mint ezt eddig tettétek, a győzelem nem fog elmaradni."

A súlyos harcok után a katonák kimaradást kaptak. – Mulassatok, fiúk, de mértékkel – mondta távozásukkor. A pihenő mégsem volt zavartalan. „Kétszer kellett riadóval összeszedni az ezredet, és felvinni a Bankóra, hogy a csehek ellentámadását visszaverjük" – írta emlékiratában.

A volt aktív tisztek egy része bizalmatlanul szemlélte Pogány tevékenységét, mások irigykedve lépten-nyomon feljelentették, megrágalmazták, s mindent elkövettek, hogy elkedvetlenítsék, elért harci sikereit elhomályosítsák. A hadsereg-parancsnoksághoz is érkeztek ellene feljelentések.

Böhm hadseregparancsnok magához rendelte, és Pogány legnagyobb meglepetésére felolvasott egy feljelen-

tést, amelyben azt kifogásolták, hogy sokat politizál. – Igaz ez? – kérdezte Böhm.

– Szerintem szükséges, hogy a tisztekkel, így elsősorban az aktívakkal politizáljon is az ember – válaszolta Pogány. – Nagyon rájuk fér egy kis marxista tudomány!

– Igaz, hogy ön 50 000 cigarettát lefoglalt? – folytatta Böhm a kihallgatást.

– Valóban, ezredem részére lefoglaltattam 50 000 cigarettát és kiosztattam katonáim között. A magam részére pedig 50 darabot igényeltem.

– És lovakat, szekereket is rekvirált? – hangzott a további kérdés.

– Igen, de ezt sem saját céljaimra, hanem ezredem részére vettem igénybe, miután szükségünk van lovakra és szekerekre. Szomorú és lesújtó, hogy a hadsereg parancsnokát ilyen jelentéktelen dolgokkal terhelik – mondta Pogány.

Később felháborodottan mesélte el a gödöllői kihallgatást, de a 6. hadosztály vezetői közül egyedül Münnich Ferenc állt Pogány oldalára. Nyugtatta őt, és erélyesen szembehelyezkedett azokkal, akik az egyik legeredményesebben küzdő egység parancsnokát elgáncsolni igyekeztek.

Ezzel egyidőben – szinte válaszként a rágalmakra – adták ki az alábbi dicsérő parancsot: „A 6. hadosztály bal oszlopa Magashegyet kemény harcok után ismét elfoglalta. Gönczruszkánál az éj folyamán igen súlyos harcok voltak, amelyek végeredményben javunkra dőltek el. A 31. ezred Pogány vkt százados ezredparancsnok személyes vezetésével Gönczruszkát utcai harcokban az ellenségtől megtisztította. Ezen harcban a 31. ezred 40 halottat és kb. 120 sebesültet vesztett. Az ellenség részéről 60 halott és 9 fogoly maradt vissza."

Az előnyomulás még folytatódott. Abosba érkezéskor meghívás várta Münnich Ferenctől, Szlovákia Tanács-

köztársasággá történő kikiáltása alkalmából. A meghívásnak eleget tett, de másnap már visszatért a Gölnicbánya térségében harcoló egységéhez.

Szepesremetét elérve parancsot kapott a visszavonulásra, ami a békekonferencia felszólításának volt a következménye.

A csapatokat nehéz volt rábírni a visszavonulásra. Pogány beszédet intézett a katonákhoz, s elérte, hogy a dandárcsoport rendben, fegyelmezetten teljesítette a parancsot. Kassától vonattal folytatták útjukat a tiszai front felé.

Abonyban kapták az értesítést: Kun Béla július 19-én odaérkezik, és kitünteti Pogány Kálmán ezredét, a 31-es vörös gyalogezredet.

Felemelő ünnepség keretében Kun Béla adta át a Forradalmi Kormányzótanács kitüntetését, díszes hímzésű, nehéz selyemből készült frontlobogót. Beszédében hangoztatta: „Ez a zászló, ez a vörös zászló mutatja azt az utat arrafelé, ahonnan valók vagytok, ahonnan származtok. Lesznek akik fehér vagy nemzetiszínű lobogó alatt szövetkeznek a francia és román elnyomókkal és az egész világ elnyomóival, hogy visszavegyék a paraszttól a földet, a munkástól a gyárat, a bányásztól a bányát, hogy visszaállíthassák a kizsákmányolók elnyomó uralmát. Tudom, hogy a fegyver akkor sem fog remegni a kezetekben, ha ezek ellen mentek. Ez nem testvérharc, ez az igazi, legszigorúbb osztályharc, ahol a kizsákmányolt harcol a kizsákmányoló ellen. Ennek a jelképe ez a vörös lobogó."

Végül Pogány Kálmán mondott köszönetet a magas kitüntetésért, és fogadalmat tett arra, hogy ezrede a jövőben is hűséggel fog harcolni, és a végsőkig kitart a nagy eszme győzelméért. Csapatai élén a júliusi tiszántúli harcokban is győzedelmes csatákat vívott, egészen Karcagig

előnyomultak. Az ellenforradalom bomlasztó hatása, munícióhiány, a sokszoros túlerő végül is visszavonulásra kényszerítették.

A Tanácsköztársaság megdöntése után Pogány egy darabig barátainál talált menedéket, de 1919. szeptember 4-én a politikai rendőrség – feltehetően besúgás alapján – letartóztatta.

„Én nem menekültem el az országból (elvi és személyi okokból), és bátran, kommunista meggyőződésemet egy pillanatra meg nem tagadva, szembenéztem a magyar fegyelmi és büntetőbírósággal, amely – legnagyobb meglepetésemre – állásomtól megfosztott ugyan, de a börtönből kiszabadított" – írta egy feljegyzésében.

Jóval később tudta meg, hogy kiszabadítása érdekében néhányan eljártak az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszternél.

Hivatkoztak arra, hogy Pogány Kálmán pótolhatatlan műkincseket mentett meg a köztulajdonba vétellel, s kérték a minisztert, Haller Istvánt, hogy interveniáljon szabadon bocsátása érdekében. A miniszter a kérést teljesítette, s Pogányt röviddel később szabadlábra helyezték. A büntetőbíróság az ügyet lezárta.

A fegyelmi eljárást azonban lefolytatták ellene. Kihallgatták korábbi főnökét, dr. Petrovics Eleket, a Szépművészeti Múzeum igazgatóját, aki többek között a következőket adta elő: „Pogány Kálmán igazgatóságom alatt 1914. áprilistól a háború kezdetéig, azután a háború vége óta a Tanácsköztársaság kikiáltásáig szolgált. A közbeeső 4 éven át katonai szolgálatot teljesített, többnyire a harctéren, ahol értesülésem szerint derekasan viselkedett. Az első forradalom napjaiban mint százados nagy segítségemre volt a Szépművészeti Múzeum biztonsága megóvásánál. Megvolt benne a lelkesedés és szenvedély, ami egy művészeti intézmény szolgálatában szükséges és be-

cses. Mint ember őszinte, férfias jellemű. Hogy végletekre hajlott, hogy ítéletében a dolgok és lehetőségek megítélésében mennyire tévedett, ezt legutóbbi vállalkozása bizonyítja.

Arra a kérdésre, hogy Pogány kommunista-e, kijelentem, hogy erre nézve semmi kétség nem lehet. Pogány Kálmán jellemének vezető vonása: fanatikusan meggyőződött és önzetlen ember volt, aki sokat kockáztatott és nyereségre nem számított."

A fegyelmi eljárás eredményeként a vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. Pogány Kálmánt hivatalvesztéssel sújtotta a következő indoklás alapján:

„Az Ön ellen felhozott azon vádakat, hogy meggyőződéses kommunista volt, hogy szerepe volt mint a volt Közoktatásügyi Népbiztosság művészeti és múzeumi direktórium és a szocializáló bizottság elnökének, mely állásokat minden külső kényszer nélkül fogadta el, és a legnagyobb lelkesedéssel töltötte be mindaddig, míg a Vörös Hadsereg megalakulása után a harctérre ment, hogy ott fegyverrel szolgálja a Tanácsköztársaság törekvéseit, továbbá, hogy a kommunizmusra előzetesen készült, annak kitörése után altisztjeihez az új rendszert ismertető beszédet intézett, végül, hogy ténylegesen részt vett a millenniumi emlékmű megrongálási munkájának vezetésében – beigazoltnak látom, miért is ezek miatt Önt hivatalvesztésre ítélem.

Tekintettel azonban arra az enyhítő körülményre, hogy Ön a vizsgálat eredménye szerint különös anyagi érdek nélkül szolgálta a Tanácsköztársaság érdekeit, s tekintettel az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeumnál eltöltött és nem kifogásolt, hosszabb (12 évi) állami szolgálatára: kivételes méltányolásból lépéseket kívánok tenni az iránt,

hogy az 1912. évi LXV. [tc.] 6., és 7. §-a alkalmazásával az Ön részére kegyelemből nyugellátás engedélyeztessék.
Budapest, 1920. évi augusztus hó 5.

Haller''

A nyugdíjra tett ígéretből természetesen nem lett semmi. Egyetlen fillér állami javadalmazásban sem részesült. Nem vette igénybe egykori egyetemi diáktársa, Hóman Bálint felajánlott segítségét sem. Nélkülözés és nyomor volt az osztályrésze több éven át. Egyes műgyűjtők egyszer-egyszer igényelték ugyan szakértelmét – így a báró Kohner és a báró Hatvany család; s nem feledkeztek meg róla egykori főnökei, Petrovics Elek és a Münchenbe költözött Meller Simon sem –, de ezek az alkalmak csak kisebb keresetre nyújtottak lehetőséget. Nyomasztó gondjaitól nem tudott szabadulni. Nem könnyített a helyzetén az sem, hogy egy éven át szerkesztette az *Ars Una* című művészeti folyóiratot, amelyben a legkiválóbb hazai és külföldi műtörténészek gazdagon illusztrált cikkeit közölte. A színvonalas, szép kiállítású folyóirat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ráfizetéses lett, ezért a kiadó beszüntette.

Az 1930-as években valamennyire javult a helyzete. Izbégi házának kertjében folytatott gazdálkodása szerény megélhetést biztosított számára. Lelkileg azonban nagyon letörte fiatal feleségének váratlan elhalálozása. Felesége szegényparaszti családból származott, nagyon egyszerű, de okos és megnyerően szép volt. Pogány szerény háztartását vezette, és a Tanácsköztársaság leverése után együtt szenvedték el szomorú sorsukat.

1940 elején egy tiszti bizottság előtt kellett megjelennie, mert határozott hangú felszólítást kapott tiszti emléklap ügyében. Kérdőre vonták, amiért csak ismételt felszólításra jelent meg.

– Uraim – válaszolta Pogány –, tudom, hogy az emléklap kiadásához a forradalom alatt tanúsított magatartás igazolása is szükséges. Én 1919-ben az általam alakított Művészeti és Múzeumi Direktórium elnöke, majd később egy vörösdandár parancsnoka voltam. Ezért bíróság, majd fegyelmi bizottság elé állítottak. A börtönből kiengedtek ugyan, de állásomat elvesztettem.

A bizottság zavartan és megdöbbenten hallgatta Pogány szavait. Bejelentését tudomásul vették, az emléklapot nem kapta meg. Ezt követően egy magas rangú tiszt levelet intézett hozzá, kérve: tisztelje meg látogatásával. Pogány csodálkozva olvasta a sorokat, s arra gondolt, hogy talán egy festményét akarja az illető felbecsültetni. Elment a megadott címre. Vendéglátója szívélyes fogadtatás után így szólt: – Meglepetés várja Breszt-Litovszk hősét. S átnyújtotta neki a tiszti emléklapot e szavak kíséretében: – Kérlek, ne utasítsd vissza, hasznos lehet ez még a számodra. – Pogány zavartan megköszönte, úgy érezte, most már nem utasíthatja el.

Amikor a németek megszállták az országot, magára öltötte századosi egyenruháját, felrakta kitüntetéseit, és megkezdte illegális tevékenységét a fővárosban. A tiszti emléklappal mindenhová beengedték. Ő pedig oda ment, ahol segíthetett, ahonnan kihozhatott egy-egy kommunista internáltat vagy faji üldözöttet a büntetőszázadokból. A szomorú hírű Rökk Szilárd utcai „halálházból" is sikerült egy félig agyonkínzott foglyot kihoznia kitűnően hamisított „felsőbb paranccsal". Az ilyen akcióknál segítőtársai is voltak, és határozott fellépésükkel számos ember életét megmentették.

Amikor Szentendre felszabadult és visszatérhetett, házát feldúlva, kifosztva találta. A szovjet katonai parancsnokság felkérésére 1945. január 22-én négy elvtársával együtt megszervezte és megalapította Szentendrén, Szent

László út 60. sz. alatti lakásán a kommunista párt helyi szervezetét. Felhívásokat írt és sokszorosított. 1945. január 30-án kelt felhívásában a szentendrei kommunistákhoz fordult:

„A Vörös Hadsereg diadalmas előnyomulása útvonalán, karácsony napján, városunkba érkezett. Az ellenforradalom 1919-ben szétzúzta pártszervezetünket, s így nem volt módunkban az esemény óriási horderejéhez méltó ünnepélyes fogadtatásról gondoskodni, mindössze néhány elszánt, harcedzett elvtársunk – egymásról mitsem tudva – üdvözölte a golyótűzben előnyomuló vöröskatonákat – egyikük a magyar kommün egyetlen megőrzött ezredlobogójával.

Megkezdtük a párttagok toborzását. Csatlakozásra szólítunk fel tehát minden öntudatos, küzdeni tudó és akaró és minden áldozatra elszánt helybeli munkástestvérünket..."

Külön felhívást intézett Szentendre baloldali érzelmű munkásságához. Ebben többek között ezeket írta:

„Az áruló fasiszta ellenforradalom pünkösdi királyságának vége! Utcáinkról eltűntek a rovott múltú, banditaképű, állig felfegyverkezett hencegők; nagyhangú zavaros frázisaik hatástalanul és nyomtalanul szertefoszlottak a levegőben, de az általuk felidézett mérhetetlen szenvedés még itt vonaglik szemeink előtt, és kérlelhetetlen megtorlásunkat követeli. A büntetésnek teljesen egyenlőnek kell lenni a bűntett méreteivel. Ahogy ők nem, mi sem ismerünk kegyelmet. A kiontott ártatlan vérért hulljon, ömöljön az ő vérük. Gonosztevőkkel szemben nincs kegyelem!

Városunknak fokozott kötelességei vannak ebben a megalkuvás nélküli megtorlásban, mert a nyilaskeresztes mozgalom falaink közül indult országos útjára, s kerületünk parlamenti képviselője volt a nyilas kormány máso-

dik funkcionáriusa... Alakítsatok pártszervezeteitekben – mint mi – különbizottságokat, amelyeknek egyedüli feladata a Szálasi-párt bűntevőinek kinyomozása..."

A letiport proletárdiktatúra emlékét s a pusztító háborúban kifosztott nép gyűlöletét idézik fel e sorok. S a múlt emlékét idézve érdemes néhány sorban megemlíteni ezredzászlónk történetét is.

Amikor a németek 1944. március 19-én megszállták az országot, illetve annak nagy részét, a Szentendre melletti Izbég sem kerülhette el sorsát. Pogány Kálmán házát egy SS alezredes vette igénybe. Azt a szobát is, amelyben a 31. vörösezred mindaddig megőrzött zászlaját rejtő fekhely is volt.

Másnap korán reggel Pogány Kálmán István öccse kereste fel e sorok íróját. Elmondta, mi történt, s hívott, kísérjem el a Vígszínház kávéházba, ahol Kálmán várt bennünket. Érthetően ideges volt: – Haladék nélkül cselekednünk kell – jelentette ki. – Veszélyben a zászló és mi is!

Némi gondolkodás után azt javasoltam: – Fejezzük ki magyaros vendégszeretetünket azzal, hogy nagytakarítást rendezünk a házban, abban a szobában is, ahol a „vendég" lakik. Közben kiemeljük a zászlót, és behozzuk Pestre. Ügyeskedni kell azonban, hogy az alezredes a nagytakarítást valóban a vendégszeretet megnyilvánulásának érezze.

A tervet jónak találták, s nyomban kimentünk Szentendrére. Az SS alezredes éppen a kertet nézegette. Hozzáléptem, és udvarias hangon tolmácsoltam: – Pogány Kálmán engedélyt kér, hogy tisztelete jeléül nagytakarítást végeztessen. Szeretné, hogy házában jól érezze magát. Átrendezteti, lakályossá, kellemesebbé teszi a szobát.

– A magyarok vendégszeretete, lovagiassága köztudott – mondotta nyájasan az alezredes. – Köszönöm, nagyon köszönöm önöknek, elsősorban a ház gazdájának.

Mi is köszönjük – gondoltuk magunkban...

Az alezredes elhagyta a házat, és parancsot adott tisztiszolgájának, hogy álljon rendelkezésünkre. Igénybe is vettük. Elküldtük Szentendrére takarító- és tisztítószerek bevásárlására, ami gyalogosan jó órányi távolságra volt. Addig kiemeltük féltve őrzött lobogónkat a dunyhából, majd egy öblös aktatáskába tettük. Felszálltam a HÉV-re, s bár a kocsi tele volt csendőrökkel, baj nélkül Pestre értem. A zászlót Podmaniczky utcai (ma Rudas László utca) lakásomon helyeztem biztonságba.

1944 júniusában behívót kaptam. Ekkor Pogány István vette magához a zászlót, és kőbányai albérleti szobájában rejtette el. Nem sokkal ezután Pogány Kálmán ismét kivitte a zászlót Szentendrére, ahol biztos helyen, barátja házának fészerében, a farakások mögé rejtették el. Innen szedte elő, hogy kibonthassa és tisztelettel meghajthassa a Vörös Hadsereg győztes csapatai előtt, amikor azok Szentendre határába értek. Csapatzászlónk megmentésének történetét később elmondtuk Münnich Ferencnek, hadosztályunk volt politikai megbízottjának. Intézkedésére zászlónk a Hadtörténeti Múzeumba került. Itt őrzik ma is ereklyeként mint a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének egyedül megmaradt, ezredkitüntetésként kapott frontlobogóját.

Pogány Kálmán a felszabadulás után mind jobban elhatalmasodó betegsége ellenére fáradhatatlan lelkesedéssel végezte pártmunkáját, kitűnő előadásait egyre többen hallgatták. Múzeumi főigazgatóvá történt kinevezését azonban már nem fogadta el, nyugdíjazását kérte.

Súlyos betegsége végül arra kényszerítette, hogy kedves izbégi házát egy budai házzal cserélje fel. Közelebb volt az orvos és a kórház, a barátok, és nem utolsósorban Pista öccse, akit nagyon szeretett.

1951. február 16-án, 69 éves korában hunyt el. A Honvédelmi, a Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a Népművelési Minisztérium halottjaként temették, a Petőfi Katonai Akadémia díszszázada katonai tiszteletadása mellett, meghajtva a Hadtörténelmi Múzeumból kihozott dicsőséges múltú frontlobogót. Volt 31-es vöröskatonái közül sokan az ország távol eső helyeiről is eljöttek, hogy búcsút vegyenek egykori szeretett parancsnokuktól.

FORGÁCS BÉLA

RAJK LÁSZLÓ / 1909–1949

Rajk László életútjának kutatójára látszólag korlátozott feladat vár. A koncepciós perben emelt vádakat már számos fórumon ismételten megcáfolták. Rajk hamvait a Munkásmozgalom Pantheonjában helyezték el, utcákat, intézményeket neveztek el róla. Mi más maradhatna a történész célkitűzése, mint az ünnepélyes méltatás, a politikai és jogi rehabilitáció meggyőző igazolása szakmája sajátos eszközeivel? Mégis szeretnénk – a korlátozott terjedelem szabta keretek között is – magát az *embert* ábrázolni mint korának fiát és formálóját.

Rajk László nyurga, egyenes derekú férfi volt. Mongolosan széles arccsontjai, kreolos bőre, mélyen ülő nagy barna szeme, nyílt mosolya már az első látásra emlékezetbe vésték vonásait. Megjelenése bizalmat ébresztett, s modora, természetes viselkedése megőrizte és elmélyítette az első benyomások előnyös hatását.

Higgadt volt, anélkül hogy szenvtelen – s élénk, anélkül hogy izgága lett volna. Emelt fővel járt az emberek között, de önérzete nem fajult rátartisággá. Volt, akit mégis távoltartott tőle komoly, tartózkodó lénye, s Rajk nem törekedett arra, hogy rajongókat gyűjtsön maga köré. Ő maga ritkán kezdeményezett szorosabb ismeretséget, bár nem volt rideg és megközelíthetetlen. Fegyelmezett és puritán jellem volt, de minden emberidegen aszkétizmus nélkül.

Beszédmodora keresetlen, szónoklat helyett logikusan magyarázott még az előadói emelvényen is. Szabatos mondatai inkább az értelemre, mint az érzelemre hatottak, hallgatóságát inkább gondolkodásra késztette, mint magával ragadta. Bízott az okos felvilágosító szó erejében, meggyőzni akarta az embereket, és nem lehengerelni, elkábítani őket.

Türelme és körültekintése többnyire megóvta az elhamarkodott következtetésektől. Igyekezett a részletekről

is tájékozódni, hogy azután a konkrét ismeretek birtokában magasabb szinten gondolja át teendőit. Elképzelései kivitelezésében tervszerűségre törekedett, sőt néha túlzottan is ragaszkodott az előzetes programhoz. Magas követelményeket támasztott önmagával szemben, s ezt a mércét alkalmazta munkatársaira is; nem mindig volt tekintettel beosztottai teherbírására.

Rajk rendelkezett az egyéni érvényesüléshez szükséges minden adottsággal, amelyek bármely környezetben megbecsült helyet biztosítottak volna számára. Találkozása a kommunista mozgalommal, élete harmadik évtizedének küszöbén mégis más irányba bontakoztatta ki tehetségét, amely immár nem saját céljait szolgálta, hanem egy közösség küzdelmét.

A nyíregyházi ágostai hitvallású evangélikus Kossuth Lajos főgimnázium 1927-ben érettségizett növendékeinek anyakönyvében a 37. sorszámú *Rajk László*ról a következő olvasható: „1909. március 8-án született Székelyudvarhelyen, az I–V. o.-t ugyanott, a VI. o.-t Budapesten, a VII–VIII. o.-t Nyíregyházán végezte." A pedáns tanári toll, rögzítve az érettségiig vezető út állomásait, természetesen nem magyarázhatta meg, miért e változatosság városokban és iskolákban.

A 15 éves fiú kettős kényszerűségből hagyta el 1924-ben szűkebb pátriáját, a szép fekvésű, élénk erdélyi várost, amely a megye egyik legfontosabb közigazgatási, kereskedelmi és kulturális centruma volt. Ez évben hunyt el a tizenhárom gyermekes család feje, az édesapa, Rajk József csizmadiamester. A kis műhely, amelyben korábban több segéd és inas dolgozott, a századforduló táján a tönk szélére jutott. Amikor egy rágalmazó később szemére vetette Rajk Lászlónak, hogy „osztályidegen, mert egy erdélyi nemes fia", öntudatosan válaszolta: „igen, olyan erdélyi nemesé, aki cipőfoltozással kereste népes családja ke-

nyerét". Örökség, amely fedezhette volna a tanulmányi költségeket, nem maradt. Másfelől már híre járt, hogy a román kormány készülő új közoktatási törvényével meg akarja bénítani a magyar értelmiség utánpótlását, ugyanis az államnyelvet nem ismerők – így László – számára is lehetetlenné válik a sikeres érettségi. Vajon mire várt volna Székelyudvarhelyen, amikor fivérei már komoly egzisztenciát teremtettek maguknak a határon túl?

A kispolgárok gyermekei akkoriban értelmiségi-hivatalnoki karrierre vágytak. A szülői házból távozó Rajk-fivérek anyagiak helyett egészséges ambíciót vittek magukkal, s révbe értek: Lajos orvos, Jenő mérnök, Endre és Gyula tisztviselő lett. A testvérek ápolták a családi kapcsolatokat, s készek voltak a „Benjámint" is támogatni. Gyula 1924-ben Budapestre hozta László öccsét, aki a Lónyai utcai gimnáziumban végezte el a hatodik osztályt, ezután két évre Endréhez került a Nyírség fővárosába. Hamar felébredt vonzalma az irodalom és a nyelvek iránt, talán ezért is választotta a pedagógusi hivatást. Az érdeklődés és a hajlam azonban önmagukban még nem nyitották volna meg előtte az egyetem kapuját, ha nem siet újból segítségére Rajk Gyula. Anyagi támogatása lehetővé tette László számára, hogy 1927-ben beiratkozzék a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészfakultására és Tanárképző Intézetébe magyar–francia szakos hallgatóként. Három szemeszter után, ismét fivére költségén, Franciaországba utazott, ahol elvégezte a besançoni egyetem nyelvtanfolyamát, majd 1930 február elejétől Budapesten folytatta tanulmányait.

Rajk László később életének ezt a szakaszát jelölte meg *tudatos politikai tájékozódása* kezdetéül. Franciaországi tartózkodása során tanulmányozhatott olyan politikai-társadalomtudományi műveket, amelyek az ellenforradalmi Magyarországon nehezen voltak hozzáférhetők.

Már gondolkodó fővel figyelte, miként döbben rá a gazdasági válság örvényében keringő világ, hogy a néhány esztendős gazdasági fellendülés nem jelentheti „a régi jó békeidők" visszatértét. A győztes antant kialakította versailles-i békerendszer mind szembeötlőbben éleződő ellentmondásai új háború veszélyét jelezték. A tőkés rend hagyományos polgári demokratikus uralmi formájának krízise pedig felszínre hozta a fasizmust, immár nem csupán olasz, hanem európai méretekben hatalomra törő aspirációkkal.

Magyarországra visszatérve Rajk szemtanúja volt gróf Bethlen István miniszterelnöksége utolsó felvonásának a bolettával, a bankzárlattal és 1930. szeptember elsejével. Az uralkodó Egységes Párt bomlásával egyidejűleg megélénkült a fasiszta szélsőjobboldal szervezkedése.

A kor problémái heves viták ébresztői az egyetemeken. A sokszor hajnalig tartó lázas beszélgetések élesztője nem csupán az ifjúság fogékonysága, érdeklődése, ország- s világmegváltó hevülete, hanem éppen úgy saját sivár jelene és kilátástalan jövője. Az elégedetlenség és lázongás ebben a társadalmi rétegben nem kizárólag válságjelenség, bár kétségtelen, hogy a húszas-harmincas évek fordulóján a krónikus társadalmi bajok elmérgesedtek, és heves lázrohamokkal emlékeztettek gyógyítatlanságukra. Növekedett az egyetemi hallgatók, fiatal entellektüelek száma, akik az igazi kiutat a rendszer felszámolásában látták.

A tagadás szelleme vetette meg lábát a nevelkedő értelmiség új, a hivatalos bajtársi egyesületeken kívül, sőt azok ellenére létrejött, létszámban viszonylag csekély, de szellemi erőben jelentékeny csoportosulásaiban: Budapesten a Bartha Miklós Társaságban, Szegeden a Bethlen Gábor-körben, Miskolcon a *Kőtörő* című kiadvány szerzői gárdájában stb. A békétlen ifjúság gyülekezőhelyein elhangzott izzó felszólalások és a kérészéletű folyóiratokban

megjelent lázongó írások közös tartalmi jegye – az oppozíciós indulatokon kívül – a vágyódás egy „igazságos", a „magyar sorsproblémákat" megoldó társadalom után.

A kommunista eszmékhez vonzódó egyetemisták, fiatal értelmiségiek hamar egymásra találtak. Vitába elegyedve az előadások szüneteiben, a menzára menet vagy a vitafórummá vált egyesületek helyiségeiben, elegendő volt „bedobni" néhány irodalmi-művészeti forradalmat jelentő nevet és a társadalmi forradalommal asszociálódó fogalmat, hogy a reagálásból megítélhető legyen, ki a rokonlélek. A spontán találkozás, alkalmi kapcsolatfelvétel fokozatosan céltudatos mozgalmi tevékenységgé rendeződött.

Az illegális KMP felismerte a kedvező lehetőségeket értelmiségi bázisának kiszélesítésére. Olt Károly, akit kommunista létére a Pro Christo református diákegylet titkáraként ismertek, az egyetemisták gyülekezőhelyein maga köré vonta a marxizmussal rokonszenvező hallgatókat, és megalapozta a párt és a KIMSZ hálózatát az egyetemeken és főiskolákon.

1930–1931-re kb. 30–40 egyetemi hallgató és fiatal diplomás szervezte a diákmozgalmat, Fischl (Fejtő) Ferenc, Stolczer Emil és Stolte István, majd az ő letartóztatásuk után 1932 közepétől Széll Jenő, Birki Ágnes, Beck András, Beck Mária és Szabó Ferenc vezetésével. A „felsőbb pártkapcsolatot" ez időben Farkas Sándor, majd Kálmán Endre személyesítette meg, ők közvetítették a KIMSZ főiskolás bizottságának direktíváit, átvették a jelentéseket, javaslatokat, meghallgatták a beszámolókat az elvégzett munkáról.

A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsész- és orvosfakultásain, valamint a művészeti főiskolákon működtek KIMSZ-sejtek, a mozgalmi zsargon szerint „gépek", amelyek szemináriumokat, tanulóköröket alakí-

tottak. A tagok, szimpatizánsok és érdeklődők terjesztették az *Ifjú Proletárt*, Vörös Segély-bélyegeket árultak, tüntetéseken vettek részt. Fő feladatuknak azonban a marxista elmélet alapjainak tanulmányozását tekintették.

Az olvasás és polémia önmagukban nem kötötték le a fiatalok energiáját. Szomjazták a cselekvést és nem csupán az egyetemisták tapasztalatlanságán, óvatlanságán, hanem a KMP egész politikai-szervezeti arculatán múlott, hogy a lelkes tettvágy meggondolatlanul kivitelezett akciókban, a toborzónak szánt hitvallás elriasztóan megfogalmazott jelszavakban kelt életre. Az egyetemista sejtek készítette röplapok hangvételében a KMP nyíltsisakos taktikája fejeződött ki. „A Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége Egyetemi Csoportja" nevében osztályharcba hívták az „egyetemi proletárokat, szegénydiákokat: ötéves koplalás, szexuális nyomorúság után mindennapos megalázkodástok jutalmául kezetekbe nyomták az oklevelet. És ma, amikor a pénzéhes kapitalista gazdálkodás meglevő szellemi bérmunkásait sem tudja eltartani, mit várhattok ti?... Egyetemi proletárok, választanotok kell: vagy megmaradtok álmos tétlenségben... vagy csatlakoztok az osztályharcos proletariátushoz."

Az átlagos egyetemi polgár, ha az előadóterem padjában vagy a folyosói ablakmélyedésben rátalált egy-egy ilyen röplapra, idegesen körülnézett, nem látta-e valaki, majd igyekezett mielőbb megszabadulni a dinamitpatronnak érzett papírlaptól. Akadtak persze stréberek vagy politikai gyűlölködők, akik azonnal a questurára vagy a Turul-vezérségre siettek, hogy feljelentést tegyenek. Az egyetemi hatóságok 1932 márciusában értesítették a hírhedt Heténvi Imre főkapitány-helyettest, a politikai rendőrség főnökét.

Hosszabb megfigyelés és nyomozás után 1932 júniusá-

ban előállították a főkapitányságra a Fischl–Stolte–Stolczer-csoportot, majd 1933 februárjában letartóztatták a Széll–Birki–Beck szervezkedés résztvevőit is. A bírósági tárgyalásra 1932 októberében, illetve 1933 májusában került sor. A bíróság elé állított bölcsészeket a Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsa még a jogerős ítélet és végleges fegyelmi határozat előtt, ún. közbeszóló döntéssel eltiltotta a beiratkozástól, nem bocsátotta őket tanári vizsgára, doktori szigorlatra, nem kaphattak bizonyítványt, oklevelet.

Rajk László is ott volt azok között, akiktől „a hont kivont szablyával óvta" az egyetem vezető testülete. A külföldet járt, politikailag pallérozott diák gyakran látogatta az értelmiségi klubok vitaestjeit, szívesen részt vett az egyetemen nap mint nap zajló heves disputákban. Ily módon ismerkedett meg Olt Károllyal, Stolte Istvánnal, Agárdi Ferenccel és társaságukkal, amelyben hamar otthon érezte magát.

Részt vett a mozgalmi kirándulásokon, s nem titkolta új ismerősei előtt, hogy értékes kincsek tulajdonosa: „A tőke" francia nyelvű kiadása, „A természet dialektikája", a „Bér, ár, haszon" és más, alig hozzáférhető kötetek sorakoznak könyvespolcán. Kazinczy utcai kis sötét udvari szobája ezután rendszeres szemináriumi összejövetelek színhelye, együtt tanultak és egymást tanították. A résztvevők többsége az Eötvös Kollégiumnak volt a növendéke.

1929–1931-ben már a marxista meggyőződés szabta meg Rajk gondolkodását, bár elméleti felkészültségét még korántsem tartotta kielégítőnek. A kulturált környezetben egyúttal megalapozta általános műveltségét: irodalmi, történelmi és filozófiai ismereteit.

Vonzódása a forradalmi munkásmozgalomhoz nem maradt pusztán teoretikus érdeklődés, szimpátia, ener-

gikus, mozgékony egyéniségétől távol állott a tenni vagy nem tenni tépelődés, a cselekvés helyettesítése öncélú meditációval. A pályafordulatait kialakító elhatározásait éppen úgy, mint mindennapi munkájának apró mozzanatait rendszerint körültekintően átgondolta, de ha döntött, már nem töprengett tovább. Személyisége belső logikájából következett, hogy miután a marxizmus elméletét magáévá tette, a mozgalmi munkában is részt vett. 1931 márciusában belépett a Kommunista Ifjúmunkás Szövetségbe (KIMSZ) és még ugyanabban az évben a Kommunista Pártba.

Rajk mint a KIMSZ főiskolás bizottságának tagja közreműködött az általános feladatok megvitatásában és végrehajtásában is. A bölcsészkaron irányította a mozgalmi tevékenységet, részt vett a röpiratok megfogalmazásában és terjesztésében. 1932. június 13-án őt is előállították a Főkapitányságra; október 3-án a Szemák-tanács az 1921. évi III. tc. 3. §-ának első bekezdésébe ütköző vétségben mondta ki „bűnösnek", s 3 havi fogházbüntetésre ítélte. Ezt az előzetes letartóztatással kitöltöttnek tekintették, így Rajk szabadlábra került. Ám 1933. február 15-én Széll Jenőékkel együtt ismét őrizetbe vették, majd előzetes letartóztatásba helyezték. Az újabb perben a 12. rendű vádlott Rajk Lászlót felmentették, mert nem ismert be semmit, és nem voltak ellene terhelő bizonyítékok.

A „lebukások", az a tény, hogy az oly nagy erőfeszítéssel és kockázat közepette előállított röplapokkal nem érték el a remélt hatást, a szervezkedés szektaszerűsége és bezárkózása elgondolkoztatta Rajkot. Fokozatosan megérlelődött benne a módszerváltoztatás szükségessége. Nem ő volt az egyetlen pártmunkás ez időben, aki úgy érezte, nincs nyugta, amíg nem talál feleletet a párt lét-

kérdésére: miként lehetne megszüntetni a mozgalom elszigetelődését.

A párt új célként tűzte ki az ifjúsági politikában, hogy a KMP-képletre formált kommunista ifjúsági szervezetet szélesebb bázisra épülő mozgalommá fejlessze. A KIMSZ útkeresése juttatta Rajk Lászlót (fedőnevén Mórt) 1934 márciusában első olyan pártmegbízatáshoz, amely személye iránt „teljes bizalommal", „szabad kezet" és „az ide vonatkozó kérdésekben önálló intézkedési jogot" jelentett. Feladata a kommunista diákmozgalom újjászervezése volt a szegénydiákok számára megfizethetetlen tanulmányi költségek csökkentéséért indított harc keretében.

Rajk 1934 márciusától június közepéig, az iskolaév végéig, mindenekelőtt a „lebukások" következtében megszakadt kapcsolatokat igyekezett helyreállítani. Elvetette az eddig hagyományos KIMSZ nyári programot: „be a diákokat a pártszervezetekbe, munkáskultúrhelyekre", s úgy vélte, hogy meg kell maradniuk a szünidőben is „a maguk munkaterületén..." Három-négy főnyi csoportokkal megkezdték a háziagitációt a magas tandíjak ellen, a progresszív tandíjrendszerért, aláírásokat is gyűjtöttek egy memorandumra. A tandíjreform-mozgalom sikere a viszonylag rövid időt – július közepétől szeptember 15-ig – tekintve adatszerűen is figyelemre méltó: háromszáz szülő írta alá a memorandumot, négy szülői értekezletet tartottak ez ügyben, 40–45 új diákkapcsolat létesült, és 18 osztálybizottság magvát alakították meg.

Az átgondolt elvi vonalvezetés mellett az eredményekben jelentős része volt Rajk munkastílusának, amelyet a diákmozgalom irányításában mindvégig gyakorlatiasság és tervszerűség jellemzett. Tapasztalatai elsősorban módszertani vonatkozásban gazdagodtak – a párt utasításait önállóan kellett egy adott munkaterületen alkalmaznia.

A megoldás jó taktikai érzékéről, gyors helyzetfelismerési képességéről tanúskodott.

Kiforrott nézetei voltak a párt belső életéről és kapcsolatairól a tömegekkel, különösen a társadalmi bázis kialakításának, a nagyobb számú csoportok legális mozgósításának módszereiről. Bár nem ismerhette még a több évtized múltán meghonosodott kifejezést: „A pártélet lenini normái" – lényegében ezen elvekre épülő szervezetet képzelt el az eszme hordozója és megvalósítója gyanánt.

„Nem azért vagyok forradalmár, mert a párthoz tartozom, hanem azért vagyok párttag, mert forradalmár vagyok. Pártomhoz tehát nem aláírt s így elfogadott szerződés fűz, hanem meggyőződésem. Pártom iránti kötelességem azonos tehát a forradalom iránti kötelességekkel, a kettő egy és ugyanaz. A pártot nem tekinthetem éppen ezért egy katonai alakulatnak, hanem forradalmárok forradalmi organizációjának. S mint ilyennek, minden egyes tagjának, bármilyen posztján vagy funkciójában álljon is a pártnak, a forradalom érdeke által diktált kötelességei vannak minden más elvtársával szemben. S ez a kötelesség nem a megjuhászító, bátortalanná tevő, minden iniciatívát kiölő gépezetté átalakító »katonai« fegyelem, hanem a proletárforradalmi kötelesség és fegyelem, mely igen más, mint az előző" – fejtegette a diákmozgalomról írott beszámolójában 1934 őszén. Az igazi forradalmárt tehát önként vállalt benső kötelék fűzi a mozgalomhoz – ez hűségének és megbízhatóságának záloga. Nem kívánható az állandó deklaráció, bizonygatás, még inkább idegen a párt lényegétől a vak drill, a parancsolgatás, a véleményalkotás jogának megtagadása. Sőt a feladatok alkotó inventiózus átgondolását Rajk nemcsak jognak, hanem kötelességnek is tekintette. A közös célkitűzések sikerének egyenesen feltétele, hogy mindenki maradéktalanul

kibontakoztassa szellemi energiáját és tudását, s a kezdeményezést ne béklyózza meg kicsinyes bizalmatlanság, szűklátókörűség. A kommunistáknak bízniuk kell egymásban, mert nem egyszerűen végrehajtó közegei egy személytelen felsőbb akaratnak, hanem egyenjogú és felelős munkatársak a politika kialakításában és megvalósításában. Mi sem állott távolabb azonban tőle, mint az anarchia és fegyelmezetlenség. A kötelességtudás fanatikusa volt, aki a mozgalom ellen elkövethető legsúlyosabb vétteknek tekintette a felelőtlenséget, a feladatok félvállról vételét és tessék-lássék megoldását.

Rajk 1934 végén, 1935 elején az OIB (Országos Ifjúsági Bizottság) kommunista frakciójának pártösszekötője volt. 1935 február elsején ismét előállították a rendőrségre, mert élettársa, Schillinger Ilona az Egyesült Izzóban részt vett egy sztrájkmozgalom előkészületeiben. Rajk ellen ezúttal „közigazgatási úton" jártak el. Rajknak – mint „nem kívánatos külföldi (román) állampolgárnak" – március 20-án bejegyezték az útlevelébe, hogy „április 20-ig tartózkodhat az ország területén, és köteles azt Hegyeshalom határállomáson át elhagyni". Ezt a határidőt ugyan július 15-ig meghosszabbították, de további munkája során számolnia kellett azzal, hogy a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal) határozatát bármikor foganatosíthatják.

Kiszabadulása után, március 23-án már egy kőművesgyűlésen szólalt fel, s április 9-én ő küldött jelentést a pártnak a MÉMOSZ (Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége) budapesti kőművesszakosztálya kommunista frakciójának üléséről. A hirtelen fordulat oka egyrészt Rajk személyes viszonyainak alakulása, másrészt a mozgalomban végbement átszerveződés volt. A fasisztaellenes egységfront kialakítása és megszilárdítása megkívánta, hogy azok a párttagok, akik eddig jobbára saját értelmi-

ségi-kispolgári környezetükben működtek, a továbbiakban a munkások között, a szakszervezetekben dolgozzanak. Ennek elengedhetetlen feltétele volt, hogy a lehető legrövidebb időn belül igyekezzenek valamilyen szakmát elsajátítani – ez megoldhatta létfenntartási gondjaikat, és mérsékelte a lebukás veszélyét is. Rajk ismeretségi köréhez tartozott egy 20–30 munkással dolgozó kisvállalkozó, Gyenes László, aki felajánlotta, hogy egy hónap alatt betanítja vasbetonszerelőnek. Ő a párt hozzájárulásával élt az alkalommal, így lett építőmunkás és egyúttal a MÉMOSZ tagja.

Az építőmunkás-szakszervezet budapesti kőműves- és festőszakosztályainak kommunista vezetői útmutató szerepet vállaltak a munkásosztály harcában, a szakszervezetek védelméért a Gömbös-kormány fasiszta korporációs tervei ellen. Rajk is ennek a küzdelemnek a jegyében szólalt fel a kőműves ellenzék március 23-i értekezletén: „Ez ellen a támadás ellen az összmunkásság egysége lehet eredményes. A munkásság kész harcolni, ezt a munkásvezérek is tudják, csak a jelszót nem adják ki. Mi pedig, ha a veszélyt látjuk, kívánjuk az általános munkásmozgósítást, a tömegsztrájkot." Tagja volt az építőmunkások tömegsztrájkja előkészítésére alakult 11 tagú bizottságnak. Ő készítette a programot meghirdető röpcédulákat. „Fő törekvésünk épületbizalmiak kiépítése, s velük szervezeti kapcsolat teremtése" – írja jelentésében.

Az 1935. július 25-től augusztus 21-ig lezajlott nagyszabású építőmunkás-sztrájkban Rajk a sztrájkbizottság aktív tagjaként vett részt. Számára a MÉMOSZ elsősorban a munkások között végzett agitatív-szervező tevékenység iskolája volt. A párt célkitűzéseinek ismertetése során többnyire sikerült közös hangot találnia az osztályharcos érzelmű munkásokkal mind a nagyobb összejöveteleken, mind a személyes megbeszéléseken. A gyak-

ran izzó levegőjű tömeggyűléseken jól érvényesült szuggesztív fellépése, míg szűkebb körben vitakészségével, világos, lényegre törő érvelésével győzte meg tárgyalófeleit.

A MÉMOSZ kommunista sejtjében elsődleges gondja a munka- és pártfegyelem megszilárdítása volt. A június 18-i frakcióülésen mint a fegyelemről szóló téma előadója erélyesen bírálta a tagokat, mert elhanyagolják a találkozókat, nem hajtják végre a határozatokat, ezért képtelenek összehangoltan fellépni a szakszervezeti összejöveteleken. Javaslatára kimondták, „aki fegyelmezetlen, azt leépítik". Rajk szemléletében eggyé forrott a párttagság fogalmától elválaszthatatlan kettős követelmény: az önálló gondolkodás és az öntudatos fegyelem.

A „tömegektől elszigetelt szektáskodó mozgalom" korlátainak lebontásán fáradozva meggyőződött arról, hogy a párt társadalmi bázisának kiszélesítése türelmes, aprólékos munkát kíván. A felvilágosítás, az igazi tömegagitáció nem ismer ugrásokat, nem lehet önáltató módon megelégedni a jelszavak puszta ismételgetésével, bizakodva abban, hogy a sokszor elmondott szó a közömbös emberből cselekvésre kész hívőt formál. Rajk szerint az agitáció legfontosabb szakasza a jelszavak megértetése: „Legfontosabb jelszavaink érdektelenné válnak ugyanis, ha nem előzi meg az a folyamat, melyből mindenki előtt világosan csak a jelszóban összefoglalt lépés következhet. Jelszavak öntudatosításával tömegméretekben meggyorsítunk csak, de nem ugrunk át fejlődési periódusokat." Ezen magvas megfogalmazás a párt és a tömegek szilárd kapcsolatának egyik lényeges biztosítékáról nem új elméleti vívmány – a benne rögzített alapelvet időről időre mégis újból fel kellett fedezni.

Rajk részvétele az esztendő legnagyobb tömegsztrájkjában nem kerülte el a rendőrség figyelmét, ami annál veszélyesebb volt számára, mivel már régen el kellett

volna hagynia az ország területét. Szeptember végén utasítást kapott, hogy vonuljon illegalitásba. Bár továbbra is a fővárosban lakott, a vidéki szervező munkában vett részt.

A súlyos konspirációs válság 1936 első felében egyre inkább veszélyeztette a még szabadlábon levő pártmunkásokat. Rajk helyzete különösen akkor vált aggasztóvá, amikor Schillinger Ilonát a rendőrség júniusban rövid időre őrizetbe vette, s kifejezetten a KMP vidéki szervezkedéséről faggatta. Bizonyossá vált, hogy az illegalitás sem nyújt kellő védelmet, a párt ezért úgy döntött, hogy Rajknak el kell hagynia az országot. Az indulást sürgőssé tette, hogy Schillinger Ilona 1936 júniusában egy még rövid időre érvényes útlevél birtokában előkészíthette az utat Csehszlovákiába. Rajk július elsején Bertók János néven illegálisan átlépte a határt. Csak nyolc év múlva, 1944-ben kapcsolódhatott be ismét a magyarországi mozgalomba.

Emigrációs életének első állomása Prága volt, majd átutazott Pozsonyba, ahol tagja lett a CSKP irányításával működő Magyar Fiatalok Szövetsége egyik bizottságának. Külföldi állampolgár lévén azonban nem vehetett részt aktívan a politikai életben, s néhány előadástól eltekintve, tétlenségre kényszerült.

A távoli Spanyolországban egy magyar önkéntes század már 1936 októberétől küzdött a fasiszta lázadók és intervencionisták ellen. Rajk a KMP ideiglenes vezető szervétől 1937 nyarán engedélyt kapott a veszélyes utazásra, és a Pireneusokon gyalog átkelve, 1937. október 22-én Firtos László néven érkezett Spanyolországba.

Az utánpótlás biztosítására a köztársasági hadseregparancsnokság Albacete városban és környékén megszervezte a nemzetközi brigádok kiképző központját. A brigád tartalék zászlóaljába sorolták be az újoncokat, közöttük

Rajk Lászlót is. A magyarok egy önálló szakaszt, később egy századot alkottak. Rajk századkomisszári megbízatást kapott, és felvették a Spanyol Kommunista Pártba.

Később őrmesterré léptették elő, s az egyik alegység párttitkáraként a fronton a tűzbe induló századok tisztjeivel, komisszárjaival együtt részt vett a harcok irányításában és a rohamokban, helytállt a caspei és a leridai heves ütközetekben.

Az 1938. március-áprilisban lezajlott aragóniai csatában a fasiszta lázadók és intervenciósok hallatlan technikai és erőfölény birtokában kettévágták a köztársaság területét. A nemzetközi brigádokat ekkor Katalóniában összpontosították, hogy az Ebrón átkelve oldaltámadással szorítsák vissza az ellenséget. A Rákosi zászlóalj május 31-től június 21-ig La Torre de Fontaubella községben készült fel az új harcokra.

Rajk László számára azonban nem volt zavartalan a pihenés és erőgyűjtés időszaka. Személyi természetű hajsza indult ellene. Haas László, egy pécsi származású sikkasztó kalandor, csalárdul felhasználva még a húszas évek elején szerzett mozgalmi kapcsolatait, a lövészároktól távol eső helyen biztosított magának fontos beosztást a brigád parancsnokságán. Amikor megérkeztek a magyarországi újoncok, attól tartott, hogy leleplezik üzelmeit. Ezért a „legjobb védekezés a támadás" elvét követte, és június elején egy taggyűlés alkalmával „trockizmussal" vádolta Rajkot és több társát.

Haas levelet írt Szabó Ferencnek, a Francia Kommunista Párt magyar csoportja vezetőjének, amelyben a Budapestről érkezetteket „a párt ellenségeinek" minősítette. Rajk László részletes beadványban jellemezte Haas gyáva magatartását, jellemtelenségét. A trockizmus azonban olyan súlyos vád volt abban az időben, amely felett nem tértek minden további nélkül napirendre, és a spa-

nyol párt – függetlenül a vádló és a vádlott személyétől – mindkét fél tagsági jogait felfüggesztette. A vizsgálatot a háborús viszonyok közepette nem lehetett a helyszínen befejezni, de Haas vádjait annyira alaptalannak tartották, hogy a rágalmazót kiközösítették, míg az érintettek megbecsült tagjai maradtak a zászlóaljnak.

Az ügyet a Komintern 1941-ben zárta le, a vizsgálat igazságot szolgáltatott a megrágalmazott kommunistáknak. A hivatalos értékelést idézhetjük Rajk spanyolországi tevékenysége mérlegeként:

„1. Mint harcos, fegyelmezett és nagyon bátor volt.
2. Nagy aktivitással dolgozott.
3. A tömegek szimpátiáját élvezi.
4. Politikailag fejlődőképes.
5. A párt jó kádere."

Az 1938. július 24-én megindult ebrói csatában Rajk ismét bebizonyította, hogy elvtársai joggal bízhatnak benne. Hősiesen harcolt, mígnem egy aknaszilánk eltörte a karját, de még sérülten is ugyanazon elszánt akarat töltötte el, mint a többieket: „egy tapodtat sem hátra". Sebesülten vett részt az utolsó ütközetekben, majd 1939. február 9-én a brigád kötelékében átlépte a spanyol–francia határt.

A magyarokat előbb a tengerparton fekvő St. Cyprien-i táborban helyezték el, majd Gurs-be vitték. A francia kormány 1939 szeptemberében azt követelte tőlük, hogy lépjenek be az idegenlégióba. Miután ezt megtagadták, Rajk Lászlót 51 társával mint politikailag legveszélyesebbeket „kiemelték" és a vernet-i táborba szállították.

A kommunista kollektíva előadásokat rendezett, tanulmányozták a Bolsevik Párt történetét, megvitatták a magyarországi helyzetet. Rajk László a tábor szellemi életének egyik irányítójaként szemináriumokat vezetett, lapot szerkesztett, előadásokat tartott. Kedvenc témája

Petőfi és Kossuth tevékenysége, a szabadságharc története volt. Szívesen hallgatták – a gurs-i táborban tréfásan „aranyszájú papnak" nevezték.

1941 nyarán a francia–német megállapodás következtében a németekkel szövetséges országokból származó internáltak előtt megnyíltak a lágerek kapui. A németek munkaerőt toboroztak, s a tábor pártvezetőségének javaslatára számos kommunista élt a munkavállalás lehetőségével, hiszen ez volt az egyetlen mód arra, hogy visszatérjenek hazájukba, és bekapcsolódjanak ismét a mozgalom vérkeringésébe.

Rajk három társával a Lipcse környéki Espenhaim faluban dolgozott, ahol kb. tízezer külföldi munkás hatalmas műbenzin-gyárat épített. Megérkezésük után azonnal kutatni kezdték a szabadulás lehetőségét. Rajknak a német kommunisták illegális szervezete segítségével sikerült Bécsbe utaznia. Itt az előre megadott címen már segítőtársak várták, s augusztus 25-én illegálisan átlépte „Ostmark" és Magyarország határát.

Először Gyula bátyjánál talált menedéket. Szeptember 20-tól október 11-ig Fonyódon tartózkodott, majd ismét Pestre jött, és Rajk Jenőnél, az Elektromos Művek mérnökénél szállt meg. Október 14-én azonban – a KEOKH utasítására – „tiltott visszatérés" indokával előállították „mint olyan egyént, aki az ország közbiztonságára veszélyes", bár szülővárosa a második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz került, s így Rajk magyar állampolgár lett. Két nappal később a toloncházba, majd december 18-án Kistarcsára, a hírhedt internáló táborba szállították. A külvilággal a kapcsolatot Földi Júlia, későbbi felesége révén tartotta, aki a párt megbízásából rendszeresen meglátogatta.

1942 nyarán, amikor számos kommunista vezetőt letartóztattak, Rajk Lászlót is az Andrássy-laktanyába vit-

ték. Itt a lefogottakra terhelő adatokat akartak tőle kicsikarni, ő azonban nem vallott, s minthogy nem tudtak semmit rábizonyítani, csupán „a feljelentési kötelezettség elmulasztása" címén ítélték hathónapi börtönre. Ezután ismét Kistarcsára került.

Büntetésének letöltését 1944 elején kezdte meg a Margit körúti fegyházban. Rabtársai hamar megkedvelték, magatartása tiszteletet, elismerést váltott ki környezetében. Emberi kvalitásai és harci tapasztalatai jogán tagja lett a Margit körúti fegyház kommunista kollektívája vezetőségének. A szálak a „korelnök", Weil Emil kezébe futottak össze, a vezetőségbe tartozott még kívüle Kovács István, Tardos András, Köböl József és Kurucz János.

Rajk 1944 szeptember első napjaiban kitöltötte büntetését, s az előzetes utasítás szerint vissza kellett volna őt szállítani Kistarcsára. Hosszas töprengés után Nonn György egy másik börtöntárssal találékonyan eltüntette a további fogvatartást elrendelő bejegyzést, és Rajk szeptember 10-én „szabályos" elbocsátó papírral távozott a Margit körútról...

A szeptember elején újjáalakult illegális kommunista párt munkájába a központi bizottság titkáraként kapcsolódott be. Átvette a munka irányítását; kezébe futottak össze a párt szervezeti, politikai tevékenységének, az ellenállási mozgalom szervezésének szálai. Részt vett a központi bizottság rendszeres illegális ülésein, és hetente többször találkozott a KP és a Magyar Front más vezetőivel, akikkel megvitatta a politikai és a taktikai kérdéseket, megbeszélte a gyakorlati teendőket, közreműködött a KP és az SZDP 1944. október 10-én aláírt egységokmányának kidolgozásában, tárgyalt a háborúból való „kiugrás" előkészületeiről.

Horthy október 15-i kiugrási kísérletének kudarca a politikai helyzetet bizonyos értelemben könnyebben át-

tekinthetővé tette, a frontvonalakat leegyszerűsítette. Nyilvánvaló lett, hogy az egyetlen kiút a kommunisták által hirdetett fegyveres felkelés. Ennek erőit az 1944. november első felében Bajcsy-Zsilinszky Endre elnökletével megalakult Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága foglalta keretbe. Az ellenállási mozgalom kibontakozásával párhuzamosan a párt igen fontosnak tartotta a katonai ellenállás szervezését, ezért felvette a kapcsolatot a hadsereg Hitler-ellenes tisztjeivel, akik a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága mellett létrehozták a Katonai Vezérkart. A megbeszéléseken a Kommunista Pártot – „Kirgiz" illegális néven – Rajk László képviselte.

Rajk 1944. december 7-én – Földi Júlia lakásán, vele együtt – rendőrkézre került, de a rendőrségnek nem volt tudomása arról, hogy ő azonos a halálra keresett Kirgizzel, a Kommunista Párt titkárával. A párt úgy határozott, hogy minden eszközt igénybe kell venni életének megmentésére, ezért Péter Gábor és Kovács István kapcsolatott keresett az időközben nyilas államtitkárrá avanzsált Rajk Endrével, hogy lépjen közbe öccse érdekében. Rajk Lászlót Hain Péter személyesen hallgatta ki, majd utasította beosztottait, Wayand Tibort, Koltai Lászlót és Cser Istvánt, hogy mint a Nemzeti Számonkérő Szék alkalmi „különbírósága" tárgyalják le az ügyet, hozzanak halálos ítéletet és hajtassák végre. A detektívek nyilván már a későbbi felelősségrevonástól félve írásbeli utasítást kértek. Hain időközben elmenekült a fővárosból, ezért Wayand átadta Rajkot a Vezérkari Főnökség (VKF) különbíróságának.

A VKF III. sz. bírósága 1944. december 15. és 20. között tárgyalta a pert Sopronkőhidán. A hűtlenségi vád nem volt bizonyítható, s a törvényszék csak „az 1921. III. tc.-be ütköző bűncselekmény gyanúját látta fennforogni". Ezért kimondotta illetéktelenségét, s a polgári bírósághoz

tette át az ügyet. Dominich Vilmos a VKF bíróságának vezetője azonban megakadályozta, hogy átkísérjék a soproni ügyészséghez Rajkot, aki a sopronkőhidai fegyház foglya maradt. Valószínű, hogy bátyja közreműködésének is szerepe volt abban, hogy az ügy végül is kikerült a katonai törvényszék hatásköréből. Úgy véljük azonban, hogy amennyiben a vérbíróság ismerte volna Rajk *tényleges* szerepét az ellenállási mozgalomban, ez a rokoni kapcsolat sem lett volna elegendő életének megmentésére.

A sopronkőhidai fegyházat március 29-én kiürítették, és a rabokat fegyveres őrség kíséretében elindították Mauthausen felé. Rajk a halálmenetben is megőrizte nyugalmát, s vigasztalta a megkínzott, éhező embereket. „Nem kell félni a kinyírástól – mondotta –, ezek az őrök már magukat mentik." Ellenezte a tervezett zendülést, amely a biztos halállal lett volna egyértelmű az elhurcoltak számára.

A végső úticélig nem jutottak el. A bajorországi Bernau falu mellett egy réten utolérte őket a Dominich-féle „bíróság", amelynek ekkor már csak egyetlen célja volt: „jó pontot" szerezni a háború győzteseinél. Április 20-a táján formális tárgyalás során minden foglyot felmentettek és szabadon engedtek. Rajk Földi Júliával és Markos Györggyel együtt a Magyarországra tartó népvándorlás sodrában azonnal elindult hazafelé. Gyalogosan, olykor teherautókra felkéredzkedve igyekeztek Budapestre.

„Mint börtönt hagytam el Magyarországot, a fasizmus huszonöt esztendős börtönét, és úgy érkeztem vissza ebbe az országba, mint a szabadság és a demokrácia országába" – mondotta Rajk László 1945. május 15-én, két nappal hazaérkezése után a Budapesti Törvényhatósági Bizottság közgyűlésén. Nem volt kétséges egyetlen pillanatig sem, hogy Rajk illegális tevékenységével és spanyolországi tetteivel helyet érdemel a párt vezérkarában.

Az MKP első országos értekezletén, a híres „pünkösdi konferencián" Rajk kifejezte egyetértését a pártvezetőség politikájával és célkitűzéseivel. Az új Központi Vezetőség, amelynek Rajk László is tagja lett, május 21-én tartott első ülésén beválasztotta őt a 11 tagú Politikai Bizottságba, az öttagú Titkárságba, s november végéig a Budapesti Területi Bizottság (BTB) titkáraként a pártépítés egyik kulcsfontosságú pozíciójában dolgozott.

Rajk vezetési képességeinek kettős próbaköve volt az újjáépítés és az első demokratikus választások 1919 óta. A gazdasági élet helyreállításának szervezésében a BTB eredményes munkamódszert alkalmazott. Az újjáépítés szempontjából legfontosabb üzemeket kivonta a helyi vezetőségek hatásköréből, s közvetlenül a területi titkársághoz kapcsolta, amely külön felelős munkatársat jelölt ki az ellenőrzésre, a nívós szakmai vezetés biztosítására. Az üzemi bizottságokba szakembereket vontak be; a folyamatos anyagellátás érdekében megszervezték az üzemek és szakminisztériumok együttműködését. A BTB öntevékenysége számos esetben leküzdötte a bürokratizmus támasztotta akadályokat.

Rajknak irányító szerepe volt az MKP őszi fővárosi, majd nemzetgyűlési választási hadjáratának előkészítésében és lebonyolításában. Tagja lett az előkészítő bizottságnak, majd 1945 szeptember elején a Politikai Bizottság megbízta a budapesti választások vezetésével. Minden tudását, szervezőképességét latba vetette, megfeszített energiával, éjt nappallá téve dolgozott. A legapróbb részletekig kimunkálta a választási harc ütemét és programját, s mozgósította az egész pártapparátust. Szigorúan számon kérte a határozatok végrehajtását. Elvárta azt is, hogy önállóan és ötletesen cselekedjenek. Az operatív munka egyik feltételének tekintette az intenciók minél gyorsabb közvetítését a helyi vezetőkhöz és az alapszerve-

zetek napra, sőt a kritikus időben órára kész, reális beszámolóját a felsőbb szerveknek.

Az országos választási kampány idején a Politikai Bizottság határozata értelmében csak Rákosi vagy Rajk tartózkodott a fővárosban, a PB többi tagja vidéken irányította az előkészületeket. Rajk az országos listán Rákosi Mátyás mögött a 2. helyen kapott mandátumot, amelyről lemondott, mert Fejér megyében lett képviselő, itt ti. listavezetőként indult.

A Központi Vezetőség november 22-i határozata értelmében egyidejűleg azzal, hogy Rákosi Mátyást miniszterelnök-helyettessé nevezték ki, megalakult a háromtagú Főtitkárság, amelynek a főtitkáron kívül főtitkárhelyettesi minőségben tagja volt Farkas Mihály és Rajk László. (Megszűntek a területi bizottságok, így a BTB is, a Nagy-Budapesti Pártbizottság vezetését Kádár János vette át.) Rajk hatáskörébe tartozott a Központi Vezetőség levelezése, az ülések előkészítése, a határozatok ellenőrzése, a propaganda, a közigazgatási és a falusi osztály, míg Farkas Mihály foglalkozott a szervezési, káder-, tömegszervezési, gazdasági és információs osztályok és a szakszervezeti bizottság munkájával, felügyelt a Központi Ellenőrző Bizottság, a rendőrség és a hadsereg tevékenységére.

Rajk pártvezetői kvalitásainak kibontakozása nyomán mind határozottabb alakot öltött azon elképzelés, hogy személyével megerősítsék az MKP képviseletét a kormányban. Már november elején felmerült az a gondolat, hogy Rákosi Mátyás mellett ő is tagja legyen az új kabinetnek. A Politikai Bizottság ekkor úgy döntött, hogy „Rajk elvtárs személyéről később határoz". A főtitkárhelyettesi munkaterületek felosztása is arra vall, hogy a pártvezetés elsőrendűen fontos kormányzati pozícióra tartalékolta Rajkot, aki az államigazgatás világában ekkor

már gyakorlottan mozgott. 1945. május 15-től a Budapesti Törvényhatósági Bizottság elnökhelyettese, a Budapesti Nemzeti Bizottság tagja, s 1945 augusztusában a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén javasolta, hogy alakítsák meg az Országos Nemzeti Bizottságot, amelynek szeptember 4-én főtitkára lett. Ő képviselte a Magyar-Kommunista Pártot az ideiglenes kollektív államfői testületben, a Nemzeti Főtanácsban.

Rajk számára nem volt idegen a nemzetgyűlés miliője sem. A képviselőházi szócsatákban Rajk érvényesítette szellemi erejét, és a nem ritkán durvaságig fajult összeütközésekben higgadt, logikus, találó riposztokra képes vitapartnernek bizonyult. Gondolatgazdag, önálló felfogásban és szónokilag csiszoltan előadott beszédei ismertették pártja álláspontját az egész ország érdeklődésétől kísért vitákban.

A politikai küzdelem új szakasza 1946 tavaszán szükségessé tette, hogy a belügyminiszter hivatalát, amelyet az MKP 1945 novemberében kapott, s ez ideig Nagy Imrével töltött be, Rajk vegye át. A köztársasági elnök március 20-án kinevezte őt a kormány tagjává. Irányításával a Belügyminisztérium a reorganizált rendőrségre és a megtisztított közigazgatásra támaszkodva mind hatékonyabban vett részt a szocialista tartalmú, népi demokratikus fejlődésnek ellenszegülő polgári és konzervatív-klerikális erők leküzdésében.

Különösen nagy felháborodást váltott ki a belügyminiszter rendelete 1946 júliusában azon egyházi égisz alatt működő egyesületek feloszlatásáról, amelyek kifejezetten fasiszta összeesküvések fedőszerveivé váltak, és szovjet katonák orgyilkosainak adtak menedéket. Ekkor a vallásszabadság megsértése ürügyén egységes front alakult ki Rajk ellen Slachta Margittól Sulyok Dezsőn át Nagy Ferencig. Hám Tibor, a miniszterelnök környezeté-

nek beltagja, interpellációban követelte a rendelet visszavonását. Nagy Ferenc az MKP vezetőségéhez intézett levelében bejelentette, hogy pártja „bizalmatlanságát fejezi ki a belügyminiszter iránt". A kormányfő kísérletet tett arra is, hogy a lapbetiltások ellenőrzése ürügyén felügyeleti jogot vindikáljon a tárca ügyében. Az MKP visszaverte a megbuktatási hadjáratot, Rajk a beavatkozási kísérletet elutasította, tiltakozva a „politikai gyámság" ellen, amelyben „indokolatlan bizalmatlanságot" látott „pártja és személye iránt".

A Belügyminisztérium működése körül zajló viták is azt bizonyították, hogy a koalíció állandó funkcionális zavarainak, ismétlődő és mind hosszabb ideig húzódó válságainak oka az eltérő koncepció a magyar demokrácia további fejlődésének kérdésében. Az MKP vezetősége 1946–1947 fordulóján a fajvédelmi alapon szervezett illegális Magyar Közösség ellenforradalmi összeesküvésének leleplezésében kedvező alkalmat látott arra, hogy megvalósítsa a szocialista fejlődést igenlő erők frontáttörésének politikai feltételeit: „a reakció fedezékévé vált Kisgazdapárt befolyását a tömegekre, elsősorban a paraszti tömegekre megingatni, a Kisgazdapártot mint a horthysta reakció fészkét leleplezni, szakítást előidézni reakciós és demokratikus elemei között és egy valóban demokratikus kormányt létrehozni, mely új választásokat tart, és biztosítja az 1945-ös választásokon kialakult erőviszonyok megváltozását a demokrácia javára." A politikai rendőrség és a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztálya által az összeesküvés ügyében megindított eljárás során ugyanis gyanúba került a Kisgazdapárt felső vezetésének néhány tagja. Rajk – Ries István igazságügyminiszterrel karöltve – a nyomozati anyagok alapján irányította az összeesküvés politikai felgöngyölítését. Az MKP Politikai Bizottságának határozata értelmében

rendszeresen tájékoztatta Nagy Ferencet és Tildy Zoltánt a nyomozás újabb és újabb eredményeiről. Az adatok alapján megindokolta az MKP követeléseit a gyanúba került politikusok eltávolítására, valamint a Kisgazdapárt gyökeres és általános megtisztítására vonatkozóan.

Az összeesküvési üggyel kirobbant politikai válság végül 1947 május végén oldódott meg: a Kisgazdapárt új elnöke Dobi István, a miniszterelnök Dinnyés Lajos lett. Az új választások előmunkálatai során Rajk irányításával dolgozták ki az új választójogi törvényt, és ő terjesztette a koalíciós partnerek elé. A belügyminiszter hosszas és elkeseredett polémia után érvényre juttatta a fasiszta multú személyek választójogának megvonását célzó elképzeléseit. Rajk ügyszeretete és tájékozottsága lenyűgöző volt. „Hivatali és demokratikus kötelességérzetből" tanulmányozta Németország és Ausztria nácitlanítási törvényeit, tájékozódott a fasiszta kormánypárt, a Magyar Élet Pártja szervezeti felépítéséről és működéséről, elmélyedt a felszabadulást követő évek rendelet- és törvényözönében. Jogászi precizitású érveléssel, hézagmentes tárgyismerettel, a vitakérdések világos konfrontálásával fölényesen uralta a pártközi értekezleteket. Sőt az egyik résztvevő politikus szerint „nemcsak elfogadtatni sikerült a választójogból való kizárásokat, hanem a széles közvélemény helyeslő meggyőződését is sikerült elérnie".

1948 tavaszán a pártegyesülés szervezeti előkészítése idején Rajk tagja lett az 1948 márciusában létrehozott közös Politikai Bizottságnak. Az egyesítő kongresszuson beválasztották a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságába és Titkárságába. (1948 novemberétől a Szervező Bizottságnak is tagja lett.) Júliusban újabb fontos feladatot jelölt meg a párt Rajk számára: vizsgálja meg, hogyan lehet a faluból a reakciós elemeket eltávolítani, és tegyen jelentést a Politikai Bizottságnak. Erre azonban

már nem került sor, mert 10 nappal később, augusztus 4-én a párt vezető testülete úgy döntött, hogy Tildy Zoltán lemondása és Szakasits Árpád köztársasági elnökké választása alkalmával tárcacseréket eszközöl. Az új miniszterek augusztus 5-én letették a hivatali esküt, és ezzel Rajk belügyminiszteri tevékenysége véget ért.

A közvélemény szemében teljesen plauzibilis volt a párt központi lapjának indoklása a tárcacsere szükségességéről: „Az ország belső megerősödésével és ugrásszerűen megnövekedett tekintélyével együtt új lehetőségek, s tegyük hozzá: új harci feladatok várnak a magyar Külügyminisztériumra. Olyan feladatok, melyek megoldásánál nem nélkülözhetjük Rajk László elvtárs kipróbált erejét." A Külügyminisztériumnak valóban erélyes irányító kézre volt szüksége, és senki nem kételkedett abban, hogy Rajk hamarosan rendet teremt ott is.

Rajk 1949 tavaszán a külügyminiszteri teendőkön kívül fontos szerepet vállalt az új népfront megszervezésében is, amelynek főtitkára lett. Az 1949 májusi választásokon a Győr-Sopron-Moson megyei választókerületben a Függetlenségi Népfront listavezetője, az országos lajstromon a 4. helyet foglalta el. A választások eredményét Károlyi Mihályhoz írt levelében „teljes győzelemként" értékelte, hangsúlyozva, hogy ez „hatalmas megerősödése demokráciánknak, és nagy reményeket nyújt további problémáinak megoldására".

A *Szabad Nép* május 24-i száma hangulatos fényképet közölt: a Balaton partján betegszabadságát töltő Révai József a látogatására érkezett Szakasits Árpáddal és Rajk Lászlóval. Üde, virágos környezet, kényelmes kerti székek, mosolygós arcok.

Az újságolvasó 1949. június 16-án is a szokott mozdulattal vette kézbe a *Szabad Nép*et. Mielőtt azonban belelapozhatott volna, szemébe ötlött a fejlécre nyomott

közleményem: „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének és Központi Ellenőrző Bizottságának határozata trockista kémcsoport leleplezéséről."

A 3. oldalon elhelyezett kommünikéből kiderült, hogy a vezető szervek kizárták a pártból Rajk Lászlót és Szőnyi Tibort. A Belügyminisztérium sajtóosztálya néhány nap múlva bejelentette, hogy őrizetbe vették őket.

Késedelem nélkül megindult a röpgyűlések sorozata. Ki állíthatná, hogy ez a kampány teljesen ösztönös volt? De ki vonhatná kétségbe, hogy a gyűlések résztvevői elhitték a letartóztatottak ellen emelt vádakat? Rákosi Mátyás és legközelebbi munkatársai ekkor még olyan osztatlan bizalmat élveztek a párttagság soraiban, hogy állításaik hitelét nem árnyékolta be kétely.

Mégis, torokszorítóan fájdalmas érzés volt a „bizonyítékok" alapján elhinni, hogy Rajk László „már pályafutása kezdetétől áruló, rendőrügynök, kém". Ezért halálra ítélték, és október 15-én kivégezték.

Hét év múltán pedig, 1956. október 6-án, százezrek hallhatták és olvashatták a Kerepesi temetőben felállított katafalkok előtt elmondott beszédeket, amelyek megcáfolták a vádakat, elítélték a törvénysértéseket. „Ma temetünk és nem ítélünk, méltóan akarjuk megadni a végtisztességet a párt halottjának... Azok, akiknek nevében fájdalommal búcsúztatom Rajk Lászlót, harcolni akarnak azért, hogy pártunkban a legmélyebben érvényesüljön a lenini demokrácia, országunkban... erős legyen a szocialista demokrácia, a szocialista humanizmus és a törvényesség... Azt akarjuk, hogy soha többé ne legyenek Rajkperek" – mondotta Münnich Ferenc.

Az MSZMP Központi Bizottságának 1962 augusztusi határozata kimondotta „az ártatlanul elítélt és meghurcolt személyek teljes rehabilitálását", hangsúlyozva, hogy „e perekben felhozott vádak teljesen alaptalanok". Rajk

nevével mégis mindmáig szinte feltételes reflexszerűen feltolult a kérdés: miért ért véget oly hirtelenül – tragikusan élete és pályafutása, s miért éppen az övé?

A felelet érdekében vissza kell pergetnünk Rajk életútjának filmjét belügyminiszteri működéséig, hogy mintegy tekercset cserélve, egy másik, helyenként előhívhatatlan homályos foltoktól megszakított képsort tekintsünk át. Igaz, hogy Rajk vezette a Belügyminisztériumot, de Péter Gábor már 1945-ben módszeresen arra törekedett, hogy önálló, és a párt választott szerveinek ellenőrzésétől független apparátust építsen ki. Ezért ismételt hatásköri vitákra került sor a belügyminiszter és a politikai rendőrség vezetője között.

A döntő Rákosi Mátyás állásfoglalása volt. Az MKP főtitkára, mint láttuk, nagyra értékelte Rajk tevékenységét, több ízben elégedetten nyilatkozott munkájáról és személyéről. Péter Gábor és Farkas Mihály annyit mégis elértek, hogy Rákosi Mátyás bizalma megingott. Taktikázó és óvatos politikus lévén egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett, bár „sosem lehet tudni" jelszóval helyesnek tartotta Rajk eltávolítását a Belügyminisztériumból. Az elvi döntés megvalósulására, mint láttuk, augusztus elején került sor. Az összefüggések alapján nyilvánvaló Rajk külügyminiszteri kinevezésének igazi háttere.

Úgy véljük azonban, hogy Rákosi nem kizárólag a jelzett személyes okokból fordult szembe Rajkkal, akinek egyéniségét és pártfegyelemről vallott felfogását ismerve, ki kell iktatnunk a személyes rivalizálás problémáját kettőjük viszonyából. Nem állott fenn koncepciós ellentét sem. Az egyesülési kongresszuson Rajk helyeselte az MDP programnyilatkozatát, Rákosi beszámolóját: „a harc a demokratikus erők és a reakciós erők között még nincsen végleg eldöntve. Ellenkezőleg, számítani lehet, és számítani kell az osztályharc kiéleződésére. Látni ezt, és

nem tenni semmit ellene, vagy éppen a homokba dugni fejünket előle, természetesen nemcsak mulasztás, hanem komoly hiba lenne." Elfogadta az MDP vezetőségének a népfront szerepéről a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezése alapján kialakított felfogását is. A Központi Vezetőség 1949. március 5-i ülésén Rajk kifejtette: „A népfront túlbecsülése nagyobb hiba, mint lebecsülése. Az Országos Tanács és a helyi népi bizottságok nem... valamiféle vezérkar szerepét fogják betölteni, amely vezeti, irányítja, utasítja a népfrontba tömörült összes pártokat és szervezeteket... Ez a pártok konzerválását, mesterséges életben tartását jelentené azáltal, hogy mi magunk növelnénk tekintélyüket és népszerűségüket. Mi erre az útra nem lépünk rá, ez lépés lenne visszafelé... A népfront ideiglenes és átmeneti jellegű."

Rajk a nemzetközi munkásmozgalom vitás kérdéseiben – így az úgynevezett jugoszláv ügyben is – azonos álláspontot vallott a pártvezetőség többi tagjával.

Rákosi magatartásának indítékát az MSZMP Központi Bizottságának már idézett 1962-es határozata fogalmazta meg: „A Rákosi-klikk tagjai már a felszabadulás előtt elhatározták, hogy a párt vezetését kisajátítják. A proletárdiktatúra győzelme után személyi hatalmuk kiépítése volt a céljuk, majd ahhoz elvtelenül, görcsösen ragaszkodtak... A hatalom birtokában önkényük leplezésére hirdették a hibás sztálini tételt az osztályharc állandó éleződéséről, valamint azt, hogy az ellenséget a pártban kell keresni. Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig a kapitalista országok testvérpártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hírszerző szervek ügynökei lettek. Ezzel

megrágalmazta az egész magyar forradalmi munkásmozgalmat, és az általános gyanakvás légkörét teremtette meg a pártban."

Tehát a személyi hatalom kiépítése és az ellenségkeresés a párton belül – szoros összefüggésben állottak. „Rákosi szinte megszállottja volt ezeknek a dolgoknak" – mondotta később Nógrádi Sándor tanúsága szerint Gerő Ernő. Szavait alátámasztják Rákosi kijelentései a Központi Vezetőség 1949. május 31-i ülésén (Rajkot az előző napon tartóztatták le, de a választott pártszerveket csak később tájékoztatták): „Amikor a legális pártokban a burzsoázián nem segíthetnek, az ellenség a pártba megy át... és ez a veszély rendkívül komoly... Hosszú esztendőkre előre ez lesz az ellenségnek a vonala... Tehát az éberséget sokkal komolyabban, sokkal jobban kell fogni."

A Magyar Dolgozók Pártjában, különösen a felső vezetésben azonban nem volt könnyű ellenséget felmutatni. Nem kétséges, hogy a Moszkvából hazatértek egyike sem kerülhetett gyanúba, hiszen – az elvi állásfoglalásokon kívül – nehéz lett volna bármelyikükre is rábizonyítani imperialista ügynökökkel fenntartott kapcsolatot. A fiatal hazai vezető generáció múltja szintén kevés fogódzót nyújthatott egy komplex rágalom-anyag összeállítására. Rajk életrajzában viszont számos mozzanat kínálkozott „továbbfejlesztésre": tényleg több ízben foglya volt a horthysta rendőrségnek, tényleg megvádolták trockizmussal, tényleg megjárta a francia internáló táborokat, tényleg dolgozott a hitleri Németországban, bátyja, a nyilas államtitkár tényleg közbenjárt érdekében.

Péter Gábor és Farkas Mihály állandó intrikája, Rákosi erősödő bizalmatlansága, továbbá – bármilyen tragikus is – éppen Rajk tettekben és színhelyekben gazdag mozgalmi múltja különösen kapóra jött, amikor nyílt ellen-

ségeskedéssé fajult a kezdetben elvi-politikai vita Jugoszláviával.

A háló számos szálból fonódott tehát Rajk László köré. Ígéreteket kapott? Meglehet. De vajon megtagadhatta-e a kívánságot, amelynek teljesítésével, úgy tűnt, nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi kommunista mozgalomnak is még egy utolsó szolgálatot tehet? Ha ellenszegül, szembefordul a Kommunista Párttal, amely az élete volt. Ha engedelmeskedik, oda veti a saját múltját. Nem volt kiút! Ezért azt tette, amit kommunista kötelességtudása parancsolt. Ő, aki mindig a pártfegyelem példaképe volt, nem cselekedhetett a párt ellenében. Csupán azt remélte, mint a koncepciós perek többi áldozata, hogy kiderül, milyen „tragikus tévedés" történt, elérkezik a felülvizsgálat ideje, és a párt megtisztítja majd nevüket és becsületüket.

STRASSENREITER ERZSÉBET / SIPOS PÉTER

RÉVAY KÁLMÁN / 1911–1950

Révay Kálmán 1911. július 11-én Dunaharasztin, négygyermekes értelmiségi család fiaként látta meg a napvilágot. Édesapja, egy jónevű, nagy műveltségű budapesti jogász, mindent megtett gyermekei iskoláztatásáért, képességeik kibontakoztatásáért.

Révay Kálmán művészi adottságai már diákkorában előtűntek. Kiváló rajzkészsége szinte arra predesztinálta, hogy festőművész legyen. Gimnazistaként nemcsak a ceruza és a szén kezelését sajátította el, hanem többalakos olajképein a görög mitológia megelevenítésére is vállalkozott. Érettségi után, a huszároknál eltöltött egyéves kötelező katonai szolgálat befejezésével mégsem a képzőművészeti főiskolára, hanem a Ludovika Akadémiára kérte felvételét. Elhatározásában, hogy az ecset helyett a kard mellett döntött, komoly szerepe volt nagyszerű fegyvergyűjteménnyel rendelkező nagybátyjának. A múlt huszárhagyományait ápoló katonatiszt rokon a vidám természetű 19 éves, kisportolt, férfias tettekre vágyó ifjút Pallas Athénétől Mars követésére csábította. Így indult el 1930-ban a katonai pályán.

Révay Kálmán egész életében mindent komolyan vett. A Ludovika Akadémiát is jól végezte, igyekezett mindazt elsajátítani a hadtudományokból, amit csak lehetett. Jó huszártiszthez méltóan nagyszerű lovas is volt. A művészethez sem vált egészen hűtlenné: tagja volt a Ludovika Akadémia képzőművészeti szakosztályának. Egymás után nyert díjakat a pályázatokon. Negyedéves korában a képzőművészeti szakosztály elnöke lett, és még ebben az esztendőben egyik barátjával önálló kiállítást is rendezett képeiből. A kiállítás – ahogy az egykori intézeti folyóirat közli – feltűnést keltett az Akadémia falain kívül is.

1934. augusztus 20-án avatták hadnaggyá. Évfolyamtársai között a harmadik helyet foglalta el a ranglistán. Az 1. huszárezred különböző helyőrségekben levő al-

osztályainál szolgált, és így érte el 1938-ban Kecskeméten a főhadnagyi előléptetést. Ugyanebben az évben meg is nősült, Lászlóffy Ágnes festőművésznőt vette feleségül, aki művészi törekvéseiben is igaz társa lett. 1942. március 30-án megkapta a századosi rangot. Figyelemmel követte a második világháború eseményeit, amelyektől azonban semmi jót nem várt. Igyekezett elkerülni az arcvonalra küldését. Kisebb parancsnoki beosztásokat is vállalt, mert nem akart részt venni tevőlegesen a háborúban.

Utolsó szolgálati helye a Horthy-hadseregben Szabadka volt, ahol közelebbi kapcsolatba került a helybeli magyar és szerb értelmiségiekkel. Szégyenteljesnek érezte Feketehalmy-Czeydnerék gyalázatos újvidéki vérengzéseit. A szovjet hadsereg sztálingrádi nagy győzelme után benne is – mint a horthysta tisztikar több józanabb tagjában – tudatosodott, hogy a tengelyhatalmak nem nyerhetik meg a háborút, hogy az ország a német szövetségesek oldalán a pusztulás felé rohan. 1944-ben, amikor a németek megszállták az országot, világossá vált előtte, hogy az a politikai vezetés, amelynek szolgálatában áll, az ország vesztét okozza, ezért nem akart tovább tagja lenni a hadsereg tisztikarának, és nyugdíjaztatását kérte. 1944 szeptember végén eleget tettek kérésének. Októberben, amikor már Magyarország területén folytak a harcok, Révay úgy határozott, hogy Szabadkán marad, és ott várja be a felszabadulást. Szerb barátai azonban azt tanácsolták, hogy menjen Budapestre, mert a bevonuló partizánok a horthysta hadsereg bűnei miatt nemigen tesznek különbséget a bűnös és ártatlan tisztek között.

Feleségével lóra ült, és több napos lovaglással feljött Budapestre a családjához. A város olyan volt, mint a méhkas: a Horthy-rendszer utolsó óráit élte. Igyekezett eligazodni a bonyolult helyzetben. Felkereste régi barátait,

mindenképpen arra törekedett, hogy összefogjon azokkal, akik az ország megmentésére határozták el magukat.

Október elején sokan még Horthytól várták a katasztrófa elhárítását, de 15-e után, amikor Szálasi átvette a hatalmat, a tisztikar tagjai között is akadtak néhányan, akik úgy érezték, ütött az óra, cselekedni kellene. Ekkor már a „hadúrnak" tett esküjük sem kötötte őket.

A különféle ellenállási csoportok a Kommunista Párt kezdeményezésére még 1944 májusában megalakult Magyar Fronthoz a nyilas hatalomátvétel után kezdtek közeledni. Több katonatiszt is a kapcsolat felvételére törekedett. A párt mindent elkövetett, hogy az összes ellenálló erőket egységes vezetés alatt fogja össze. Így alakult meg Bajcsy-Zsilinszky Endre elnökletével a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága, amely kiáltvánnyal fordult a magyar néphez, majd a fegyveres harc megszervezésére és irányítására Kiss János altábornagy vezetésével létrehozta a Katonai Vezérkart.

Révay Kálmán mágaévá tette a Felszabadító Bizottság kiáltványában megfogalmazott célkitűzéseket, és régi barátja, dr. Tartsay Vilmos nyugállományú vezérkari százados felszólítására feladatot vállalt a Katonai Vezérkar terveinek megvalósításában. Szorosan együttműködött Kiss János altábornaggyal, Nagy Jenő ezredessel és Tartsay Vilmossal Budapest felszabadítása tervének kidolgozásában. Elvállalta a műszaki csoport irányítását, amelynek az volt a feladata, hogy a fasiszta hadvezetés által megsemmisítésre kijelölt hidak, műtárgyak, közüzemek és középületek robbantási tervét felderítse, és ennek alapján megszervezze a végrehajtás megakadályozását. Csoportja november közepére elkészült az objektumok megmentésének tervével.

Megkísérelte a budapesti rádióadó védelmének megszervezését. Dr. Baross Dénes tartalékos hadnagyot azzal

a feladattal küldte a Csepel-szigeten állomásozó 4. huszárezredhez, hogy Buttkay Béla századoson keresztül nyerje meg az ezred tisztikarát az ellenállási mozgalom számára, és akadályozzák meg a rádióadó felrobbantását.

Dr. Baross Dénes küldetése csak fél sikerrel járt. Az ezred tisztjeinek egy része elfogadta a német fasiszták elleni fellépés gondolatát, az adót azonban nem tudták védeni, mert a német SS-őrség a magyar katonákat még a közelébe sem engedte. Révay ekkor utasította Buttkay Béla századost, hogy a legénységgel együtt menjen át a szovjet hadsereghez. Annak ellenére, hogy az ezredet 1944. december 15-én délután 14 órakor leváltották, a legénység és a fiatal tisztek az antifasiszta propaganda hatására átmentek a szovjet csapatokhoz. Az ezredtörzsből csak töredékek érkeztek Budapestre.

A Nagy Jenő ezredes irányításával kidolgozott nagyszabású tervek megvalósítását – amelyek általános fegyveres felkelés megszervezését és kirobbantását tűzték ki célul – a Kommunista Párt mindenben támogatta. Ezért a Központi Vezetőség mellett működő Katonai Bizottság vezetője, Pálffy György, Sólyom László, Révay Kálmán és Radványi Imre közreműködésével, 1944. november 10-én a Hársfa utcában egyeztető értekezletet tartott. Ezen a Katonai Vezérkar részéről Kiss János, Nagy Jenő Tartsay Vilmos és Almásy Pál vettek részt.

Pálffy György – akinek vezetésével a kommunista akciócsoportok már több hónapja sikeres vállalkozásokat hajtottak végre a német megszállók és a nyilasok ellen – ezen a megbeszélésen a szervezett munkások és a hadsereg együttműködésének, a munkások felfegyverzésének szükségességét hangsúlyozta. Síkra szállt a harc azonnali megindítása mellett, ugyanakkor az illegális munka szigorú biztonsági szabályainak megtartására hívta fel a Katonai Vezérkar vezetőinek figyelmét. Óva intette

Révay Kálmánékat a kapkodástól, az elsietett akcióktól. A tárgyalások a Katonai Vezérkar merev magatartása miatt majdnem zsákutcába jutottak, végül Rajk Lászlónak, a Kommunista Párt titkárának Bajcsy-Zsilinszky Endrével és a Katonai Vezérkar tagjaival való megbeszélései eredménnyel jártak.

A Katonai Vezérkar megítélése szerint Malinovszkij marsall december közepén indítja meg a hadműveletet Budapest elfoglalására. Ezért erre az időre tűzték ki a fegyveres felkelés megszervezésének befejezését. Elgondolásuk az volt, hogy a megnyert csapatok a felfegyverzett munkások és a polgárság segítségével adott jelre elfoglalják a város legfontosabb katonai irányító központját és a közlekedési csomópontokat. Az alárendelt alakulatok Révay Kálmán irányításával birtokba veszik a dunai hidakat, ártalmatlanná teszik az őrségeket, leszerelik a robbanóanyagokat, és ily módon megakadályozzák a robbantásokat. Más erők ezzel egyidőben Budapesttől déli irányban utat nyitnak a támadó szovjet csapatok előtt, és azokkal egyesülve megsemmisítik a még ellenálló fasisztákat.

A Katonai Vezérkar november második felében elhatározta, hogy terveit összeegyezteti a 2. Ukrán Front parancsnokával. Az összeköttetés megteremtésére Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudóst (a küldöttség vezetője), Radványi Imre őrnagyot (a katonai tanácsadó) és Pénzes Gézát (tolmács) kérték fel azzal a megbízatással, hogy informálják Malinovszkij marsallt a belső ellenállás célkitűzéséről, teremtsék meg a szovjet csapatokkal az együttműködést, és kérjék a Szovjetuniótól a Felszabadító Bizottság elismerését.

November 22-én Tartsay Vilmos Andrássy út 29. számú lakásába összehívták a vezérkart, hogy november 23-án a székesfehérvári repülőtérről induló küldöttségnek átadandó szöveget végső formába öntsék, lefordítsák és a

további szervezési feladatokat megbeszéljék. Erre azonban már nem került sor, mert Mikulics Tibor páncélos százados elárulta a szervezkedést a nyilas nemzeti számonkérő különítménynek.

A tragikus események elsősorban azért következtek be, mert a Katonai Vezérkar tagjainak nem voltak tapasztalataik a földalatti szervezkedésben. Tervükbe olyanokat is beavattak, akiknek megbízhatóságáról nem bizonyosodtak meg kellőképpen. Túl sokan tudtak arról, hogy valami készül. A Kommunista Párt többszöri figyelmeztetése ellenére sem szigorították meg az illegalitásban megkövetelt biztonsági szabályokat.

Orendy Norbert csendőrezredes parancsnoksága alatt Radó csendőr százados vezetésével két csendőrszázad körülvette az Andrássy úti házat, a lépcsőházban egy géppuskát rejtettek el. A házigazda letartóztatása után a „Mozi" jelszóval érkező vendégeket egymás után őrizetbe vették. Így került a többi ellenállóval együtt Révay Kálmán is a csendőrnyomozók kezébe. Még az éjszaka letartóztatták és a Margit körúti fogházba szállították a Felszabadító Bizottság és a Katonai Vezérkar többi vezetőjét is.

Két hétig tartó kegyetlen kínzások és szakadatlan vallatások után a nemzeti számonkérő különítmény összefoglaló nyomozati jelentése alapján 1944. december 6. és 8. között a m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének bírósága tárgyalást tartott a hűtlenség bűntettével vádolt Bajcsy-Zsilinszky Endre és társai felett. Dr. Dominich Vilmos hadbíró őrnagy vezette a tárgyalást, amelyen Révay Kálmán negyedrendű vádlottként szerepelt. Az ellenállók bátran vallották: nem érzik bűnösnek magukat, abban a tudatban cselekedtek, hogy ezzel hazájuknak használnak, a Hitlert kiszolgáló Szálasi-rendszer megdöntésére törekedtek.

A súlyos vereségeket szenvedő fasiszta hadsereg képviselői az ellenállók elpusztításával akarták megfélemlíteni a kezükben levő országrészek lakosságát. A tárgyalási komédia kimeneteléről, az ítéletről a vádlottaknak nem voltak illúzióik. A nemzeti számonkérő különítmény tagjai is érezték tettük súlyosságát. A tárgyalás idejére háromszáz géppisztolyos csendőrrel vették körül a Margit körúti fogházat.

Révay Kálmán bátran vállalta, hogy meggyőződéssel csatlakozott a mozgalomhoz. Nagy Jenő ezredes és Tartsay Vilmos százados mellett neki volt a legnagyobb szerepe a szervezkedésben. Az ő feladata volt a dunai hidak és más fontos objektumok birtokba vétele, a német őrségek eltávolítása, a rombolások megakadályozása.

Kétnapos tárgyalás után, december 8-án a m. kir. Honvédvezérkar főnökének bírósága „A magyar szent korona nevében" mint rögtönítélő bíróság Kiss János, Tartsay Vilmos, Révay Kálmán, Makay Miklós, Nagy Jenő, Almásy Pál vádlottakat bűnösnek találta. Kiss János és dr. Tartsay Vilmos ítéletének indoklása után Révay Kálmánról a következőket mondotta: „Révay Kálmán IV. rendű vádlott a mozgalom célkitűzéseit magáévá téve és annak katonai vonalába Tartsay III. rendű vádlott által beszerveztetvén, abban segédtiszti beosztást kapott, majd részt vett azokon a Nagy ezredes VI. rendű vádlott által vezetett megbeszéléseken, melyek a magyar és német szövetséges haderő által előkészített hadászati célú robbantások és katonai intézkedések megakadályozását célozták, és amelyeken a törzsek és katonai csoportok feladatait elhatározták, illetve kiosztották." A rögtönítélő bíróság ítéletét így fejezte be: „...mely cselekménnyel vádlottak arra szövetkeztek, hogy magyar és a a vele szövetséges német haderőnek szándékosan hátrányt, a szovjet-orosz haderőnek – tehát az ellenségnek –

szándékosan előnyt okoznak, ezzel az állam létét és a hadviselés érdekeit nagy fokban veszélyeztették, és ezért őket lefokozásuk és a honvédségből való kicsapásuk mellett kötéllel végrehajtandó halálbüntetésre ítéli... A rögtönítélő bíróság egyben elrendeli ... hogy az ítélet a következő sorrendben hajtassék végre: Makay Miklós V. rendű, Révay Kálmán IV. rendű, Almásy Pál VIII. rendű, dr. Tartsay Vilmos III. rendű, Nagy Jenő VI. rendű és vitéz Kiss János II. rendű vádlottak."

Kiss János altábornagyot, Nagy Jenő ezredest és dr. Tartsay Vilmos vk. századost az ítélethozatal után két órával kivégezték. Révay Kálmán, Almásy Pál, Makay Miklós halálbüntetését 10, illetve 15 évi fegyházbüntetésre változtatták.

Az illegális *Szabad Nép* 1944. decemberi számában így emlékezett meg a vérbíróság ítéletéről: „Közel száz éve, hogy honvédtiszteket akasztottak Magyarországon... akkor is az ország szabadságáról volt szó. De akkor a császári reakció maga végezte el ezt a hóhérmunkát, míg most a Gestapo bérencei, a nyilasok. Ők vetik a hurkot azok nyakába, akik bátor, jó hazafiakként az országot, a népet akarják megmenteni a német hordák rabságából."

December első hetében a 2. Ukrán Front újabb támadást indított Budapest teljes bekerítésére. A németbérenc Szálasi-rendszer az ország nyugati felébe áttelepített hivatalai után most már a letartóztatott politikai foglyokat és elítélteket is elszállíttatta a fővárosból.

A Margit körúti fogházban december 11-én délután 3 órakor kezdték meg a csoportok összeállítását, hogy azokat autóbuszon Sopronkőhidára szállítsák. A foglyokat többszöri átszámolás és az épület környékének átkutatása után végül is csak éjszaka 11 órakor indították el. A késlekedésnek az volt az oka, hogy Nonn György a kiürítés zűrzavarát felhasználva megszökött.

Révay Kálmánt Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Markos Györggyel, Tóth Mihállyal, Almásy Pállal és másokkal egy autóbuszban helyezték el. A szovjet csapatoktól félve nem a Pilisvörösvár felé vezető műúton hagyták el a várost, hanem a mellékutakon keresztül futottak ki a komáromi útra.

Révay Kálmán életében a hadbírósági ítélet döntő fordulatot hozott. A hazájáért lelkesülő huszártisztnek 1944. november 22-től december 11-ig alkalma volt mindent végiggondolni. Mérhetetlen gyűlölet élt benne a német és a magyar fasiszták iránt. Nem hagyta nyugodni az a gondolat, hogy Magyarország és az az osztály, amelynek tagja, végpusztuláshoz jutott. Kereste a miértekre a választ. Már a Margit körúti börtönben, majd a Sopronkőhidára vezető úton és végül Sopronkőhidán is kommunistákkal, olyan emberekkel került össze, akik másképp válaszoltak a társadalmi fejlődés, a politika, a hazaszeretet kérdéseire. Arra kényszerült, hogy átértékelje eddigi elképzeléseit az emberekről, a társadalomról, saját és hazája jövőjéről. Nagyszerű egyéniségekkel, Rajk Lászlóval, Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Markos Györggyel és más hazafiakkal ismerkedett meg, s ez döntő befolyással volt további életére. Gyökeresen megváltozott a világnézete. Olyan becsületes hazafiak meggyilkolása, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Pataki István és mások, méginkább meggyőzték a forradalmi változások szükségességéről.

Három hónapot töltött a sopronkőhidai börtönben. Nem sokkal megérkezése után – rajzkészsége és szép írása révén Almásy Pállal együtt írnoki teendőkkel bízták meg. Így került a börtön irattárába, ahol a foglyok különböző okmányait, vallomásaik jegyzőkönyveit kezelte. A zavaros időben a túlzsúfolt börtönben laza volt az ellenőrzés, így lehetősége nyílt arra, hogy fontos iratokat tüntessen el.

Segített mindenkin, akin csak tudott. Szabad mozgást biztosíttatott magának a fegyház falain belül. Ügyintézés címén, túljárva az őrszemélyzet eszén, bejárt a cellákba. Rajk Lászlóval, Markos Györggyel, Varga Istvánnal, a letartóztatott kommunisták kiemelkedő vezetőivel szoros baráti kapcsolatba került, és segítségükkel tisztázta magában az addig megválaszolatlan kérdéseket.

Ha üres papírhoz jutott, rajzolt, de ha nem volt más, az értéktelen okmányok hátoldalán, a dossziék fedelén örökítette meg a börtön mindennapi életét, embereket, jeleneteket. Nagyszerű portréi emléket állítottak Rajk Lászlónak, Bajcsy-Zsilinszky Endrének, és mindazoknak, akik közel álltak hozzá. Megörökítette a Sopronkőhidán lejátszódott eseményeket. A tragikus napokról készült vázlatai – megőrizve a mártírok emlékét – örök optimizmusáról tanúskodnak. A cellák kegyetlen világában igyekezett elhessegetni a vészesen komoly, tragikus eseményeket, a halál gondolatát, ezért képei, karikatúrái vidámságról, humorról beszélnek, holott mindnyájuk élete veszélyben forgott.

A rabság nem törte meg. Fogolytársai Révay Kálmánban, a szabadságharcos katonában, ebben a karcsú, széles vállú, kisportolt, nagy harcsabajuszú, pirospozsgás, lebilincselő egyéniségben, a bohém művészemberben a legjobb barátjukat látták. A börtön legjobb hírszerzője volt, aki mindenfelé járva kapcsolatot teremtett a külvilággal. Határozott fellépése még az őrszemélyzetre is hatással volt, mindvégig megőrizte emberi méltóságát.

Szálasiék nemcsak a kommunistákat, ellenállókat, hanem a Horthy-rendszer, sőt más jobboldali irányzatok képviselőit is letartóztatták és a Margit körúti fogházból Sopronkőhidára szállították. A kommunistákat, az elítélteket – így Révay Kálmánt is –, illetve azokat, akik vád alatt álltak cellákban, a többieket, az ún. „védőőrizetese-

ket" a fogházkórház különálló, zárt kőfallal elkerített épületében helyezték el. Az elmúlt évtizedek számos ismert politikai alakja, Kállay Miklóssal az élen, Lakatos Géza, Hennyey Gusztáv, Veres Lajos, Szombathelyi Ferenc, vagyis miniszterelnökök, miniszterek, tábornokok, követek, színészek, képviselők, arisztokraták is itt sínylődtek, csak ők valamivel jobb koszton várták a szabadulásukat.

1945. március 16-án megkezdődött a 3. Ukrán Front, majd a 2. Ukrán Front 46. hadseregének támadása Székesfehérvár és a Duna között. Tíz nap alatt szétverték és megsemmisítették a fasiszta „Dél" hadseregcsoport csapatainak zömét, és 26-án az előrevetett szovjet páncélososztagok a Rábáig nyomultak előre.

A szovjet hadsereg gyors előretörésének hírét hallva Révay attól tartott, hogy a nyilasok – mivel nem lesz idejük a börtön kiürítéséhez – legyilkolják a politikai foglyokat. Megakadályozására terveket készített. Számba vette a fegyvereket. Katonákból, fegyőrökből – akik nem szimpatizáltak a németekkel és a nyilasokkal – a fogoly tisztek vezetésével fegyveres osztagokat akart szervezni, és el akarta foglalni a fegyházat, míg a felszabadító szovjet hadsereg meg nem érkezik.

Messziről már hallatszott az ágyúk dörgése Sopronkőhidán. Révay Kálmán március 27-én közölte barátaival, hogy a védőőrizetesek után a hátramaradt „cellásokat" is útnak indítják nyugat felé. Az indulás azonban elmaradt, sőt a 28-át is a fogházban töltötték. Este légitámadás érte Sopront, környékét és a fogházat is. Az összes foglyot kiengedték celláikból és a földszinten gyülekeztették őket. Itt volt az alkalom a cselekvésre, de le kellett mondani róla, mert SS-ek vették át a fogház kiürítésének irányítását. Néhány mannlicherrel nem lehe-

tett felvenni a harcot a jól felszerelt SS-őrszemélyzettel szemben.

Március 29-én hajnalban, amikor a szovjet csapatok Kőszeg mellett már átlépték az osztrák határt, megkezdték a sopronkőhidai fogház teljes kiürítését. A 316 foglyot oszlopokba sorakoztatták, és gyalogmenetben útnak indították Dél-Németország felé. Három hétig tartó súlyos gyaloglás alatt 500 kilométert tettek meg, mire elérték végcéljukat a Chiem-tó mellett. Az úton csak 14 alkalommal kaptak enni. A hosszú menetelés fáradalmai nem törték meg Révay Kálmánt, megőrizte erejét végig Ausztria, Dél-Németország útjain, egészen a bernaui „gyepűbörtönig", hogy ott tovább folytassa büntetésének letöltését.

Április 17-én a katonatiszt foglyokat elválasztották a politikaiaktól. Révay Kálmán elszakadt kommunista barátaitól, és a tisztekkel Seebuckban várta kiszabadulását. A hadbíróság tagjai az amerikai csapatok előnyomulásának hírére mind rosszabbul érezték magukat. 1944. december 8-i magabiztosságukat felváltotta a felelősségrevonástól való félelem. A foglyok szabadon bocsátását javasolták, s ez meg is történt az amerikaiak megérkezése előtt. Beregfy minisztériumának hirtelenében német- és nyilasellenessé vált tisztjei – hogy „ellenálló voltukat" bizonyítsák – „kiszabadították" őket a nyilasok fogságából.

Révay Kálmán ámulva látta, hogy micsoda egyetértés alakult ki a „kiszabadított" és a Szálasit utolsó pillanatig kiszolgáló tábornokok, vezérkari és csapattisztek s az addig fogoly horthysta katonatisztek között. Ezek az emberek semmit sem tanultak az elmúlt évek és hónapok eseményeiből. Azt hitték, ha hazamennek, minden ott folytatódik, ahol abbahagyták, a társadalmi változások lehetősége még eszükbe sem jutott. Révay igyekezett minél

hamarabb elszakadni ettől az amerikaiaknak hízelkedő társaságtól. Mielőbb otthon akart lenni.

Vágya 1945 augusztusában teljesült. A romjaiból éledező fővárosba érve első útja a Honvédelmi Minisztériumba vezetett, hogy azonnal szolgálatra jelentkezzék. Feleségét már onnan értesítették, hogy férje él, és itt van, egészségesen, vidáman.

Még ki sem pihente magát, máris dolgozni akart. Régi barátok fogadták mindenütt: Rajk László és felesége, Földi Júlia, Markos György, a Honvédelmi Minisztériumban Pálffy György, a rendőrségnél Sólyom László. Az ideiglenes kormány az ellenállási mozgalomban betöltött szerepéért ezredessé léptette elő. Révay azonban nemcsak abban döntött, hogy részt akart venni az új hadsereg felépítésében, hanem a politikai hovatartozás dolgában is. Felvételét kérte a Kommunista Pártba. Rajk László és Markos György voltak az ajánlói, akik ismerték őt a nehéz időkből, értékelték nagyszerű egyéniségét, tudták, hogy önállóan gondolkodó ember, akinek belépése erősíti a pártot. Amikor felvették, első kérése az volt: küldjék el pártiskolára, mert tanulni akar, hogy pótolja hiányos politikai ismereteit.

Kérésének eleget tettek, és háromhónapos pártiskolán lehetőséget nyert a marxizmus–leninizmus rendszeres tanulmányozására. Elvégzése után Tombor Jenő honvédelmi miniszter szárnysegéde lett. Beosztásában mindent elkövetett, hogy a néphadseregben a haladás erői jussanak előre. Jó kommunistaként harcolt a hadseregben meghúzódó reakciós erők ellen. Ezért és az ellenállási mozgalomban tanúsított helytállásának elismeréseként a kormány 1946. október 30-án a „Szabadság érdemrend" ezüst fokozatával tüntette ki.

A felszabadult ország közben gyorsan haladt előre a konszolidálódás útján. 1946. decemberben a dálnoki Ve-

res Lajos nevével fémjelzett összeesküvés leleplezése, majd a reakciós erőknek a hatalomból való kiszorítása után napirendre került a néphadsereg továbbfejlesztésének kérdése is. Komoly feladat hárult rá. A Bartha Albertet felváltó Dinnyés Lajos honvédelmi miniszter – a koalíciós pártok megegyezése alapján – 1947. május 28-án rendeletet hozott, hogy 1947. október 1-én kezdje meg működését a Honvéd Kossuth Akadémia, a felszabadult haza első tiszt- és tiszthelyettes-képző iskolája. Megszervezőjévé és egyben parancsnokává Révay Kálmánt nevezték ki.

A megtisztelő megbízatással alkotó életének új, ragyogó korszaka kezdődött. Kommunista lelkiismeretességgel látott feladata végrehajtásához. Nagyszerű szervezői készsége leküzdött minden akadályt: az 1947 nyarán még elég jelentős anyagi vagy személyi jellegű nehézségeket.

Megkezdődött az egykori Ludovika Akadémia épületének helyrehozatala, és 1947. június 17-én az ő megszövegezésében megjelent a pályázati felhívás is. 1947. június 1-én összehívta a szervezői törzset, megkezdte a szervi határozványok kidolgozását, és a tanári kar felkészítését oktatói-nevelői feladatára.

A párt utasításának és a Katonai Bizottság (amelynek tagja volt) határozatának szellemében arra törekedett, hogy a Kossuth Akadémia hallgatói a munkások, parasztok, értelmiségiek, társadalmunk legdemokratikusabb, leghűbb fiaiból kerüljenek ki.

Felhívással fordult a volt magyar partizánokhoz, hogy támogassák a hallgatók toborzását: „Hallgatóink sorába hívjuk mindazokat a paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjakat, akik a katonai pályát hivatásul választják... csak ha a nép fiaiból kiképzett vezetők kerülnek a csapatok élére, akkor mondhatjuk el, hogy hadseregünk szabadságunk és függetlenségünk biztos védelmezője... küldjétek fiaitokat a Kossuth Akadémia hallgatói sorába..."

Révay Kálmán mindent elkövetett, hogy a tisztképzést országos üggyé tegye. Nagyon jól tudta, hogy a hadsereg jövője, fejlődése, politikai megbízhatósága tisztikarától függ.

Toborzóbeszédeket tartott az üzemekben, járta az országot, a rádión keresztül fordult a dolgozó fiatalokhoz. A párt irányításával lezajlott mozgósítás eredményeként kétezer ifjú adta be kérelmét a Kossuth Akadémiára, ahol 1947. november 1-én csaknem 550 tisztjelölt kezdte meg tanulmányait.

Révay Kálmán nemcsak jó szervező, de kiváló parancsnok is volt. Mindent elkövetett, hogy az iskola tanári kara, amelynek zöme régi katonai szakemberekből állt, képessé váljon új módon tanítani, nevelni. Arra törekedett, hogy az iskola falai közül kikerülő fiatal tisztek jó gyakorlati tudással rendelkezzenek, és ismerjék a csapatkiképzés apró részleteit is. Ugyanakkor olyan politikai és szakmai alaptudást szerezzenek, amelyre a későbbiekben biztosan építhetnek.

1947 közepén a hadseregben a párt döntő befolyáshoz jutott. Lehetővé vált, hogy az Akadémia vezető posztjaira kommunisták kerüljenek. Ez lehetővé tette, hogy a Kossuth Akadémia a Kommunista Párt programját elfogadó, és annak megvalósításáért tevékenykedő fiatal csapattiszteket neveljen.

Az 1947. december 14-én tartott zászlóavatási ünnepségen e gondolatokat fogalmazta meg: „A hadsereg a népé." Hangsúlyozta: a hadimesterség elsajátítása előtt katonáink haladó világnézetét kell megszilárdítani, mert enélkül nem lehet sikeresen harcolni a külső és belső ellenséggel, „...bennünk van valami, ami mindennél többet ér: az izzó gyűlölet a reakció és az imperializmus ellen és lángoló haza- és szabadságszeretet".

Amikor beszéde után a hallgatók letették az esküt az

Akadémia zászlaja előtt, szinte szimbolikus értelmű volt, hogy olyan kimagasló emberek kötöttek szalagot a zászlórúdra, mint Kádár János, Rajk László, Veres Péter, Bölöni György, Erdei Ferenc, Nógrádi Sándor, mintegy hangsúlyozva, hogy hazánkban valóban új típusú hadsereg tisztikarának a nevelése kezdődött meg.

A tanári kar oktató-nevelő munkáját, a hallgatók elért eredményeit Révay Kálmán állandóan figyelemmel kísérte. Részt vett az 1948. február 14-én megtartott első osztályozó értekezleten. Ezt is felhasználta arra, hogy a tanári kart a hallgatók helyes megítélésére nevelje.

„Hallgatóink lelkes, fáradhatatlan munkájának köszönhető, hogy eredményeik sokkal jobbak a vártnál... A hallgatók megítélésénél a világnézeti szilárdságból induljanak ki, mert ha ez megvan, akkor a többi hiányosság még pótolható. Akik politikailag nem megfelelőek, azoknál a helyzet más, tanulmányi eredményeik értékelése is legyen szigorú, és el kell őket távolítani. A hallgatók nem lehetnek apolitikusak... a katonának politizálni kell. Akinek a kezében fegyver van, annak politikailag is szilárdnak kell lennie. A hallgatók elbírálásánál a világnézet az alap, akinél ez hiányzik vagy rossz, semmi értelme, hogy... tisztté neveljük."

Nagy gondot fordított a Kommunista Párt iskolai szervezetének megerősítésére. Gondosan figyelt a hallgatók közül választott vezetőségi tagok véleményére. Tagja volt a párt Katonai Bizottságának, és mindent elkövetett, hogy a Központi Vezetőség és a Katonai Bizottság határozatai az Akadémia életében érvényre jussanak. Fontosnak tartotta, hogy jó nevelőmunkával minél több arra érdemes hallgató és tanár lépjen be a párt tagjai közé.

Amikor felszabadult hazánkban 1948. augusztus 14-én, néphadseregünk első saját nevelésű tisztjeit avatta, beszédében büszkén állapíthatta meg: „Ma munkás-paraszt és

értelmiségi származású tisztek tesznek esküt, hogy hűek lesznek köztársaságunkhoz, szabad népünkhöz... Munkájukhoz és harcukhoz a magyar történelem nagyjainak eszméiből, Kossuth, Petőfi, Táncsics... és az emberi haladás nagy harcosai tanításaiból, Marx, Lenin tanításaiból merítik az erőt." Így folytatta: „A népi demokrácia a ti kezetekbe adta a fegyvert, becsüljétek meg, és ne adjátok ki kezetekből. Szeressétek fanatikusan hazátokat. Meg kell értenetek küldetéseteket a hadseregen belül és a dolgozó társadalomban; ne szakadjatok el soha a néptől, melyhez tartoztok. Tudnotok kell, hogy a Kossuth Akadémia léte, az, hogy ti, munkás- és parasztifjak ma tisztek lehettek, népünk áldozatkészségének köszönhető. De ne felejtsétek el soha, hogy ezt a tényt is ugyanúgy, ahogy köztársaságunk megszületését, demokratikus honvédségünk néphadsereggé fejlesztésének lehetőségét a Szovjetunió harca és a fasizmus felett sok vér árán aratott győzelme tette lehetővé. Tudnotok kell, hogy a mi népünk nem áll egyedül, hanem a béke és haladás felett őrködő, a Szovjetunió vezette hatalmas demokratikus tábornak tagja. Ugyanúgy honvédségünk is szövetségese a dicsőséges szovjet hadseregnek és többi szövetségeseink haderejének..."

Beszédét így fejezte be: „Emeljétek magasra ezt a zászlót... fogjátok keményen, és vezessétek a magyar katonákat győzelemre népi demokráciánkért, hazánk függetlenségéért, a szabadságért és az emberi haladásért vívott harcban!"

Révay Kálmánt a tisztképzés jó megszervezéséért, az elért sikerekért 1948 elején vezérőrnaggyá léptették elő. A párt Politikai Bizottságától azt a feladatot kapta, hogy 1948 őszén háromezer hallgatót iskolázzon be a Kossuth Akadémiára. A Kádár János vezetésével alakult toborzó bizottság a pártszervezetek segítségével biztosította ezt a

létszámot. Révay tele volt lelkesedéssel, épületeket hozatott rendbe, megfelelő tanári kart szervezett, és felkészítette őket a szovjet hadseregtől átvett új szabályzatok és fegyverek oktatására. A fordulat évének történelmi jelentőségű változásai, a proletárdiktatúra győzelme eredményeként teljes egészében érvényesítette a tisztképzésben az új típusú szocialista hadsereg követelményeit. Átérezve ennek jelentőségét, mindent elkövetett, hogy a párt adta feladatokat a legjobban oldja meg. A hallgatók szilárd világnézeti megalapozása mellett nagy gondot fordított a kiképzés színvonalának emelésére. Jól megszervezett gyakorlatok beiktatásával igyekezett tanítványait felkészíteni a korszerű háborúban folytatott harcra.

1948 szeptemberében Farkas Mihály vette át a Honvédelmi Minisztérium vezetését. Irányítási módszereiben mindinkább uralkodóvá váltak a személyi kultusz időszakát jellemző helytelen vonások. 1949 tavaszán Rajk László, majd azt követően Pálffy György letartóztatása és az érthetetlen koncepciós per Révay Kálmánban is kételyeket támasztott. De becsülettel tovább szolgálta hazáját és népét. Kész volt teljesíteni az újabb feladatokat. A hadsereg fejlesztésének ütemét gyorsították, és az eredeti tervektől eltérően rövidebb kiképzési idő után avatták fel a tiszteket. 1949 nyarán átszervezték a tisztképzést, és őt nevezték ki a páncélos csapatok szemlélőjévé.

Új beosztásában is megfelelt. Alkotó munkájából azonban rövidesen kiszakították. Koholt vádak alapján letartóztatták és kivégezték. 1963 júliusában a Magyar Népköztársaság legfelsőbb bírósága rehabilitálta.

NAGY GÁBOR

SEIDLER ERNŐ / 1886–1938

Seidler Lipót és Pollacsek Vilma legkisebb gyermeke, Ernő 1886. március 18-án Ungvárott született nagy műveltségű értelmiségi családban, ahol tradíció volt, hogy tudományos, művészeti pályára lépnek.

Seidlerék már Ungvárott és Budapestre költözésük után is szoros rokoni kapcsolatot tartottak özvegy Szabó Gyulánéval, Szabó Ervin édesanyjával és gyermekeivel. Az unokatestvérek, Ernő és a nála 9 évvel idősebb Ervin jó pajtási viszonyban, barátságban voltak egymással, annak ellenére, hogy természetük nagyon különbözött. Ervin komoly, kissé zárkózott fiú volt, mindig a könyveket búj ta, Ernő pedig kedves, közvetlen, nagyon vidám és egy kicsit könnyelmű természetű. A tudomány, a könyvek nem nagyon érdekelték, annál nagyobb kedvvel rúgta a labdát, és sok-sok tréfát, csínyt eszelt ki. Hallani sem akart arról, hogy szülei tervei szerint és a családi hagyományok szellemében egyetemre iratkozzék – az elvont tudományok helyett jobban érdekelte a gyakorlati élet, a hétköznapok valósága. Az érettségi után nyomban munkát vállalt, nem utolsósorban azért, hogy korán megözvegyült édesanyját segítse, aki az Üllői úton penziót nyitott, hogy a kis családot eltartsa. Ernő a svéd Ericsongyár alkalmazottja, műszaki hivatalnok lett.

Barátsága Szabó Ervinnel nem volt hatástalan a nyitott szemmel járó és „látni" akaró Ernőre. Felismerte a polgári társadalom ellentmondásait, a dolgozó osztályok elnyomatását, a polgári szabadságjogok jelszavával elkövetett igazságtalanságokat. Hivatali tevékenysége során megismerkedett a munkásokkal, és jó néhányukkal baráti kapcsolatokat alakított ki. Szabó Ervin megmagyarázta neki a marxizmus lényegét, elméletét. Elolvasta a „Kommunista Kiáltvány"-t is, és a mű gondolatai élénk visszhangot keltettek benne. Személyes tapasztalatai, valamint barátja példája megerősítették azt az elhatározását: neki

is azok között van a helye, akik a hazai társadalmi-politikai viszonyok éles kritikai vizsgálatából kiindulva egy jobb, igazabb, emberibb társadalom létrehozásáért indulnak harcba. Először a polgári radikálisok között kereste a helyét. Tagja lett a haladó értelmiséget tömörítő Társadalomtudományi Társaságnak, de elveiben és célkitűzéseiben ekkor már radikálisabb volt annál, mintsem hogy a polgári progresszió kielégítse. Ennél többet akart. 1908-ban részt vett a haladó egyetemi ifjúság szervezetének, a Galilei-körnek a megalapításában, majd 1910-ben tagja lett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak, a munkásosztály akkor egyetlen pártjának.

Fiatalon nősült. Minz Stellát, a kedves, vidám kis tanítónőt vette feleségül. Mint később bebizonyosodott, Ernő jól választott: Stella jó feleség, kitűnő, segítőkész harcostárs, hű elvtárs volt a forradalmi harc minden területén és az emigráció nehéz éveiben. Vidámságával, elpusztíthatatlan életkedvével mindenütt nyugodt, meghitt otthont teremtett Ernő számára.

A megpróbáltatások, a bizonytalanság korszaka hamar elkezdődött. 1914-ben kitört az imperialista világháború, és a tartalékos tiszt Seidler Ernőnek is be kellett vonulnia csapattestéhez, a 15. honvéd gyalogezredhez. Optimistán, szerencséjében bízva öltötte magára az uniformist, és azzal az érzéssel ment a frontra, hogy „nagyobb baja úgysem történhet". Csapatát az orosz frontra vezényelték, és Ernő az első sebesültszállítmányokkal nagyon rövid idő múlva haza is került. Az egyik budapesti hadikórházban ápolták. Tiszttársával, Czóbel Ernővel igyekeztek minél vidámabban eltölteni a lábadozás néhány hetét; sokat derültek a tiszteket ápoló főúri hölgyek „odaadó" gondoskodásán, szolgálatkészségén.

A frontra azzal a határozott célkitűzéssel ment vissza, hogy minél hamarabb igyekszik fogságba kerülni. Ezt

sikerült is valóra váltania: 1915-ben a tomszki hadifogolytáborba került, amely a többihez hasonlóan két különálló részre tagolódott. A kisebbik, egészségesebb és jobb életkörülményeket biztosító táborrészben éltek a tisztek: tágas helyiségekben, viszonylag kényelmesen, a számukra biztosított 50–70 rubel lehetővé tette a rendszeres és kielégítő étkezést, meleg ruha vásárlását és a normális egészségügyi feltételek kialakítását. A közkatonákat többnyire sebtében összetákolt barakkokban, földkunyhókban zsúfolták össze. (Jellemzésül csak ennyit: egy akkora épületben, amekkorában 75–80 tiszt lakott, a legénységi táborrészben 500–600 embert helyeztek el.) A zsúfoltság mellett a legelemibb egészségügyi feltételeket sem biztosították, az élelmezés nagyon szűkös volt, a ruhákat nem pótolták – s mindezek következtében a járványok és az éhínség tízezrével szedte áldozatait a hadifogoly közkatonák közül.

A mostoha körülményeket még súlyosbította, hogy a táborok belső önkormányzatát a foglyok saját, hivatásos tisztekből álló táborparancsnoksága látta el, a rangidős tiszt vezetésével. Az otthoni mintára meghonosított kaszárnyafegyelem, militarista szellem nemcsak a legénységből, hanem gyakran a tartalékos tisztek egy részéből is ellenszenvet, sőt ellenállást váltott ki.

A hadifogoly tisztek és a legénység feltűnően különböző helyzete, a tisztek többségének önzése, nemtörődömsége kiélezte a helyzetet a közkatonák és a tisztek között. Ez az ellentét mintegy folytatása volt a hazai, antagonisztikus osztályellentéteknek, amelyek a háborús szenvedések, a fogság megpróbáltatásai következtében elmélyültek, majd később, a hadifoglyok haladó szocialista elemeinek és főként az orosz forradalmak hatására mind szélesebb körben váltak tudatossá.

A hadifogolytáborokban az otthoni munkásmozgalom

részvevőinek vezetésével már 1915–1916-ban kis marxista körök alakultak, s ezek tagjai felvilágosították a foglyokat a háború okairól, a hazai társadalmi-politikai viszonyokról, a szocializmusról. Ilyen körök működtek a skotovói, szretyenszki, taskenti, szamarkandi, orenburgi, szerpuhovi és sok más hadifogolytáborban is.

A marxista körök közül tagjai felkészültségét, aktivitását tekintve kiemelkedett a tomszki csoport. A tomszki tiszti táborban 1916 elején indult meg a szervezkedés. Ebben antimilitarista és Habsburg-ellenes tartalékos tisztek vettek részt, akik bátran szembeszálltak a tiszti tábor közszellemével. A csoport tagjai között – Münnich Ferenc, Reiner Károly, Gardi Gyula, Jaross Béla, Lipsitz Jenő, Szilágyi Imre, Rabinovics József és mások mellett – ott találjuk Seidler Ernőt.

Seidler Ernő is gyakran megfordult a legénységi táborban. Vidám természetével, jó emberismeretével, közvetlen, bajtársi-baráti magatartásával könnyen megnyerte a katonák szimpátiáját, és a háborúellenes, szocialista forradalmi eszméket hirdetve sok társat toborzott. Nagyon kedvelték haladó gondolkodású tiszttársai, és fontos szerepe volt a marxista csoporton belül is. Részben az ő kezdeményezésére foglalkozott a csoport a szocializmus kérdéseivel is. Előadásokat tartottak a hadifoglyoknak a szocialista forradalomról, a kiharcolandó új társadalomról, a munkások, parasztok államáról, széles körben terjesztve a szocializmus eszméit. 1916 nyarán a csoport jelentős mértékben megerősödött: a tomszki táborba került Kun Béla, a komoly munkásmozgalmi tapasztalatokkal, marxista ismerettel rendelkező fiatal baloldali szociáldemokrata, aki rövidesen elismert vezetőjük lett. Sikerült felvenniük a kapcsolatot a helyi bolsevikokkal, akik elősegítették, hogy már az 1917-es februári forradalom után a városban nyílt agitációt és propagandát folytassanak.

Az 1917. május 1-i tüntetésen a magyar hadifoglyok csoportja is részt vett, Kun Béla pedig beszédet intézett az összegyűlt munkásokhoz. Ugyancsak a helyi pártszervezet segítette hozzá a csoport több tagját: Kun Bélát, Seidler Ernőt, Münnich Ferencet, Reiner Károlyt és másokat, hogy 1917 október elején a táborból a városba költözzenek – így szabadabban mozoghattak, több lehetőségük nyílt a forradalmi agitációra, mint a táborban, ahol sok ellenséges érzelmű tiszt volt.

Az 1917-es Októberi Szocialista Forradalom nagy lelkesedéssel és tettvággyal töltötte el a szocialista hadifoglyokat. Tomszkban 1917. december 19-én győzött a proletárforradalom, és a helyi bolsevikok mellett komoly szerep jutott a magyar marxista csoportnak is. Különösen a Vörös Gárda szervezéséből vették ki részüket. A hadifoglyokból három internacionalista századot szerveztek. E zászlóalj többsége magyarokból állt. A Vörös Gárda átvette a tiszti tábor őrzését, ellenőrzését – a tisztek legnagyobb megrökönyödésére.

A helyi munkástanácsba is beválasztották a magyar forradalmi vezetőket, köztük Seidler Ernőt, aki ekkor lett tagja a Bolsevik Pártnak.

1918 januárjában más feladatot kapott, Moszkvába hívták, ahol már Kun Béla és Szamuely Tibor vezetésével jelentős magyar hadifogoly csoport tevékenykedett. Megteremtették az ország különböző területein levő hadifogolytáborok forradalmi szervezeteit. Hamarosan szükségessé vált egy központi szerv létrehozása. Ezért 1918. március 24-én Moszkvában megalakították az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Magyar Csoportját, amelynek elnökéül Kun Bélát választották. A csoport legfőbb feladatául a magyarországi szocialista forradalom előkészítését tűzte ki. A kommunista eszmék széles körű terjesztésére *Szociális Forradalom* címmel lapot indítot-

tak, és agitátor-tanfolyamot szerveztek. A Magyarországra hazaküldendő agitátorok feladatául – a *Szociális Forradalom* példányainak terjesztésén kívül – azt jelölték meg, hogy „kapcsolatot teremtsenek a Szociáldemokrata Pártból már kilépett baloldaliakkal (Szabó Ervin, Alpári Gyula), hogy segítsék az otthoni kommunista szervezetek létrehozását". Seidler Ernő az elsők között kapott megbízást, hogy utazzék Magyarországra, és vegye fel a kapcsolatot a baloldali erőkkel.

Seidler Ernő legálisan térhetett haza, mivel az 1918. március 3-án a Szovjet-Oroszország és a központi hatalmak között létrejött breszt-litovszki békeszerződés előírta a hadifoglyok kölcsönös hazaszállítását. Az ország vezetői „kedves meglepetéssel" várták az értük sokat szenvedett katonákat: megfigyelő táborokba, karanténokba zárták a hazatérőket, hátha megfertőzte őket a kommunizmus nevű szellemi „járvány"! Seidler Ernő az Esztergom melletti kenyérmezei internáló táborba került, ahol tiszttársaival együtt igazolnia kellett, hogy Oroszországban sohasem „keveredett a bolsevik csőcselékkel". Seidlernek ez nem okozott különösebb problémát, hisz vele együtt érkezett jó néhány hasonlóan gondolkodó barátja, köztük Lányi Ernő, a zeneszerző, és így kölcsönösen tanúskodtak egymás „ártatlansága" mellett.

Amikor végre kinyílt az internáló tábor kapuja, hozzáláthatott küldetése teljesítéséhez. Legelőször az antimilitaristákkal találta meg a kapcsolatot. Ebben régi baráti körén kívül szerepe volt annak is, hogy felesége 1917-től kezdve Kaffka Margit és Bauer Ervin (Balázs Béla öccse), de méginkább Kelen József és felesége, Kelen Jolán, valamint Korvin Ottó hatására közeledett, majd csatlakozott az antimilitarista mozgalomhoz. Az antimilitaristák csoportján keresztül talált aztán utat Seidler Ernő a forradalmi szocialisták táborához, elsősorban Korvin

Ottóhoz, és felvette a kapcsolatot az akkor már betegen fekvő Szabó Ervinnel is. Nagy energiával dolgozott, hogy barátai, elvtársai segítségével minél szélesebb körben – persze, csak a megbízható elvtársak között – terjessze a moszkvai magyar csoport célkitűzéseit, a magyarországi proletárforradalom előkészítésére, magyar kommunista párt létrehozására vonatkozó terveit, és hogy ezek megvalósításához elvhű, harcra kész elvtársakat toborozzon.

Az idő sürgetett. Magyarországon is egyre nagyobb mérvű lett a forradalmi erjedés, és 1918. október 30–31-én győzött az őszirózsás, a polgári demokratikus forradalom. A magyar munkásmozgalom vezetői – itthon is, de főleg a Moszkvában tevékenykedők – hamar felismerték a szocialista forradalomba való átmenet lehetőségét. Ehhez azonban elsősorban egységes marxista pártra volt szükség: „...az adott helyzetben nem szabad tovább halogatni a forradalmi elméletre támaszkodó, forradalmi politikát megvalósító munkáspárt létrehozását..." – szögezte le az OK(b)P magyar csoportjának moszkvai értekezlete 1918. november 4-én, és határozatilag is kimondta, hogy a kommunisták térjenek haza. November 17-én megérkezett Budapestre Kun Béla és rövidesen mások is követték.

Eközben Magyarországon is kialakult egy baloldali csoport a forradalmi szocialisták és a galileisták vezetésével, és egy erős baloldali összefogás megteremtésére törekedtek – az opportunista, egyre inkább jobbra tolódó SZDP ellensúlyozására. Javában folytak a viták a baloldali egység létrehozásának módját illetően, amikor egy tanácskozásra izgatottan robbant be Seidler Ernő: „Hazaérkezett Kun Béla, megalakítjuk a kommunista pártot!"

Seidler Ernő Kun Bélát már egy gondos munkával összeállított névjegyzékkel várta, azok nevével, akikre biztosan számíthatnak a kommunista párt megalapításakor. Kun Béla azonnal felvette a kapcsolatot külön-külön

mindegyik baloldali csoporttal, azok vezetőivel. November 24-én pedig a különböző csoportok vezetői és a Moszkvából hazatért kommunisták – köztük Seidler Ernő is – tanácskozásra ültek össze, s kimondták a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) megalakulását. A párt első Központi Vezetőségének – amelyben képviselve voltak az Oroszországból hazatért kommunisták, a baloldali szociáldemokraták és a forradalmi szocialisták – tagja lett Seidler Ernő is. Münnich Ferenccel és Krammer Sándorral együtt a katonai ügyek intézésével bízták meg. Feladatuk az volt, hogy felfegyverezzék a proletariátust, forradalmi szellemű katonai alakulatokat szervezzenek. Seidler hozzáértéssel, nagy kedvvel végezte ezt a munkát; kamatoztatni tudta a hadifogságban szerzett tapasztalatait, hisz már Tomszkban is kitűnt a Vörös Gárda szervezésében. E munkája mellett lakóhelyének, az V. kerületnek a pártmegbízottja lett. Mindkét funkciójából adódóan jelentős pénzösszegek fordultak meg a kezén. Biztonsági okokból nem tartott minden pénzt magánál, hanem egyik részét Kelen József apjához, másik részét Dienes Lászlóhoz vitte megőrzésre. Dienes László írja visszaemlékezésében, hogy amikor Seidlernek szüksége volt pénzre kedvező fegyvervásárlás vagy egyéb pártkiadás céljából, telefonon vagy levélben „10 tojást kért, ami tízezer koronát jelentett".

1918. december 7-én megjelent a KMP lapjának, a *Vörös Újság*nak az első száma, és Seidler Ernőnek nagy szerepe és érdeme volt a lap további kiadásában. Egyrészt – mint ez a későbbi bírósági iratokból is kiderült – „ő szerezte a papírt a *Vörös Újság*nak", másrészt ő volt az egyik „tulajdonosa" a nyomdának, ahol a *Vörös Újság* számait készítették! Hogyan lett Seidler Ernő nyomdatulajdonos? A *Vörös Újság* első számait az akkori Zichy utcában levő Somogyi–Hirsch-féle Egyesült Nyomdában

szedték. Ez azonban nem volt biztonságos és problémamentes megoldás, így a párt vezetői és a lap szerkesztősége arra törekedett, hogy önálló nyomdát szerezzenek. Erre 1919 januárjában nyílt alkalom. Eladó volt a Mikszáth Kálmán téri Barna-féle Unió Nyomda. A pártvezetőség úgy határozott, hogy Seidler Ernő és Sámuel Izsó vegyék meg a nyomdát – természetesen a párt rendelkezésére álló pénzből. Ezzel a *Vörös Újság* megjelenésének technikai akadálya elhárult.

1919 elején a kormány fellépett a baloldali erők ellen. Február 20-án a Kommunista Párt több vezetőjét letartóztatták. Seidler Ernő is a Gyűjtőfogházba került, s február 22-től előzetes letartóztatásba helyezték. Legfőbb bűnéül – amint többi elvtársa esetében is – azt rótták fel, hogy „a párt érdekében ő is agitált. Céljuk a mai kormányforma erőszakkal való megváltoztatása, a proletárok felfegyverzése és a proletárdiktatúra megvalósítása volt."

De a forradalmat, az igazi forradalmat már nem lehetett megállítani. Március 20-án lemondott a mind kül-, mind belpolitikájában kudarcot valló polgári kormány, és március 21-én győzött a proletárdiktatúra, kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot.

Új fejezet kezdődött Seidler Ernő életében is. Nagy, felelősségteljes munka várt rá. Március 22-én mint a Forradalmi Kormányzótanács által kinevezett politikai népbiztos átvette a Budapesti Rendőr-főkapitányság – később: Vörös Őrség budapesti parancsnoksága – vezetését. Feladata az volt, hogy a rendőrséget és a polgári kormányzat nép- és védőrségét forradalmi vörösőrséggé szervezze át. Nem volt könnyű dolga; egyrészt az új államapparátust még nem építették ki, s a Vörös Őrség átvette és megtartotta a régi rendőrség személyi állományát, másrészt a rend ellenségei tudatosan épültek be a rendfenntartó szervekbe, mint azt Páll György, a buda-

pesti rendőrség volt főkapitánya meg is fogalmazta: „Egyébként a proletárdiktatúra érdekein felülemelkedő közérdek volt, hogy a rendőrséget és a csendőrséget pótló vörösőrségben mentől több hivatásos rendőrségi ember szolgáljon, hiszen a vörösőrség volt az egyetlen szerv az országban, amely némi jogvédelmet mégis csak nyújtott a polgárságnak a kommunista bűncselekményekkel szemben."

Seidler azonban – csupán néhány elvtársra támaszkodva – felvette a harcot a régi rezsim embereivel. Szívós munkával, szinte lépésről lépésre haladva nyert tért. Állhatatossága, következetessége, párosulva a kellő időben és módon alkalmazott, szükségszerű forradalmi erélyel, meghozta munkája gyümölcsét: viszonylag rövid időn belül sikerült megteremtenie az új típusú karhatalom, a forradalmi Vörös Őrség alapjait. A megkezdett munkát azonban nem fejezhette be – más munkaterületre szólította a párt.

Április 13-án Münchenben szintén győzött a proletárforradalom és megalakult a Bajor Tanácsköztársaság. A Magyar Tanácsköztársaság a békén, a proletár internacionalizmuson alapuló külpolitikája szellemében felvette a diplomáciai kapcsolatot az új proletárállammal. A Forradalmi Kormányzótanács a németül kifogástalanul beszélő, jó fellépésű Seidler Ernőt nevezte ki müncheni követnek. Diplomáciai tevékenysége azonban meg sem kezdődhetett: május elsején leverték a Bajor Tanácsköztársaságot.

Ekkor – május elején – a Magyar Tanácsköztársaság helyzete is nagyon kritikussá vált. A két oldalról megindított intervenció, a román és csehszlovák csapatok erőfölénye miatt a még szervezés alatt álló fiatal magyar Vörös Hadsereg csapatai visszavonultak a Tisza vonalára, Miskolc az ellenség kezére került, és veszély fenyegette

a salgótarjáni iparvidéket is. Ezzel egyidőben a belső ellenforradalmi erők is támadásba lendültek, Szolnokot hatalmukba is kerítették. A kritikus helyzetben a Forradalmi Kormányzótanács a proletariátushoz fordult: „... amennyiben a munkások az utolsó szál emberig talpra nem állnak, minden küzdelemre reménytelen a helyzet, és Budapest elesik". A munkásosztály egyöntetű állásfoglalása, forradalmi döntése alapján május 3-án megjelent a Forradalmi Kormányzótanács mozgósítási parancsa: „A proletárforradalom megmentésére elrendeljük a proletárság általános mozgósítását. Minden katonailag kiképzett proletár haladéktalanul tartozik frontszolgálatra bevonulni ...Felhívjuk a proletárságot, hogy a végsőkig tegye meg kötelességét!" És megmozdult Budapest s az egész ország: minden fegyverbíró munkás harcba vonult, hogy megállítsa és visszaszorítsa az ellenséget.

Seidler Ernő április végén jelentkezett a Vörös Hadseregbe. Az 53. vadászezred parancsnoka lett. Az ezred ekkor a Tisza vonalán állt harcban a román intervenciós erőkkel. A szolnoki hídfő eleste után, a Vörös Hadsereg újjászervezése és az erők átcsoportosítása során az ezred az északi arcvonal egyik legveszélyeztetettebb szakaszára, Salgótarján térségébe került, és a 80. dandár kötelékében harcolt a salgótarjáni iparvidék megtartásáért. A május 2-tól május 26-ig tartó, váltakozó kimenetelű harcok során – amelyek eredményeként a vöröscsapatok Salgótarjánt felmentették, és a város északi térségét megtisztították az ellenséges erőktől – az ezred vöröskatonái hősiesen küzdöttek, és különösen a II. zászlóalj tűnt ki a Karancs 727. magaslat elfoglalásával (május 10.).

A Vörös Hadsereg csapatainak Salgótarján és Miskolc térségében elért győzelmei lehetővé tették, hogy a vöröscsapatok az egész északi arcvonal mentén általános támadásba menjenek át a csehszlovák intervenciós erőkkel

szemben. A május 30-án megindult északi hadjárat során az 53. vadászezred a 3. hadosztály kötelékében részt vett Losonc felszabadításában (május 30.), majd folytatta az előnyomulást Zólyom irányában. A hadsereg-parancsnokság június 7-i parancsa értelmében az ezredet – részben nagy veszteségei miatt – hadseregtartalékba Miskolcra vonták vissza. Az ezred június közepétől a Tisza északi vonalán megfigyelő szolgálatot teljesített, majd a Vörös Hadsereg tiszántúli hadműveletei előkészítése kapcsán – ugyancsak a 3. hadosztály kötelékében – Szolnok térségébe irányították. A július 20-án megindult tiszántúli offenzíva során a szolnoki hídfő védelmét kapta feladatul az 53. vadászezred. S miközben Szolnok visszafoglalásáért, majd megtartásáért vívták harcukat, megtudták, hogy „a tanácskormány már előző nap lemondott. A vöröskatonák nem akartak hinni a hírnek, szó sem lehetett a harc beszüntetéséről. A csapat győzni akart és nem fegyvert letenni" – írta ezrede harcaira visszaemlékezve Seidler Ernő. Majd így folytatta: „Estig tartották magukat az 53-asok nehéz állásaikban, de a nap folyamán északról és délről előnyomuló román csapatok teljesen körülzárták az ezredet, a gyűrű mindinkább szűkült, és mire besötétedett, kifogyott az utolsó muníció, az utánpótlás lehetetlen volt, és így az ötvenhármasok is kénytelenek voltak letenni a fegyvert."

Mint oly sokan a Tanácsköztársaság megdöntésekor, Seidler is menekülni kényszerült. Bujkálva, kerülő utakon jutott ki Ausztriába, ahol őt is Karlsteinbe internálták.

1920. május 16-án a Budapesti Ügyészség vádindítványt adott ki Seidler Ernő és Sámuel Izsó ellen „nyolc rendbeli sajtó útján elkövetett izgatás bűntette miatt", mivel a *Vörös Újság*ban közzétett cikkek „a magát proletárnak nevező néposztályt a többi osztály ellen gyűlöletre izgatták". S mivel az újságokon a felelős személy – a cikk szer-

zője, a felelős szerkesztő vagy kiadó – nevét nem tüntették fel, így „a sajtójogi felelősség Seidler Ernőt és Sámuel Izsót mint a nyomda tulajdonosait terheli" – hangzott a vád. Tekintettel azonban arra, hogy – a nyomozó levél szerint – „mindketten megszöktek, ismeretlen helyen tartózkodnak", a bűnvádi eljárást 1921-ben felfüggesztették, majd 1926. szeptember 15-én „bűnüket" elévültnek mondták ki.

Seidlert pár hónap múlva elengedték Karlsteinből. Ekkor a párt megbízásából Csehszlovákiába ment a kommunista emigráció szervezése, az összeköttetés megteremtése céljából. Itt is először börtön várt rá, rövid ideig tartó „kényszerpihenő".

Csehszlovákiában a húszas évek elején nehéz harcot vívtak a kommunisták. A Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspártból 1920 őszén kizárt marxista baloldal párttá szerveződése útjában sok akadály állt. A pártszervező munkába a cseh és szlovák elvtársak oldalán bekapcsolódtak az emigráns magyar kommunisták: Illés Béla, Szilágyi Dezső, Karikás Frigyes, Pollacsek László és mások. Kiszabadulása után Seidler Ernő is részt vett a szervezésben. Az 1920. végi nagy általános sztrájk előkészítése során agitált Illés Bélával együtt Pozsony, Komárom, Losonc, Kassa, Munkács, Ungvár munkásai között. Jelentős szerepe volt abban, hogy 1921 januárjában Fenyőházán megalakult a Szlovák Kommunista Párt, majd abban is, hogy 1921 végére létrejöttek a Csehszlovákiában működő baloldali szervezetek, pártok egyesítésének feltételei. A Csehszlovák Kommunista Párt 1921. október 30-a és november 4-e között Prágában megtartott egyesítő kongresszusán az öt kárpátukrán delegátus egyike: Seidler Ernő. A kongresszuson megválasztották a Központi Bizottság tagjának. Rajta kívül még egy magyar

tagja volt a KB-nak: Seiden Ármin. Őket nevezték ki a CSKP nyugat- és kelet-szlovákiai titkáraivá.

Seidler Ernő, aki Kárpátalja párttitkára is volt, feleségével együtt Ungvárott telepedett le. Kárpátalján élénk pártélet zajlott, s a nép még nem felejtette el a Magyar Tanácsköztársaság rövid, de annál szebb időszakát. Seidler nagyon rövid idő alatt hallatlan népszerűségre, közkedveltségre tett szert, annyira, hogy amikor – mint Kelen Jolán mondotta – „belépett a vendéglőbe, a cigányok menten rázendítettek az Internacionáléra." Egyéb munkája mellett részt vett Illés Bélával, Gáti Józseffel, Mondok Ivánnal és Katz Lipóttal együtt az Ungvárott kiadott első ruszinszkói kommunista lap, a magyar és orosz nyelven megjelenő *Munkás Újság* szerkesztésében és kiadásában is. Ezenkívül egy ideig a Bécsben székelő magyar pártvezetőség és a kárpátaljai kommunisták összekötője volt, őt delegálták a Kommunista Internacionálé II. és III. kongresszusára.

Mint kitűnik, nagyon sokat dolgozott, de felesége, Stella sem ért rá unatkozni. Igyekezett segíteni férjének a pártlevelezés lebonyolításában, amellett a kulturális élet megszervezését, vezetését is vállalta. A gyerekeknek nagy sikerű mesedélutánokat, kirándulásokat szervezett, felolvasásokat tartott.

Ruszinszkói tartózkodásuk nem lehetett hosszú időtartamú: hiába volt Seidler ungvári születésű, 1925-ben azzal az ürüggyel, hogy nem csehszlovák állampolgár, feleségével együtt kiutasították.

Útjuk Berlinbe, a weimari köztársaság fővárosába vezetett. Mivel Ernő jól tudott oroszul, a berlini orosz kereskedelmi képviseleten dolgozott, a színesfémosztályt vezette. Sok magyar emigráns kommunista élt akkor Berlinben, itt voltak Kelen Józsefék, Bolgár Elekék, Gortvai Lászlóék és mások. Baráti, családi körben

gyakran összegyűltek, és nem volt év, hogy március 21-ről elfeledkezzenek: fájó szívvel, de büszkén ünnepelték meg a magyar proletárdiktatúra évfordulóját. Minden tilalom ellenére élénk kapcsolatot tartottak a német munkásmozgalommal. A nők – köztük Stella is – legfőképp a MASCH (Marxistische Arbeiterschule – marxista munkásiskola) szervező munkájában vettek részt, de szívesen hallgatták az itt tartott előadásokat is. (A német kommunista párt által szervezett iskolának ebben az időben Radványi László – Anna Seghers férje – volt a vezetője.) A nők un. „agitbrigádokat" alakítottak az iskola népszerűsítése érdekében, és „az ilyen agitbrigádoknak néha heves harcokat, nem mindig csak szóharcokat, kellett folytatniok, ha történetesen szocdem ifikkel találkoztak. Megeshetett, hogy ők elfeledkeztek arról: nem egymással, hanem a kapitalizmussal kell a harcot vivni, és olykor ezek a kommunista és szociáldemokrata, de mindenképpen munkásifik, bizony, jobban gyűlölték egymást, mint a »barnákat«, az igazi közös ellenséget" – írja Gortvai Lászlóné visszaemlékezésében.

Sajnos, a német munkások akkor még nem értették meg, mi is az a fasizmus és milyen fontos a munkásegység. Pedig a „barnák", a fasiszták hatalma egyre nőtt, s mind nyomasztóbb, fojtóbb lett a légkör Berlinben.

1930-ban – több magyar kommunista családdal együtt – Seidlerék is Moszkvába költöztek. Seidler Ernő ismét hasznosította műszaki tudását: a Színesfémtröszt vezérigazgatója lett. Megérkezése után átigazolta az SZKP, felesége pedig 1932-ben lépett be a Bolsevik Pártba, s a Lenin-iskolában az illegálisan Magyarországra készülőket tanította. Seidler Ernő műszaki munkája mellett dolgozott a Komintern különböző szerveiben. Szervező munkája során néhányszor megfordult Bécsben, Pozsonyban, Prágában – de hazáját már nem láthatta meg újra.

A személyi kultusz egyre erősödött, napirenden voltak a koncepciós perek, 1936–1937-től Seidler Ernő is gyanússá vált. 1937-ben jelentkezett a Spanyolországban harcoló Nemzetközi Brigádba, jelentkezését elfogadták ugyan, de utazását húzták-halasztották. Türelmetlen lett: nem értette a dolgot. S azt sem értette, miért tűnnek el barátai, elvtársai, miként tartóztatták le 1938 elején Kelen Józsefet, majd később Karikás Frigyest. Tiltakozott az illetékes fórumoknál, tanúskodott elvtársai mellett, védte igazukat – míg 1938 februárjában ő is a törvénytelenségek áldozata lett.

Hosszú évek következtek, amikor hallgattak róla, hallgatni kellett, csak barátai, volt bajtársai tudták, ki volt Seidler Ernő.

Ma tisztán áll előttünk alakja.

SZIJJ JOLÁN

STEINMETZ MIKLÓS / 1913–1944

Vecséstől mintegy két kilométernyire, ahol a Budapestre vezető műút kettéágazik, messziről látható monumentális szobor emelkedik. Mikus Sándor művészi alkotása állít e helyen örök emléket Steinmetz Miklós magyar származású szovjet kapitánynak. Már több országban beírta nevét a haladásért folyó harcok történetének fényes lapjaira, mikor a 2. Ukrán Front parlamentereként hősi halált halt népünk felszabadításáért. A német fasiszták gyilkos golyói 1944. december 29-én kora délelőtt oltották ki életét.

1913. október 4-én született Pécsett, az akkori Indóház utca sarkán álló – ma Szabadság út 2. sz. alatti – házban. Már gyermekkorát olyan környezetben töltötte, olyan légkörben élt, hogy benyomásai döntően megszabták pályáját, emberi, politikai fejlődését.

Szegénysorból származó édesapja, Steinmetz István MÁV mérnök, műegyetemi hallgató korában a Galilei körben ismerte meg a századforduló magyar társadalmát feszítő gazdasági, szociális és nemzetiségi ellentétek mozgató erőit s vált fogékonnyá a haladó eszmék iránt. Ekkor fejlődött ki radikális demokratizmusa, mély humanizmusa és igazságkereső szenvedélye, amely tulajdonságait Miklós fia annyira szerette és tisztelte. Munkahelyein: Kolozsvárott, Brassóban, majd Pécsett sűrűn tapasztalta, hogy eszméi, nézetei nem jó ajánlólevelet jelentenek számára. Mégsem tántorodott el azoktól, a felettesei értetlenségéért bizalmatlanságáért a dolgozók bizalma és szeretete kárpótolta. Pécsett belépett a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületébe, és megfelelő baráti kört is talált magának Hajdú Gyula, Doktor Sándor, Jászi Oszkár s más neves értelmiségi vezetők személyében. A közjó érdekében kifejtett tevékenysége nyomán városszerte tekintély és megbecsülés övezte. Állása szolid polgári jólétet biztosított családjának, s gyermekei: Hajnal, Irén

és Miklós anyagi gondoktól mentes, meleg családi fészekben cseperedtek fel; szüleik okos emberségre, a szabadság szeretetére és a teremtő munka megbecsülésére nevelték őket.

Az őszirózsás forradalom győzelme fordulatot hozott Steinmetz István életébe is. Egyike lett a város vezetőinek és alelnöke a helyi vasutas szakszervezetnek. Nem vonult vissza a forradalmi közéleti tevékenységtől akkor sem, amikor Pécs a királyi jugoszláv csapatok megszállása alá került. A városban székelő MÁV igazgatóság távirdáján fenntartotta a kapcsolatot Budapesttel, s a kormánytól kapott utasításokat ismertette a helyi vezetőkkel, hogy annak megfelelően tevékenykedhessenek.

1919 januárjában számos jel arra utalt, hogy a jugoszláv hatóságok a város annektálására készülnek. Pécs dolgozói az előkészületekre általános sztrájkkal feleltek. Szervezői között ott volt Steinmetz István is.

A megszállókat különösen a széntermelés beszüntetése és a közlekedés, a szállítás megbénulása érintette rendkívül érzékenyen, de nagyon tartottak attól is, hogy a dolgozók fegyverhez nyúlnak a helyzet kiéleződése esetén. Ezért nem alkalmaztak erőszakot a sztrájkolókkal szemben, 18 nap múltán pedig nyilatkozatot tettek közzé, amely szerint Pécs nem kerül véglegesen jugoszláv megszállás alá, és a sztrájkolók ellen semmiféle eljárást nem foganatosítanak.

A győzelemmel végződött demonstráció után Steinmetz István egy társával illegálisan átlépte a demarkációs vonalat, és a fővárosba utazott, hogy a pécsi helyzetről tájékoztassa a Szociáldemokrata Párt vezetőségét és a kormányt. Az SZDP központjában, majd a mérnökök és technikusok gyűlésén szerzett tapasztalatai arról győzték meg, hogy a forradalom igazi harcosai a kommunisták, ezért Pécsre már a KMP tagjaként tért haza. Ettől kezdve

a KMP követeléseinek megvalósulása érdekében munkálkodott. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően, 1919. március 28-án, pártutasításra ismét átlépte a demarkációs vonalat, és Kaposvárra ment, ahol már várta politikai megbízotti kinevezése a 44. dandárhoz. A dandár Dombóváron alakult meg, zömmel Pécs és környéke bányászaiból, akik a proletárforradalom győzelmének hírére tömegesen hagyták ott jugoszláv megszállás alá került otthonaikat, hogy fegyverrel védjék a Tanácsköztársaságot. A Hadügyi Népbiztosság rendeletére a 44. dandár a demarkációs vonal mentén biztosító feladatot látott el.

A Forradalmi Kormányzótanács lemondása után Steinmetz és elvtársai is reménytelennek látták a további harcot. Elhatározták azonban, hogy együtt maradnak ameddig csak lehet, s a demarkációs vonal mögé vonulnak vissza a fehérterroristák elől. A jugoszlávok megszállta területen ugyanis legfeljebb rövid időre szóló internálás várta őket, de a különítményesek fogságában – a tolnatamási ellenforradalom leverésében való részvételük miatt – a biztos halál. Elhatározásuknak megfelelően cselekedtek. 1919. augusztus 9-én délelőtt, zárt rendben átlépték a demarkációs vonalat, és megadták magukat a jugoszláv előőrsöknek. Zay Dezső dandárparancsnok útközben elmaradt tőlük, hogy menyasszonyától elbúcsúzzék.

Steinmetz István 1920. augusztus 2-ig – egyhetes megszakítással – több jugoszláviai internáló tábor lakója volt. Iskolaköteles korba jutott fia sehogy sem tudta megérteni apja meghurcoltatását. Miklós nem csupán a természetes és megérdemelt gyermeki szeretetet érezte édesapja iránt. Rajongással nézett fel reá, példaképnek tekintette, s mérhetetlen büszkeség töltötte el, mikor megtudta, hogy azért nincs otthon, mert a Tanácsköztársaság katonája lett. A szeretve csodált példakép letartóztatásának, majd internálásának ténye mélyen

megrendítette. Gyermeki értelme képtelen volt felfogni, hogyan szenvedhet büntetést olyan ember, aki a szebb és boldogabb élet védelmében fogott fegyvert. Sokat gyötrődött efféle gondolatokkal, s az édesanyjától kapott magyarázatok egész életre szóló nyomot hagytak benne. De az apjára leselkedő veszély nagyságát valójában csak akkor fogta fel, mikor a fehérterror Pécsre is eljutó híreiből megtudta, hogy Steinmetz Istvánt halálra ítélte az ellenforradalom bírósága. Tudomást szerzett apja volt parancsnoktársának mártírhaláláról is. Az „úri felfogás" szerint Zay Dezső megbocsáthatatlan bűnt követett el. Gróf létére forradalmárrá lett, és a proletárdiktatúrát védte az ellenforradalmárokkal szemben. Mikor árulás folytán a Prónay-különítmény kezére került, még életéért cserében sem volt hajlandó megtagadni a munkáshatalmat, ezért a darutollasok meggyilkolták.

Miklós édesapjának megpróbáltatásai sem értek véget az internálásból történt szabadulással. Mint „veszedelmes felforgatót" nem vették vissza régi munkahelyére, a MÁV igazgatóság kötelékébe. Alkalmi munkákat vállalt, s családjában ekkortájt gyakran vendégeskedett a nélkülözés. Sorsának mostohára fordulása azonban nem törte meg. Politikai, közéleti tevékenységét is tovább folytatta az Egyesült Szocialista Pártban, amely Pécsett legálisan működött. Ez a párt szerezte meg a győzelmet az esedékessé vált helyi törvényhatósági választásokon, s ennek kapcsán úgy látszott, ismét egyenesbe fordul a Steinmetz család szekere is. Az apát ugyanis műszaki tanácsnokként beválasztották a város vezetőségébe, ami újból biztos egzisztenciát, nyugodt munkalehetőséget jelentett számára.

A békés időszak nem tartott sokáig. 1921. augusztus 17-én késő este a város vezetősége arról értesült, hogy másnap a jugoszláv csapatok és hatóságok megkezdik a ki-

vonulást, mert az időközben létrejött megállapodás szerint a baranyai területen visszaáll a magyar államiság.

Az emberek őszinte nemzeti érzésektől vezetve örültek a fordulatnak, de tiszta érzelmeiket megkeserítette az a tudat, hogy az idegen uralom vége egyúttal a Horthy fehérterrorjával való megismerkedést jelenti számukra. A kommunisták, a forradalmi mozgalmak más résztvevői és a volt vöröskatonák előtt egy cseppet sem volt kétséges, milyen sors vár reájuk a „nemzeti hadsereg" bevonulása után. A megszállás végrehajtásának módozatait tárgyaló tervezet nem is engedett illúziókat táplálni a bekövetkezőkről, mikor leszögezte, hogy a kommunista mozgalom „mindenkire való tekintet nélkül vérbe lesz elfojtva", és a „megbízhatatlan elemek" internálása „a legrövidebb időn belül minden időpazarló körülményes eljárás mellőzésével történjék". A tervezet konkrét rendelkezéseit természetesen nem ismerték a pécsiek, de éppen eleget tudtak a fehérterror nemzetközi felháborodást is kiváltott rémtetteiről. Nem csoda tehát, hogy augusztus 18-án családok százai hagyták el a várost és menekültek Jugoszláviába. Legszükségesebb holmijait magához véve, a Steinmetz család is vonatra ült. A férfiak szervezték az evakuálást, s csak az utolsó szerelvénnyel indultak övéik után.

A Jugoszláv Kommunista Párt minden módon igyekezett elviselhetővé tenni a hontalanok helyzetét. Segélyakciókat szerveztek, a férfiaknak munkalehetőségről gondoskodtak, és megteremtették sok család továbbutazásainak feltételeit. Steinmetzék is így jutottak el Olaszországba, ahol ideiglenesen egy Genova melletti városkában telepedtek le.

Az apának azonban nem sokáig volt maradása. Olaszországra mindjobban rátelepedett a fasizmus baljós árnyéka, s az egykori politikai megbízott hamar felismerte,

ebben az országban nem sok jót tartogat számára a jövő. Elhatározta, hogy kivándorol Argentínába, ahol az akkoriban kezdődő gazdasági fellendüléstől jó munkaalkalmat remélt. Argentína az első világháborúban megőrizte semlegességét, az 1920-as évek elején nagy építkezések jellemezték gazdasági életét, s liberális kormányzat volt hatalmon az országban. Mindez csábítóan hatott Steinmetz Istvánra. Otthon hagyott ingóságait édesanyjával hamar pénzzé tétette, majd 1921. december 16-án elindult Buenos Airesbe szerencsét próbálni. Arra már nem futotta az ingóságok árából, hogy a család is vele menjen. Felesége Genovából Bécsbe ment, a gyermekeket pedig egy rokon hazavitte Pécsre.

Hajnalt, Irént és Miklóst a nagymama vette gondjaiba. A gyerekek nehezen törődtek bele a szüleiktől való kényszerű távollétbe. Ez volt az első eset, hogy huzamosabb időre elszakadtak tőlük. A család tisztelői, barátai igyekeztek pótolni a hiányzó szülői szeretetet, de gondoskodásuk nem óvhatta meg a gyerekeket az élet kegyetlen oldalának megismerésétől. Miklós ez idő tájt az elemi iskola harmadik osztályába járt. A közvetlen magatartású, eleven, vidám természetű, közösséget szerető fiúcska első dolga volt, hogy felújítsa kapcsolatait korábbi barátaival, pajtásaival. Ám kísérletei több esetben falba ütköztek. Azok az „úri középosztálybeli" társai, akik közé származásánál fogva maga is tartozott, s akik korábban oly szívesen tartottak vele, a tekintélyes mérnök fiával, most elfordultak tőle, elhárították közeledési kísérleteit, s a szó szoros értelmében kizárták maguk közül. Ám ez még nem volt elég. Minden alkalmat megragadtak boszszantására, megvetően bántak vele, lekommunistázták. Miklós nagyon szenvedett a megaláztatásoktól, s egy alkalommal megpróbált a maga módján elégtételt venni. Az úri gyermekhad azonban összefogott ellene, és alapo-

san megverte őt. Egész életében nem feledte el, milyen gyűlölettel püfölték jólápolt diáktársai. Pécsi éveinek legkeservesebb szakasza volt ez az idő, mikor apja politikai tevékenysége miatt meg kellett ismernie a kiközösítettség érzését. Ezt fokozatosan csak új barátai, a munkásgyerekek feledtették vele. Sokszor jutott eszébe, hogy a jugoszláv és az olasz munkások milyen magától értetődően és szeretettel gondoskodtak róluk, magyarokról, akik hazájukat elhagyni kényszerültek, menekülve saját honfitársaik bosszúja elől. Később többször emlegette, ezekben a gyermekévekben kezdett valamit megsejteni az osztályok és az osztályharc lényegéből.

Steinmetz István Argentínába érve hamar munkát talált egy nagy építési vállalatnál, és 1922 nyarán már hajójegyet tudott küldeni feleségének. Még másfél év kellett azonban ahhoz, hogy gyermekeit is ki tudja hozatni. 1924. december 17-én, annyi nehéz esztendő múltán Buenos Airesben ismét együtt volt a sok megpróbáltatást átélt család.

Miklós ámuldozva ismerkedett új környezetével, a szokatlan, idegen világgal, amely annyira elütött mindattól, amit addigi életében látott. Lenyűgözték az argentin főváros méretei, óriási forgalma, a különféle nyelven beszélő és színű emberek tarka sokasága. Buenos Airesben sokféle nemzetiségű ember élt, akiknek jó része a szegénység miatt vagy politikai okokból fogott kezébe vándorbotot. Idegenbe szakadva igyekeztek összetartani. Külön kis kolóniákat hoztak létre, és megszervezték kulturális egyesületeiket. Miklós édesapja is tagja volt a Magyar Munkás Egyesületnek, amelyben demokratikus baloldali szellem uralkodott. Az egyesület különböző rendezvényeire Steinmetz mind gyakrabban magával vitte fiát. Miklós itt szerezte első barátait, az ő társaságukban oldódtak fel kezdeti szorongásai. Ezek a munkásgyerekek ismertették

meg vele igazán azt az új világot és életformát, amelybe belecsöppent.

Miklóst szülei német nyelvű középiskolába íratták be, ahol spanyolul, angolul és franciául is tanult. Anyjától örökölt kitűnő nyelvérzéke hamar túljuttatta a kezdeti nehézségeken. Ennek megfelelően bővült más nemzetiségű gyerekekkel, eddig sem kicsiny baráti köre. Éles eszű, gyors felfogású, könnyen tanuló diák volt. Tanárai szerették, előmenetelét kitűnő érdemjegyekkel ismerték el. Iskolai évei mégsem voltak zavartalanok. A szakmailag jól felkészült tantestület hagyományos porosz nevelési elveket vallott és honosított meg a gimnáziumban. A lélektelen drill, a feltétlen engedelmességre szoktatás és a brutális fegyelmezés szöges ellentétben állt Miklós korábbi neveltetésének humánus, az emberi erények kibontakozását sokoldalúan segítő módszereivel és demokratikus szellemével. Teljesen természetes, hogy a fiú egész egyénisége lázadozott az értelmetlen korlátok ellen, szembeszegült velük, s emiatt gyakran összeütközésbe került tanáraival. Mindez oda vezetett, hogy amennyire szeretett tanulni, annyira utált iskolába járni. Hasonló gondolkodású társaiból egy csoportot szervezett, amelyet arra készített elő, hogy egységesen lépjen fel a haladó szellemű nevelési elvek alkalmaztatásáért, és a diákok minél szélesebb rétegét vonja be a porosz módszerek elleni tiltakozásba.

Az ifjú Steinmetz apját követve, 14 éves korában maga is belépett a Magyar Munkás Egyesületbe, s hamarosan megtette első lépéseit a munkásmozgalomban is. A hatóságok megvonták a postai terjesztés jogát az *Előre* című magyar nyelvű hetilaptól. A lap harcos, haladó szelleme kezdettől nem tetszett a kormányzatnak, de saját „liberális" politikáját nem akarta nyilvánosan megcsúfolni a betiltással, ezért folyamodott ehhez a megoldáshoz.

Az egyesület vezetősége a sajtótermék fennmaradását úgy biztosította, hogy a fiatalokból önkéntes kihordógárdát szervezett, amelynek tagjai eljutatták az újságot az előfizetőkhöz. Miklós is, mint önkéntes lapkihordó végezte első mozgalmi munkáját.

Hamarosan eljött a komolyabb próbák ideje is. 1927 nyarán, a világ haladó közvéleményét megrázta és viharos tiltakozásra késztette Sacco és Vanzetti halálos ítéletének híre. A két olasz munkás a fasizmus elől emigrált az Egyesült Államokba, ahol koholt vádak alapján letartóztatták és perbe fogták őket. Perüket az amerikai monopolista körök a hazai munkásmozgalommal való leszámolásra akarták felhasználni. A halálos ítélet hírére, más országok haladó erőivel együtt, az Argentin Kommunista Párt is csatasorba állította a dolgozó tömegeket. Általános sztrájkot hirdetett, tiltakozásul a készülő gyilkosság ellen.

Steinmetz István ekkor már a párt tagja volt, és részt vett a szervező munkában. Fia követte példáját. Más ifjúmunkásokkal együtt ragasztotta a sztrájkra szólító felhívásokat. Egy csomó röplapot bevitt az iskolába is, és szétosztotta társai között, korábban megszervezett csoportjával pedig diáksztrájkot készített elő. A tanulók körében tapasztalt mozgolódást a gimnázium antidemokratikus nevelési elveket valló vezetősége a rend és a fegyelem elleni példátlan merényletnek tekintette, és szigorúan megtorolta. Hiába volt Miklós kitűnő tanuló, mint értelmi szerzőt könyörtelenül eltávolították az iskolából.

A kemény büntetés azt jelentette, hogy nem érettségizhet, és zárva marad előtte a magasabb képzettség megszerzésének útja. Mindez Miklóst mégsem törte le. Eddigi, gyermekfejjel szerzett tapasztalatai már elkötelezték őt apja példájának követésére. Az általános sztrájk eredménytelensége, az a tény, hogy a világméretű tiltakozás

sem tudta megakadályozni Sacco és Vanzetti halálos ítéletének végrehajtását, nem tántorította el a további harc vállalásától. Gyermek volt még, de már kezdte megérteni, hogy a haladás híveinek még inkább fokozniuk kell a küzdelmet szerte az egész világon, s hosszú, áldozatokkal teli, nehéz út vezet a győzelemhez. Korán megértette, hogy az osztályharc nem ismer országhatárokat, ott kell résztvenni benne, ahol éppen él, függetlenül attól, szülőföldje-e az illető ország, avagy nem, mert a reakció erői is nemzetköziek.

Egy kicsapott diák sorsa Argentínában sem volt irigylésre méltó. Miklós állandó rendőri megfigyelés alá került, s a Steinmetz-lakásban gyakran jelentek meg a detektívek házkutatást tartani. A rendőri zaklatások indítéka az a gyanú volt, hogy Miklós az illegális Argentin Ifjúsági Szövetség tagja. A gyanú nem volt alaptalan, de a Steinmetz fiú korán megtanult jól konspirálni. Az Ifjúsági Szövetségben végzett mozgalmi munkáját, ügyessége és baráti, munkatársi környezetének védőpajzsa miatt, végül is nem tudták felderíteni. Mozgalmi munkáját leginkább a Magyar Munkás Egyesületben folytatott tevékenységgel legalizálta. Tagja lett a Törekvés Sportegyesületnek is. Rajongott a labdarúgásért, évekig népszerű, ismert nevű játékosa volt az egyesület csapatának. Középmagas, kisportolt termetű, a fizikai fáradalmakat jól bíró fiatalemberré fejlődött. Anyanyelvén kívül tökéletesen beszélt spanyolul, németül s jól értett angol és francia nyelven is. Bár iskolai tanulmányait nem folytathatta, széles körű történelmi és irodalmi ismeretekkel rendelkezett, emellett apai örökségként igen jó érzéke volt a technikához. A jóarcú, megnyerő modorú, biztos fellépésű, jó kedélyű, művelt fiatalember nemcsak a magyar kolóniában örvendett nagy népszerűségnek, hanem más körökben is, ahol csak megfordult.

Márpedig sokféle területre vetette őt a sors, mozgalmi tevékenységének szükségletein kívül is, hiszen a gimnáziumból történt eltávolítása után alkalmi munkával kereste kenyerét. Egy darabig ügynökösködött, könyveket árult. Ez a munka szíve szerint való volt s nagy kedvvel végezte, de mikor esténként holtfáradtan hazatért, sovány eredményt könyvelhetett el. Kultúrmissziója – mert annak tartotta a könyvterjesztést – nagyon keveset hozott a konyhára. A munkástömegek még a kedvező fizetési feltételek mellett sem tudtak nagyobb mennyiségben vásárolni, a gazdagok legtöbbjét pedig főképp lakásdíszként érdekelte a könyv. Így, az igyekezet és lelkesedés mellett is, a havi elszámoláskor éppen csak csurrant, cseppent a pezo Miklós markába. De még ez a sovány kereseti lehetőség is megszűnt, mikor a család Uruguay fővárosába, Montevideóba követte az apát, aki átmenetileg ott dolgozott egy nagyszabású útépítésnél. 1928 szeptemberében tértek vissza ismét Buenos Airesbe. Miklós most az időközben kifejlődött fotószenvedélyéből próbált megélni, s vándorfényképész lett. Erről a mesterségéről nem sokat beszélt későbbi életében barátainak, pedig bizonyára sok élmény fűződött a népi szórakozóhelyeken, vásári sokadalmakon, esküvőkön és más ünnepi alkalmakkor végzett munkájához. Nemsokára már szobafestőként dolgozott.

Ezek az évek egybeestek a nagy gazdasági világválság időszakával, amely Argentínában is katasztrofális módon éreztette hatását. Emberek százezrei váltak munkanélkülivé egyik napról a másikra. Soha nem tapasztalt méreteket öltött a nyomor, a szociális feszültség robbanásig élesedett az országban. A munkásmegmozdulások mellett mind erőteljesebben hallatták hangjukat azok az érdekcsoportok, amelyek a liberális Hipolito Yrigoyen kormányzati módszereivel kezdettől fogva élesen szemben

álltak. Ezek az erők fasiszta típusú diktatúra megteremtésével akartak úrrá lenni a gazdasági bajokon, s leszámolni a fő ellenségnek tartott munkásmozgalommal. Ennek érdekében juttatták uralomra 1930-ban José Francisco Uriburu tábornokot, aki könyörtelen módszerekkel a legsötétebb reakció diktatúráját valósította meg. Az argentin KP és az Ifjúsági Szövetség harcra mozgósított Uriburu diktatúrája ellen. Miklós is ott volt a sztrájk szervezői között. A tábornok fegyveres erővel verte le a megmozdulást, és kíméletlenül elfojtott minden ellenzéket. A kommunista párt illegalitásba kényszerült. A Steinmetz család most már naponta ki volt téve rendőrségi zaklatásnak.

1931-ben Horthy-Magyarország és Argentína között diplomáciai kapcsolat létesült. Nelky Jenő magyar követ, bemutatkozó látogatása után, az argentin belügyi szervekhez eljuttatott egy listát, amely az országban élő magyar politikai emigránsok neveit tartalmazta. Ezt a listát a tábornok-elnök utasítására közölték a sajtóban. Ennek következtében Steinmetz István elvesztette állását. Az eddig megbecsült kitűnő szakember egyszerre nemkívánatos személy lett a munkaadók előtt. De nem csupán a munkát tagadták meg tőle, személyi szabadságát is veszély fenyegette, ezért illegalitásba vonult.

Az illegalitás nem tartott sokáig. Rövidesen olyan fordulat következett be az apa életébe, amely teljesen új vágányra állította át az egész család sorsát. Az argentin KP vezetősége azt javasolta a jónevű mérnöknek: vállaljon munkát a Szovjetunióban, ahol az ötéves tervben megkezdett nagyszabású építkezések szinte korlátlan lehetőségeket kínáltak a becsületesen dolgozó értelmiségiek számára. Steinmetz István örömmel fogadta a javaslatot, hiszen ez annyit jelentett, hogy ott fejtheti ki legjobb képességeit, ahol a társadalom azoknak az eszmék-

nek a megvalósításán munkálkodik, amelyeknek ő is szolgálatába állította életét. Útját a Vörös Segély szervezte meg. 1931 október közepén indult el Buenos Airesből, s ugyanazon év karácsonyán érkezett Moszkvába. Előbb a városi villamosvasútnál kapott munkát, majd a Vasúti Tudományos Intézetbe hívták dolgozni. Családja 1932. október 9-én érkezett a szovjet fővárosba. Moszkvától 10 kilométernyire, a Közlekedésügyi Népbiztosság lakótelepén kaptak egy kényelmesen berendezett négyszobás lakást.

Miklós ekkor 19 esztendős volt. Sokat tapasztalt, az élet kemény iskolájában edzett, illegális mozgalmi munkában jártas forradalmárként lépett szocialista földre. Múltja jó ajánlólevelet jelentett számára a Komszomolban. Az Ordzsonikidze-gyárban helyezkedett el, és rádiótechnikus szakmát tanult. Tanulási vágya nem ismert határokat. Jelentkezett a Nyugati Egyetem magyar fakultására, s addig erősködött, míg be nem hívták felvételi vizsgára. A felvételi bizottság előtt olyan tájékozottságról tett bizonyságot, hogy kivételesen engedélyezték neki az egyetem elvégzését, szakmai munkájának folytatása mellett. Tanárai közül Révai József és Sziklai Sándor különösen megkedvelték a szerény, szorgalmas, nagy munkabírású, lelkes fiatalembert. Sokat foglalkoztak vele külön is, elősegítve képességei mind sokoldalúbb kibontakozását.

A munka és a tanulás évei gyorsan teltek. Ez az időszak nagy fellendülést eredményezett a Szovjetunióban, ezerszámra nőttek ki a földből az új létesítmények, s formálódott az új társadalom arculata. Miklós úgy érezte, megtalálta élete célját és értelmét. A szovjet emberek szeretettel fogadták maguk közé, s a Szovjetunió új hazája lett. A gyár Komszomol-szervezetében tartott előadásai után amolyan dél-amerikai szakértőnek tekintették, de ő

nem akart beskatulyázódni, és igyekezett a mozgalmi munka minden területén hasznosítani magát. Az orosz nyelvvel is hamar megbirkózott. Sok barátja volt a gyári fiatalok és az emigráns magyarok között. Különösen bensőséges kapcsolatok fűzték Tóth Józsefhez, akivel sok-sok esti beszélgetésen tervezték a jövőt a szocializmust építő Magyarországról, s benne saját szerepükről. Egyikük sem gondolta még ekkor, hogy nem élik meg álmaik beteljesülését. (Tóth József kapitány a Versigora vezette partizán magasabbegység I. zászlóaljának politikai biztosaként 1944. április 7-én, a Bug folyón végrehajtott átkelés után, lengyel földön halt hősi halált.)

Az Ordzsonikidze-gyárban Miklós kiváló szakemberré fejlődött. Később egészen különleges körülmények között látta hasznát szakmai ismereteinek, de ekkor még csupán dolgozótársai előtt tette megbecsültté nevét kifogástalanul végzett munkájával. Sikeresen befejezte a Nyugati Egyetemen folytatott tanulmányait is. Tanárainak egyöntetűen az volt a véleményük, hogy a nagy műveltségű, elméletileg kitűnően képzett s a mozgalmi munkában széleskörűen jártas fiatalember nagy jövő előtt áll.

Ezt a jövőt azonban egyelőre a fasizmus előretörésének mind jobban fenyegető veszélye árnyékolta be. 1933-ban Hitler hatalomra jutása, 1934-ben a marseille-i királygyilkosság, egy évvel később Mussolini Abesszinia elleni agressziója jelezték a veszély növekvő méreteit. A szovjet emberek óriási erőfeszítéssel dolgoztak országuk védelmi képességének fejlesztésén, és mind jelentősebb munkasikerekkel támogatták kormányuknak az európai kollektív biztonság megteremtésére irányuló politikáját. Miklós nagy reményeket fűzött a Komintern VII. kongresszusán elfogadott határozatokhoz. Hitte, hogy a haladó erők összefogása megvalósul, és útját állja a fasizmus térhódításának. Lelkes örömmel üdvözölte a baloldal vá-

lasztási győzelmét és a népfrontkormány megalakulását Spanyolországban. Ekkor éppen tiszti tanfolyamon tanult. Alig ért véget a kiképzés, amikor a világot bejárta Franco tábornok lázadásának, s a Spanyol Köztársaság elleni német–olasz intervenciónak a híre.

Steinmetz Miklós tartalékos hadnagy úgy érezte, ott a helye a köztársaság vívmányainak védelmezői között. Spanyol nyelvtudására hivatkozva kérte: engedélyezzék, hogy önkéntesként beléphessen a szerveződő köztársasági hadseregbe. A szovjet hatóságok nem gördítettek akadályt az önkéntesnek jelentkezők elé, s Miklós, zsebében egy Anton Brosch névre kiállított osztrák útlevéllel, 1936 őszén egy csoporttal Madridba érkezett.

Anton Brosch hadnagy főtolmácsként Malinovszkij (akkori nevén Molinero) ezredes, tanácsadó mellett teljesített szolgálatot. A Központi Front törzsében és a nemzetközi brigádoknál csak Antonio hadnagyként emlegették. Atyai jóbarátja Sziklai Sándor, aki Ladi Péter kapitányként a Központi Front törzsében dolgozott, találkozásaik alkalmával sok hasznos tanáccsal látta el, melyek nagyon jó szolgálatokat tettek neki a későbbiekben.

„Antonio hadnagy" ugyanis hamarosan új, fontos feladatot kapott, s hosszabb időre eltűnt barátai, ismerősei szeme elől. A köztársasági hadvezetést teljesen váratlanul és felkészületlenül érte Franco német–olasz segítséggel kirobbantott lázadása, ezért létérdeke volt, hogy idejében és megbízható értesülésekkel rendelkezzék az ellenség terveiről, erejéről. Meg kellett szervezni a felderítést. Miklós tökéletes spanyol és német nyelvtudása, meg ami az olaszból ráragadt, most aztán igazán kincseket ért. Egyike lett a köztársaság névtelen felderítőinek.

Levetette egyenruháját s fedőfoglalkozásként Madridban állatkereskedést nyitott. Az üzlet berendezéséről és

megfelelő iratokról a köztársasági hatóságok gondoskodtak. A fiatal, jó fellépésű, megnyerő modorú „kereskedőről" nagyon hamar jó véleményt formáltak szomszédai. Tetszéssel látták, hogy nem elégedett meg az üzleti árusítással, hanem kalitkába zárt madarakkal és más apró állatokkal telt hátizsákkal naponta kerékpárra ült. Útközben természetesen igyekezett túladni áruján, de ezek a kerékpározások egész más célt szolgáltak. Ilyenkor találkozott összekötőjével, akinek átadta az összegyűjtött információkat, s megkapta tőle az új feladatokat, illetve ilyenkor derített fel fontos objektumokat. Esetenként nagyobb utakat is megtett, hogy ellenséges tengeri és légi támaszpontokról pontos és részletes adatokat szerezzen. Ezeket a támaszpontokat, parancsnokságokat áruval megrakodva kereste fel, s mindig jó eredménnyel tért vissza.

A dolog természetéből adódóan, tevékenységének részleteiről alig-alig tudunk valamit. Fölötteseinek értékelései azonban azt bizonyítják, hogy szép sikerrel dolgozott. Érzékeny veszteségeket okozott a Madridban lapuló ötödik hadoszlopnak, adatai nem kis mértékben járultak hozzá egy-egy francóista offenzíva kudarcához s a köztársasági hadműveletek sikereihez. Parancsnokai és bajtársai jellemzése szerint, állandó életveszéllyel járó munkáját önfeláldozó bátorsággal, nagy kitartással és gondossággal, bámulatra méltó hidegvérrel végezte, s fejlett logikai készséggel rendelkező, világosan látó ember volt.

A francóista kémelhárítás egy idő után gyanúba fogta. Miklós észrevette, hogy rendszeresen követik kerékpáros „kirándulásai" alkalmával. Néhányszor beidézték a kémelhárító osztályra is. Egyik kihallgatásakor az őt faggató tábornok ajánlatot tett neki: lépjen a szolgálatukba. Miklós engedett a csábító ígéretekkel és veszélyes fenyegetésekkel felváltva kísérletező tábornok-

nak. Színleg vállalta, hogy adatokat gyűjt a köztársasági csapatok és nemzetközi önkéntesek erejéről, elhelyezkedéséről, hangulatáról, az érkező katonai szállítmányokról, harckocsi-összpontosításokról és repülőterekről. Egy őrnagynak kellett az információkat átadnia.

Miklós a „beszervezés" után szabadon mozoghatott az egész országban. Így jelentősen kiszélesíthette munkáját, mert valamennyi arcvonalon áttekintést szerezhetett a lázadók és intervenciósok erejéről s várható szándékairól. Még eredményesebben dolgozhatott tehát, de egyúttal nehezebbé is vált a helyzete. A francóista kémelhárítás továbbra is figyeltette, s rendkívül ügyesen kellett konspirálnia, hogy a lebukást elkerülje.

Nincsenek adataink róla, milyen körülmények között és pontosan mikor fejeződött be felderítői tevékenysége. Tény, hogy egyszerre csak Negrín miniszterelnök környezetében tűnt fel mint a Központi Front összekötő tisztje, s ebben a beosztásban dolgozott a polgárháború végéig. Kimagasló szolgálataiért a „Harci érdemekért" érdemrenddel tüntették ki.

1939 tavaszán visszatért Moszkvába, ahol katonai tudásának tökéletesítése céljából a Frunze Akadémiára vezényelték. Az akadémián jól hasznosította spanyolországi tapasztalatait. Nagyon szorgalmasan és lelkiismeretesen tanult, mert úgy látta, a Szovjetuniónak előbb-utóbb szembe kell néznie a fasiszta agresszióval. Még be sem fejezte tanulmányait, amikor bekövetkezett a német támadás.

Azonnal jelentkezett a frontra, de nem hívták be. Az akadémia elvégzése után előléptették századossá, és tartalék állományba helyezték. Családja időközben az uráli Orszk városába evakuált. 1941 telén ő is oda költözött, az ipari technikumban kapott állást. Ideje eléggé egyhangúan telt; nappal tanított, este pedig az újságokat búj-

és a rádió híreit hallgatta. Rettenetesen bántotta, hogy jelentkezését nem fogadták el, s nem mehetett a frontra. Aggódások és reménykedések közepette igyekezett nyomon követni az arcvonalak helyzetének változásait. Nem volt kétséges előtte a végső győzelem, de tudta, nagy árat kell fizetnie érte, s elégedetlenkedett, hogy neki, a harci tapasztalatokkal rendelkező, képzett tisztnek a hátországban kell ülnie. Barátja Tóth József is a fronton harcolt már.

1942 tavaszán a hirtelen olvadás következtében Orszkot pusztító árvíz öntötte el. Miklós a nyolc méter magas vízben elsők között látott a mentéshez. Gyorsan biztonságba helyezte édesanyját és nővéreit, majd úszva cipelte dereglyére a szomszédságukban lakó öregeket, gyermekeket, mentette a mozdítható értékeket. Eszméletlenségig elfáradt, de talpon volt egészen a veszély elmúltáig.

Az árvíz családok ezreit tette hajléktalanná. Ilyen körülmények között lehetetlenné vált az evakuáltak ottmaradása. Május elején másokkal együtt, Steinmetzék is Kazahsztán fővárosában, Alma-Atában telepedtek le. Miklós mechanikus lett a Kazah Filmgyárban. Munkája egy eddig teljesen ismeretlen, új területet tárt fel előtte, amelyet hamar megszeretett. Feladatait nagy kedvvel és ambícióval látta el.

Az érdekes munka azonban nem tudta elnyomni benne a vágyat, hogy harcolhasson. Nem egyszerűen azért akart a frontra menni, mert nagyon korán megismerte s izzón gyűlölte a fasizmust, amelynek természetét és módszereit legutóbb Spanyolországban tapasztalta. Attól kezdve, hogy Horthy-Magyarország is bekapcsolódott a Szovjetunió elleni háborúba, Miklós nagyon fontosnak tartotta a magyar katonák között végzett felvilágosító munkát. Részt akart venni az egyenruhába kényszerített munkások és parasztok igazságra ébresztésében. Ezért

időről időre megújította jelentkezését a katonai parancsnokságon.

Elég sokáig kellett várnia, míg kívánsága teljesült. 1944 tavaszán, az „Abáj dalai" című film munkálatai közben kapta meg behívóját. Moszkvába vezényelték egy tanfolyamra. Néhány hetes különleges kiképzést kapott, ennek során többek között megismerkedett a KP Külföldi Bizottságának Magyarország demokratikus átalakítására kidolgozott irányelveivel, a magyar katonák és lakosság között végzendő politikai munka elveivel és módszereivel.

A tanfolyam elvégzése után Steinmetz kapitány elindult szolgálati helyére, a 4. Ukrán Front politikai osztályára. Ez a hadműveleti magasabbegység 1944 júliusában alakult az Északkeleti-Kárpátok előhegyeit elért 1. Ukrán Front erőinek egy részéből. Vele szemben zömmel az 1. magyar hadsereg csapatai tevékenykedtek. Ekkor ez volt az egyetlen, arcvonalban működő magyar seregtest. A hadászati-hadműveleti helyzet alakulása ebben az időben arra engedett következtetni, hogy a legrövidebb úton az Uzsoki- és Vereckei-hágón benyomulva érhetik el Budapestet a felszabadító csapatok. Az utat lényegesen megkönnyíthette az 1. magyar hadsereg minél nagyobb részének leválasztása a hitleristák oldaláról. Az arcvonalszakasz fontossága és a politikai munka szükségletei azt követelték tehát, hogy a szovjet hadseregben harcoló magyar antifasiszták zömét és a *Magyar Újság*, illetve az *Új Szó* szerkesztőségét a 4. Ukrán Frontnál összpontosítsák.

Steinmetz kapitány kevés időt töltött az Ukrán Front politikai osztályán. Már szeptember elején politikai főinstruktorrá nevezték ki a 18. önálló gárdalövészhadtest 317. lövészhadosztályához. Ez a magasabbegység Kolomija környékén volt tartalékban, de néhány nap múlva menetparancsot kapott, majd szeptember 17-én Rjabe falunál ütközetbe lépett. A hónap végéig kb. 40 kilométert

nyomult előre, és az Uzsoki-szorostól 25 kilométernyire nyugatra megközelítette az Északkeleti-Kárpátokban kiépített Árpád-vonal első erődjeit. Vele szemben szeptember 23-ig a 16. magyar gyalogezred, azt követően a 22. gyalogezred védett.

Steinmetz kapitány a csapatnál igazi elemében érezte magát. Tennivágyása végre tág teret kapott, munkáját igyekezett a lehető legnagyobb hatásfokkal végezni. Gondosan foglalkozott az átállt vagy fogságba esett magyar katonákkal, minél több antifasisztát akart nevelni közülük. Alaposan kikérdezte őket az otthoni viszonyokról, a nép életkörülményeiről, hangulatáról, saját alakulatuk helyzetéről, harcértékéről, erkölcsi, politikai állapotáról. Az így nyert adatokat felhasználta a felvilágosító munkában. A foglyok és a szemben levő magyar csapatok között egyaránt agitált. Röplapjai, illetve hangszórókon közvetített felhívásai megismertették a katonákkal az igazságot, s rámutattak, hogyan kerülhetik el a pusztulást, amelybe a Hitlert kiszolgáló rendszer vezeti őket. E felhívások hatására sok mundérba kényszerített magyar munkás és paraszt hagyta ott állásait, és átment a szovjet csapatokhoz. Közülük többen részt vállaltak az antifasiszta munkában. Leveleket írtak bajtársaiknak, megcáfolva az orosz fogságról terjesztett fasiszta rágalmakat, s példájuk követésére buzdítottak. Néhányan visszamentek alakulatukhoz, hogy személyesen beszéljenek bajtársaikkal és előkészítsék átállásukat.

Steinmetz rendszeresen tájékoztatta a Külföldi Bizottságot munkája eredményeiről. Szeptember 30-án kelt jelentésében részletesen jellemezte a két magyar gyalogezred helyzetét, hangulatát, a katonák között végzett politikai munka hatását. A 22. gyalogezredről írta: „...hangulata nem volt jó. Mióta kinn voltak az állásokban, egyszer sem kaptak még csak hideg ételt sem... Vesz-

teségük 3–4 nap alatt 60%-ot tett ki." Jelentette, hogy három katonával levelet küldött Farkas ezredesnek, az ezred parancsnokának, akit a foglyok németellenes érzelmű, emberséges magatartású tisztként jellemeztek. Arról viszont bajtársaitól tudunk, hogy Miklós hangszórón sugárzott felhívásban név szerint figyelmeztette felelősségükre a 16. gyalogezred parancsnokát és más tiszteket, akik vakbuzgó módon kiszolgálták a németeket és kegyetlenül bántak katonáikkal.

A kapitány az Ukrán Front politikai osztályának tájékoztatójából értesült Horthy október 15-i kiugrási kísérletének kudarcáról, s Miklós Béla vezérezredes, az 1. magyar hadsereg parancsnoka és szűkebb törzsének átállásáról. Megkapta terjesztésre Miklós Béla vezérezredes parancsát és felhívását, amelyben utasította csapatait: vegyék fel a kapcsolatot a szovjet hadsereggel, és fordítsák fegyvereiket a németek ellen. A következő néhány hét eseményei végérvényesen megerősítették korábbi tapasztalatai alapján kialakult meggyőződését, amely szerint a magyar katonák döntő többségét legfőképpen a terror, a megtorlástól való félelem tartja a hitleristák oldalán. Az 1. hadsereg parancsnokának felhívására ugyanis több mint húszezren szüntették be a harcot. Több egység zárt kötelékben, teljes fegyverzettel és felszereléssel ment át a szovjet csapatokhoz.

Petrov vezérezredes, frontparancsnok utasítása értelmében a szovjet csapatoknak „az összes rendelkezésre álló eszközzel" segíteniük kellett a magyar katonák átállását; a jövevényeket barátként kellett fogadni, és a veszélyes zónából biztonságos helyre kísérni; önkéntes átállást tanúsító igazolvánnyal ellátni; jó elhelyezésükről és élelmezésükről gondoskodni; a sebesülteket és betegeket azonnal kórházba szállítani. A 317. lövészhadosztálynál az utasításban foglaltak megszervezéséből és végrehajtá-

sából oroszlánrész jutott Steinmetz kapitányra, valamint az irányítása alatt működő néhány magyar antifasisztára.

1944. november 17-én a főhadiszállás a 18. önálló gárdalövészhadtestet a 2. Ukrán Front alárendeltségébe utalta. A hadtest Kárpátaljáról vasúton indult útnak Magyarországra, hogy Budapest délkeleti peremén felváltsa a 46. hadsereg magasabbegységeit, amelyeknek a Csepel-sziget magasságában át kellett kelniük a Duna nyugati partjára.

Húszévi távollét után Steinmetz kapitány a főváros felé haladó szerelvény ablakán át látta viszont a hazai tájat. Gyerekfejjel jutott osztályrészéül az emigránssors, és meglett férfiként, mint a felszabadító szovjet hadsereg tisztje, érkezett szülőföldjére.

Mikor a 18. önálló gárdalövészhadtest átvette arcvonalszakaszát, a 317. lövészhadosztály Gyömrő környékén első lépcsőbe került. Az új helyzetben megsokasodtak Steinmetz kapitány feladatai. A legnagyobb gondot számára a lakosság közötti politikai munka és a szétesett közigazgatási apparátus helyébe alakult népi hatalmi szervek segítése jelentette. Gyömrőn a községi vezetők elmenekülése után a volt 1919-es direktóriumi tagok és vöröskatonák munkástanácsot alakítottak, s régi tapasztalataik szerint kezdtek dolgozni. Steinmetz hibásnak tartotta ezt a gyakorlatot. Jól tudta, a tennivalók valamennyi németellenes, demokratikus erő összefogását követelik meg az egész országban. Ezért azt javasolta a gyömrői vezetőknek, hogy a népfrontpolitika szellemében munkálkodjanak, s mindenekelőtt parasztokkal egészítsék ki a munkástanácsot. Gyömrőn és másutt többször elbeszélgetett a helyi vezetőkkel a népfrontpolitika alapelveiről, és számos gyakorlati tanácsot adott. Eleinte főleg spanyolországi ismereteire támaszkodott, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után azonban már annak szóza-

tából és programnyilatkozatából levont következtetésekkel igyekezett a helyi hatalmi szervek segítségére lenni. Munkáját jó érzékkel és nagy tapasztalattal végezte. „Kedves, barátságos, közvetlen ember volt" – emlékeznek reá a gyömrőiek.

Sokat dolgozott, de úgy érezte, még többet kellene tennie, és elégedetlen volt felkészültségével is. Gyömrőn, 1944. december 23-án kelt utolsó jelentésében ezért írta Rákosinak: „Szeretném, ha behívnának, hogy megkapjam szóban és írásban a kellő instrukciót."

Elégedetlen volt a lakosság közti politikai munkával is. Úgy látta, a hadosztály politikai osztályán kevés a jól felkészült ember erre a feladatra, az ő idejének nagy részét pedig a lakossághoz és a német–magyar csapatokhoz intézett orosz nyelvű felhívások fordítása vette igénybe. – Én vagyok, hogy úgy mondjam, az udvari fordító – jegyezte meg munkájáról. Tudta, hogy ez szükséges, de azt is látta, mennyi más feladat vár még megoldásra.

A német–magyar csapatok közti agitációt viszont rendszeresen folytatta, a peremvonal előtt elhelyezett hangszórók meghatározott időközönként közvetítették felhívásait.

„Honvédek! Ne engedjétek, hogy németek a szépséges Budapest romjait védőbástyául használják a megvert Hitler-csapatok számára! Fordítsátok fegyvereiteket a németek és Szálasi bandája ellen! Ne féljetek a Vörös Hadseregtől! Szüntessétek be az ellenállást! Nem mi vagyunk a ti ellenségtek, hanem a németek!" – mondta egy felhívásban.

A munka egyáltalán nem volt veszélytelen. Az ellenséges parancsnokság tüzérségi és aknavető tűzzel igyekezett megsemmisíteni a számára veszedelmes hangok forrását. Még Gyömrőnél történt, hogy az egyik adás alkalmával meghibásodott a hangszóró. Steinmetz kísérője

rögtön készülődni kezdett a szerszámos táskával, a kapitány azonban nem engedte. Mint mondotta, ő rádiótechnikus, ehhez a munkához jobban ért, és a hibát hamarabb el tudja hárítani. Óvatosan kúszni kezdett, s a hangszóróhoz érve megállapította, csupán a membrán lazult meg. Néhány perc alatt elkészült a munkával, de ekkorra már az ellenséges tüzérség észrevette, és lőni kezdte. Rengett a föld körülötte a becsapódásoktól, amikor kúszva igyekezett visszajutni társához. A szerteszálló repeszek több helyen megszaggatták ruháját, de néhány karcoláson és horzsoláson kívül nem lett más baja.

1944 karácsonyán a hadosztály politikai osztálya Ecserre települt át. Steinmetz kapitány a Dankó családhoz szállásolt be. Innen küldte fényképével együtt utolsó levelét szüleinek. „Szép karácsony estém volt Ecser községben a Dankó családnál. Remélem, a Szilvesztert már budapesti rokonaimnál tölthetem" – írta bizakodóan. Dankóék szeretettel gondoskodtak a magyarul beszélő szovjet kapitányról, mindent megtettek, hogy otthon érezze magát náluk.

1944. december 26-án a 2. és 3. Ukrán Front csapatai bezárták a gyűrűt a Budapesten védelemre berendezkedett német–magyar csoportosítás körül. A szovjet főparancsnokság el akarta kerülni a nagy veszéllyel járó, a békés lakosság szenvedéseit meghosszabbító s a főváros pótolhatatlan értékeit pusztító ostromot. Ezért utasította a két Ukrán Front parancsnokait, méltányos feltételek mellett szólítsák fel fegyverletételre a körülzárt ellenséges erők parancsnokságát. A 2. és 3. Ukránt Front törzse a Sztálingrádnál körülzárt német csapatokhoz intézett felhívás mintájára dolgozta ki az azonos szövegű ultimátumot, s a fegyverletétel feltételeit. Ezek a feltételek kilátásba helyezték a magyarok azonnali hazaengedését; a németeknek a háború utáni visszatérését hazájukba vagy kíván-

ságuk szerint más országba; a betegek és sebesültek azonnali egészségügyi ellátását; az egyenruha, a rendfokozatok és kitüntetések viselését; a magántulajdont képező tárgyak, valamint a főtisztek és tábornokok számára szúrófegyvereik megtartását.

Afonyin altábornagy hadtestparancsnok, akinek a 2. Ukrán Front parancsnoksága ultimátumát kellett eljuttatnia az ellenséghez, a politikai osztály javaslatára Steinmetz kapitányt kérdezte meg: vállalja-e a parlamenteri küldetést? Steinmetz a sors különös kegyét látta benne, hogy éppen ő, a szovjet hadsereg magyar származású tisztje adhatja át az ellenségnek a fegyverletételi feltételeket, amelyek megmenthetik a fővárost a rombolástól s lakóit az értelmetlen áldozatoktól. Örömmel mondott igent.

1944. december 28-án este, a hadtestparancsnok harcálláspontján áttanulmányozta az ultimátumot, megbeszélte a feladattal kapcsolatos tennivalókat kijelölt kísérőjével, Kuznyecov hadnaggyal. Ezután mindketten leadták megőrzésre személyi irataikat, párttagsági könyvüket és értéktárgyaikat. Majd a kapitány elbúcsúzott barátaitól, akik tréfásan figyelmeztették arra az ígéretére, hogy Budapest felszabadulásakor levágatja a bevonulás után növesztett szakállát.

Steinmetz ismerte a parlamenterek sérthetetlenségéről elfogadott 1907-es hágai egyezményt, de nem voltak illúziói a fasisztákról, s azt is jól tudta, akár egy véletlen folytán is elvesztheti életét. Mégis nyugodtan készült küldetésére. Katona volt, és a nemes célok szolgálatában már nem először nézett szembe a halállal.

Afonyin altábornagy parancsára a politikai osztály munkatársai december 28-ról 29-re virradó éjjel és 29-én reggel magyar és német nyelven többször is felolvasták az ultimátum szövegét a körülzárt ellenséges csapatok-

nak, az egész arcvonalon. Közölték, hogy a parlamentereket szállító, fehér zászlóval megjelölt gépkocsi december 29-én, moszkvai idő szerint délelőtt 11 órakor indul el a budapest–vecsési műúton, s ezen a szakaszon két órával előbb a szovjet csapatok beszüntetik a tüzelést. Megbízott tisztek december 30-án 12 órára írásban hozzák magukkal a választ.

Mikor a szovjet hangszórók sugározni kezdték a felhívás szövegét, a német–magyar csapatok már megkapták Pfeffer-Wildenbruch SS vezérezredes, Budapest védőserege főparancsnokának parancsát, amely szerint a parlamenter is ellenség, ellene fegyvert kell használni. Később Pfeffer-Wildenbruch intézkedett parancsa valamennyi példányának bevonására és megsemmisítette azokat, de ezzel nem törölte ki annak ismeretét az emberek emlékezetéből.

A parlamentereket Nyecseporuk alezredesnek, a 68. gárda-lövészhadosztály felderítő osztálya vezetőjének kellett átjuttatnia az ellenséghez. „December 29-én reggel dermesztő csend uralkodott az egész harcmezőn. Tisztek és felderítők egy csoportjával csapataink peremvonalához mentem, és láttam, hogy a németek tüzelőállásaikban fekszenek és valamire várnak" – írja visszaemlékezésében Nyecseporuk.

Nyecseporuk figyelőpontjához 10 óra 55 perckor érkeztek meg a parlamenterek a hadtest politikai osztály vezetőjének gépkocsiján, amelyet Filimonyenko őrmester vezetett. Míg Steinmetz kapitány Kuznyecov ezredestől, a 2. Ukrán Front parancsnokának személyes képviselőjétől átvette az ultimátumot tartalmazó lepecsételt borítékot, a felderítők egy-egy nagy fehér zászlót erősítettek a gépkocsi elejére és végére. Egy kisebb fehér zászlót Steinmetz kapitány tartott a kezében.

Tizenegy órakor a menet elindult. Élen Nyecseporuk alezredes és Lipszkij felderítő haladt, egy jelzés nélküli

gépkocsiban. Őket mintegy 200 méterrel lemaradva követte a parlamenterek járműve. Nyecseporuk és társa a saját peremvonalon áthaladva gyalog mentek tovább a műúton. Pestlőrinc szegélyén, 30–50 méternyire az ellenség peremvonalától, mindketten letértek a bal oldali útpadkára, és bevárták Steinmetzéket.

Nyecseporuk mutatta az utat, s a gépkocsi lassan haladt előre. Alig néhány pillanat múlva hatalmas dörrenés törte meg a csendet. Egy 88 mm-es gépágyú lövedéke telibe találta az autó motorházát. Filimonyenkót a robbanás azonnal megölte, és kirepítette a kocsiból. Steinmetz és Kuznyecov kiugrottak az úttestre. A kapitány magasra emelt kézzel meglengette a fehér zászlót, ám géppuskagolyótól találva hirtelen összerogyott. Kuznyecov is lövést kapott, s kúszva keresett fedezéket. Lipszkij felderítő Steinmetzhez futott, de már nem segíthetett rajta, s ő maga is az ellenséges golyózápor áldozata lett. Nyecseporuk a súlyosan sérült Kuznyecov hadnagyot bevonszolta a peremvonalba, eközben felderítői géppisztolytűzzel tartóztatták fel az előre lopakodó SS-eket.

Steinmetz holtteste 20 méternyire feküdt az ellenség peremvonalától, a gépkocsivezetőé még közelebb. Nazarkov pártszervező felderítőcsoportja kapta feladatul a tetemek behozását. Nazarkov, Tyimohin, Ivanov és Kejbesz felderítők besötétedéskor, állandó ellenséges tűzben indultak útnak, és többszöri kísérlet után, december 30-án hajnali 4 órakor behozták Steinmetz holttestét. Filimonyenko tetemét már nem találták meg, mert a fasiszták elvitték onnan.

Steinmetz Miklós kapitány hősi életútja, álmai beteljesülésének küszöbén, tragikusan ért véget. Ezt az életutat, bár rövid volt, mégis teljessé és gazdaggá tette az egyetemes emberi haladásért folyó harc önzetlen, hűséges szolgálata.

TÓTH SÁNDOR

VÁGI ISTVÁN / 1883–1940

A „Vági-párt" tagja vagyok – vallotta büszkén sok ezer munkás a húszas évek közepén Magyarországon. „Vágiék lelkiismeretlen kalandorok, hiszékeny félbolondok" – rágalmazott fuldokló gyűlölettel a *Népszava*. "Terrorcsapatokat szerveztek Vágiék... Fegyveres felvonulást akarnak rendezni Budapest utcáin..." – rémüldözött és hazudott a szélsőjobboldali, fasiszta sajtó.

Vági István az 1925-ben alakult Magyarországi Szocialista Munkáspárt elnökeként vált ismertté Magyarországon és az európai munkásmozgalomban. Az MSZMP természetesen nem az ő pártja, hanem az illegális Kommunista Párt által előkészített, majd irányított legális osztályharcos párt volt, amelynek megalakulásában, vezetésében Vági jelentős szerepet töltött be. Nem véletlenül lett elnöke az új munkáspártnak, munkásmozgalmi tapasztalatai, forradalmárrá fejlődése, emberi kvalitásai tették alkalmassá a fasiszta diktatúra körülményei között három évig működő MSZMP vezetői tisztére.

Vági „hatalmas nagy, derék, szép ember volt... Népszerűen tudott beszélni, a tömegek szívéhez férkőzött, és meg is nyerte hallgatóságának tetszését hamarosan. Egy-két mondat után már mindenki vele ment. Őt két szempontból lehet jellemezni: a becsületességével és a nagy szónoki kiállásával." Így rajzolta meg Vági István alakját egykori harcostársa, Palotás Imre.

1883. július 24-én született Vági István Nagykőrösön, ahol szülei mezőgazdasági cselédek voltak. Az elemi iskola hat osztályának elvégzése után Buz János ácsmesternél inaskodott. Kora ifjúságáról Vági a következőket írta: „Szüleimtől – akik munkásemberek voltak – egyetlen örökség maradt rám, a makkegészséges szervezet. Fejlett fizikai alkatom és egészségem már korán észrevették szüleim, és nagy szegénységükben engem már nyolcéves koromban fizikai munka végzésére fogtak. Az évenként elő-

forduló kéthónapos iskolai szüneteket – csekély bérért – egy gyárban, sörösüvegek tisztításával és szódavízgyártással töltöttem el... 12 éves koromtól 15 éves koromig az ácsmesterséget tanultam, igen súlyos viszonyok között... Koravénség, fáradtság és az apátia bizonyos érzésével kerültem ki a világba..."

Amikor mint ácssegéd felszabadult, Budapesten keresett munkát. A gyermekévek sivársága, a szegény emberek kilátástalan helyzete Vági Istvánban ösztönös ellenállást váltott ki, ezért hamarosan megtalálta az utat a munkásmozgalomhoz. 1902-ben tagja lett az építőmunkások szakszervezetének és a Szociáldemokrata Pártnak, ahol megismerkedett a szocializmus eszméivel, Marx és Engels tanításaival. „Ez nagy fordulatot jelentett életemben – írja Vági később. – A haladó emberiség eme nagy képviselői hamarosan lehámozták gondolkozásomról azt a sűrű ködfátyolt, amit a kapitalista társadalom iskolái, irodalma, intézményei odaerősítettek. Szorgalmas tanulással hamarosan elértem, hogy nemcsak magam értettem meg, hogy a kapitalista társadalom a földnek, a termelőeszközöknek, a közlekedési eszközöknek kapitalista magántulajdon-viszonyán alapszik... hanem ezt a viszonyt és eme viszonyok megváltoztatásának szükségességét is meg tudtam magyarázni. És ebben különböztem korabeli munkatársaim többségétől." Valóban, már 20 éves korától kezdve az ország különböző részein szervezte az építőmunkások szakosztályait, sztrájkmozgalmait. Szónoki tehetsége, akaratereje, a politikai munkában tanúsított következetessége hamar megmutatkozott. Az építőmunkásság legnépszerűbb vezetőjével, Bokányi Dezsővel való személyes kapcsolata gyorsította forradalmárrá fejlődését.

1904–1907 között tényleges katonai szolgálatot teljesített, majd az első világháború ismét négy évet rabolt el

életéből, 1918 novemberében szerelt le. Ezután a Magyarországi Ácsmunkások Szakszervezetében dolgozott, 1919 februárjában tagja lett a MÉMOSZ központi végrehajtó tanácsának.

A Magyar Tanácsköztársaság politikai vízválasztó volt minden korábbi szociáldemokrata és szakszervezeti vezető számára: jobbra vagy balra megy, reformista vagy következetes forradalmár lesz. Vági balra tartott. Április elején tagja lett a Forradalmi Kormányzótanács építésügyi direktóriumának. De kész volt életét is áldozni a proletárdiktatúráért, ezért felvételét kérte a Vörös Hadseregbe. 1919 április végétől július végéig a MÉMOSZ-zászlóalj politikai megbízottjaként részt vett az intervenció elleni fegyveres harcokban Salgótarjánnál, Miskolcon, Eperjesnél, Bártfán, majd Szolnoknál és a Tiszántúlon. Nemcsak szavakkal, hanem az első vonalban harcolva személyes példamutatásával lelkesítette zászlóalja katonáit. Amikor május végén az a hír terjedt el, hogy más feladattal bízzák meg, és felmentik a zászlóalj politikai megbízotti tiszte alól, nagy zúgolódás támadt a harcosok körében. Tiltakozásukat azzal a megjegyzéssel továbbították Landler Jenő hadtestparancsnokhoz, hogy a katonák „Vági után tűzbe mennek". A zászlóalj helytállásáról az északi hadjáratban elismerően nyilatkozott a hadseregvezetés: „A MÉMOSZ alakulatai... lelkes harckészségükkel, rettenthetetlen bátorságukkal tűntek ki... Ilyen harcosokkal vissza fogunk verni minden támadást." Kisszeben lakossága, ahonnan a MÉMOSZ-zászlóalj űzte ki az ellenséges csapatokat, kitörő örömmel fogadta őket, s a megalakult direktórium a Tanácsköztársaság vezetőihez intézett levélben mondott köszönetet Kisszeben (ma Sabinov – Szlovákia) felszabadításáért. Ebben megemlékeztek a zászlóalj érdemeiről is: „Őszinte csodálkozásának akar a jelen sorokkal kifejezést adni azon példás fegyelemért, amelyet

a MÉMOSZ-zászlóaljnál és a vele küzdő csapatoknál tapasztalt. Azon eszméket, amelyeket köztünk a fönti zászlóalj politikai megbízottja, Vági István hirdetett, mint az emberi ideálok legszebbjeit, minden fenntartás nélkül magunkévá tesszük, és kijelentjük, hogy mindenki ellen odaállunk a szent vörös lobogó alá."

Vági István helyesen foglalt állást a proletárdiktatúra alapvető politikai és katonai kérdéseiben, s forradalmárhoz méltó magatartásával, rátermettségével a politikai megbízottak között is nagy tekintélyt szerzett. Egyik hangadója volt a III. hadtest politikai megbízottai július 15-i tanácskozásának. Ezen a politikai megbízottak jogkörének kiterjesztését követelték, hogy ellensúlyozhassák a hivatásos tisztek jelentős részének defetista, esetenként áruló tevékenységét. Az értekezlet elítélte azokat, akik a hadsereg vörös zászlaját piros-fehér-zöld színű zászlóval akarták felcserélni, és az erről készített határozatot Vági István terjesztette fel a hadsereg-parancsnoksághoz.

A proletárdiktatúra megdöntése után hónapokig vizsgálati fogságban volt, de bizonyítékok hiányában a törvényszék a vádat visszavonta. Mihelyt szabadlábra került, azonnal bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, a Szociáldemokrata Párt tevékenységébe, de nem szidalmazta – mint jó néhány jobboldali szociáldemokrata – a proletárdiktatúrát. Nem denunciálta a kommunistákat, hanem bújtatta, segítette őket. Ő volt az a győri szociáldemokrata párttitkár, akit Mesterházi Lajos „Pár lépés a határ" című könyvében örökített meg. Győri titkársága idején – 1921. január–1922. január –, Tar Imrén keresztül már kapcsolatban állt a kommunistákkal, s csak azért nem vonták be az illegális mozgalomba, mert mint baloldali szociáldemokrata szélesebb körben, eredményesebben végezhetett politikai munkát. Arra törekedett, hogy a munkásokat felrázza a fehérterror okozta bénult-

ságból. Bölcsházi Sándor győri kommunista írja visszaemlékezésében, hogy Vági fáradhatatlanul szervezte, lelkesítette a munkásokat, hitet öntött beléjük, kinevelt egy balszárnyat a munkásszervezetekben, éberré tette őket a Szociáldemokrata Párt reformista vezetőivel szemben. Életét alapvetően két körülmény befolyásolta: a minden áldozatot vállaló következetes, bátor forradalmi magatartás és a fasiszta rendszer állandó üldözése, kitoloncolás, vizsgálati fogság, statárium, börtön. A belügyminisztérium bizalmas körlevelekben hívta fel a helyi közigazgatási, rendőri, csendőri szervek vezetőinek figyelmét Vági „veszélyességére", többször „foglalkozott" személyével maga a belügyminiszter, sőt Bethlen miniszterelnök is. Az üldözés azonban még inkább erősítette forradalmiságát: „Mi kommunisták öntudatos harcosok voltunk már akkor, amikor önök börtönbe vetettek bennünket. A bőségesen osztogatott ökölcsapások céljukat nem érték el, minket meg nem törtek, ellenkezőleg, kemények lettünk, mint az acél, és az általunk hirdetett eszmék diadalában ma jobban hiszünk, mint valaha" – írta Vági István, Szántó Zoltán, Poll Sándor, Krieszl János az igazságügy-miniszternek a sopronkőhidai fegyházból 1929-ben.

Politikai meggyőződése és magatartása megegyezett a kommunistákéval, ezért később kommunista párttagságát 1919-től elismerték, annak ellenére, hogy az illegális mozgalommal rendszeres és állandó kapcsolata 1923-ban alakult ki. A KMP I. kongresszusa beválasztotta a Központi Bizottságba.

1922. január 21-én a győri rendőrkapitányság az „államérdek és közrend veszélyeztetése miatt" a megye területéről „örökre" kitiltotta. Győrből azonnal Pécsre ment, ahol – a szerb megszállás megszűntével – a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek kiépítése lehetővé vált. Itteni tevékenységéről részletes képet kaphatunk a Pécsett meg-

jelenő *Munkás* című újságból. Az újság gyakran közölte beszédeit, melyeknek vezérfonala a fasiszta rendszer elleni harc szükségessége volt. „Hiába vár a munkásság messiást ...a nép, ha a maga jogait szervezett erejével nem tudja önmaga kivívni, úgy azokat nem is érdemli meg"... „Sóhajjal, panasszal az állapotokat nem változtathatjuk meg... A szakszervezet célja, hogy a munkásságot ne csak kedvezőbb gazdasági helyzetbe juttassa, de képezze is, s így azután képessé tegye a munkásságot arra, hogy felszabadítsa önmagát a tőke jelenlegi elnyomatása alól" – hangoztatta Vági.

Pécsi tevékenységét a rendőrkapitányság a következőképpen jellemezte: „Vági István itteni megjelenésével a munkásosztály hangulata határozottan balra terelődött... A szociáldemokrata szakszervezetek erőteljesebb kiépítését arra használta fel, hogy a gyűlésre összehívott munkásságot hozzájuk intézett beszédeivel szélsőséges irányba terelje. Izgatás határáig menő óvatos felszólalásai telítve voltak... burkolt és néha nyílt s a fennálló társadalmi berendezkedés ellen irányuló kijelentésekkel... Tendenciózus gyűlölettel beszél Magyarország jelenlegi gazdasági és politikai berendezkedéséről... Működése károsnak, sőt határozottan veszélyesnek volt tekintendő..." A rendőrség 1922. áprilisi országos összesítő jelentése megállapította: „A pécsi kerületben megjelent *Munkás* című lap oly mérvű pröpontens (sic!), izgató hangon ír, különösen mióta Vági István budapesti kiküldött szociáldemokrata párttitkár szerkesztésében jelenik meg, hogy államellenes tendenciája miatt kénytelen volt a rendőrség nevezett szerkesztőt Pécsről kitiltani."

Kiutasítása után a *Népszava* szerkesztőségében adminisztratív munkát végzett 1924 decemberéig. Emellett 1922. szeptember 17-től 1924 júniusáig a budapesti ácsszakosztály elnöke, 1923–1924-ben a MÉMOSZ központi

vezetőségének, a Szociáldemokrata Párt országos választmányának tagja volt.

A háború utáni gazdasági válság Magyarországon különösen súlyos és hosszan tartó volt. A munkásosztály helyzete javítása érdekében 1922–1923-ban széles körű sztrájkmozgalmakat vívott. A szociáldemokrata és a szakszervezeti vezetők jelentős része azonban nem arra törekedett, hogy a sztrájkokat egyesítse és ezáltal erőteljesebbé, eredményesebbé tegye, hanem igen gyakran leszerelte azokat. A kormány „lojális ellenzékeként" tevékenykedő vezetők opportunizmusa fokozta a szervezett munkások elégedetlenségét, növelte a baloldali, osztályharcos elemek népszerűségét, megkezdődött a hivatalos vezetőkkel szemben álló, ellenzéki csoportok kialakulása a legális munkásszervezetekben.

Ennek következtében erősödött a Kommunista Párt tömegbefolyása, amelyet jelentős mértékben elősegített az, hogy a párt itthoni vezetősége és az ellenzéki csoportok több vezetője között rendszeres összeköttetés alakult ki. 1923 végére kifejlődött a legális munkásmozgalomban az ellenzékieknek egy viszonylag szilárd tömbje, és megalakult az ellenzéki mozgalom illegális irányító testülete, a 11 tagú Intéző Bizottság, melynek Vági István is tagja volt.

1923-tól Vági politikai és szervező tevékenysége teljesen egybeolvadt az ellenzéki mozgalommal, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt megalakításának előkészítésével. A KMP vezetői 1924-től egyre többet foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy az ellenzéki mozgalomra támaszkodva megkísérlik egy osztályharcos, legális munkáspárt alakítását a rendszer elleni osztályharc, a kommunista mozgalom befolyásának szélesítése érdekében. Ezt a tervet és a konkrét feladatokat ismertették Vágival

is, aki a KMP megbízásából vállalta az ellenzéki mozgalom legális vezetőjének tisztét.

A kommunista irányítás alatt álló ellenzéki mozgalom első komoly erőpróbája az MSZDP 1924 áprilisában tartott országos pártgyűlése volt, amelyen az ellenzéket mintegy harmincan képviselték. A csoport szervezett, határozott fellépése nagy vihart keltett a kongresszuson.

Vági István olvasta fel az ellenzéki mozgalom elvi deklarációját, amely megindokolta a mozgalom kifejlődésének szükségességét. Leszögezte, hogy az ellenzék „nem nyugszik, amíg a mai sajnálatos és eléggé el nem ítélhető opportunizmust a párton belül és az egész közéletben föl nem váltja a tényleges történelmi helyzetnek és az adott viszonyoknak megfelelő aktív politika". A csoport más felszólalói követelték a Bethlen–Peyer-paktum nyilvánosságra hozatalát.

A Szociáldemokrata párt kongresszusa után röpiratként jelent meg az ellenzéki mozgalom programja, melyet Vági fogalmazott és felelős kiadóként is ő szerepelt. A röpirat szenvedélyes hangon támadta a kormányt, az uralkodó osztályokat, a szociáldemokrata Párt vezetőségétől a munkások és a dolgozó parasztok osztályharcának irányítását, összefogását, szervezését követelte.

A szociáldemokrata és a szakszervezeti vezetőség nem nézte tétlenül az ellenzék tevékenységét. Az országos pártgyűlés után elsőként a MÉMOSZ központi vezetősége indított támadást saját vezetőségi tagja, Vági István ellen. A központi vezetőség több ülésen foglalkozott Váginak „a szövetségben sorozatosan elkövetett, a szövetség érdekeivel ellentétben álló, de különösen az MSZDP legutóbbi országos kongresszusán mindenki megbotránkozását provokáló" magatartásával. Kifogásolta, hogy Vági a szövetségből kizárt egyénekkel titkos összejöveteleket tart, követelte, hogy „a kizárt és nem megbízható elemekkel sza-

kítsa meg az összeköttetést és a pártkongresszuson tett nyilatkozatát vonja vissza". Vági ezt megtagadta, amiért a MÉMOSZ vezetősége megvonta tőle bizalmát, s kizárta a központi vezetőségből.

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek vezetősége 1924 végén széles körű támadást indított a párton belüli baloldali ellenzék ellen. Elsőként Vági Istvánt zárta ki a pártból, a szakszervezetből, s elbocsátotta a *Népszava* szerkesztőségéből. A *Népszava* pedig teljes vehemenciával rágalmazta az ellenzéket, Vági Istvánt. Az 1925. január 30-i száma például „hitvány bérenceknek", „megfizetett gazembereknek" nevezte az ellenzéket. Figyelmeztette a munkásokat, vigyázzanak, nehogy „belopakodjék a szakszervezetekbe és a pártszervezetekbe a bolsevista agitáció... ne engedjék megmételyezni magukat a *Rote Hilfe* pénzforrásaiból kiömlő rágalmaktól és veszedelmes jelszavaktól".

1924 decembere után Vági mint ácsmunkás dolgozott egy Thököly úti fatelepen. Ez a tény a munkások előtt élő cáfolata volt annak a hazugságnak, hogy „hatalmas összegeket kap külföldről". A fatelepen munkaidő után gyakran várták a baloldali munkások csoportjai, hogy irányítást kapjanak tőle. Harcostársai féltették attól, hogy éjszaka, amikor a gyűlésekről hazafelé tart, fasiszta elemek megtámadják, bántalmazzák, esetleg meg akarják ölni. Ezért tudta nélkül kísérték őt, vigyáztak rá. Bozsóki Lajos számol be visszaemlékezésében, hogy sokszor 10–15 km-t is gyalogoltak éjszakánként Vágit kísérve, majd saját otthonukba, mert nem volt pénzük villamosra.

1924 őszén, 1925 első hónapjaiban az új munkáspárt megalakításának fontosabb eseményei Vági István személyéhez is kapcsolódnak. Ő szónokolt a nagyobb munkásgyűléseken, a régi képviselőházban, a ferencvárosi munkásotthonban; 1924 őszén egy Láng-gyári munkásgyűlésen ő

olvasta fel először a Bethlen–Peyer paktum teljes és hiteles szövegét. 1925 januárjában a Szocialista Munkásinternacionálé (a II. Internacionálé szervezeti és eszmei örököse) bizottsága tárgyalta a magyar Szociáldemokrata Párt helyzetét. Erre az alkalomra a pártellenzék beadványát Vági István írta.

Nehéz, bonyolult feladat volt, türelmes, taktikus módszereket követelt az új munkáspárt megszervezése az ellenforradalmi viszonyok, a rendőri szervek ébersége, retorziói és a szociáldemokrata pártvezetés támadásai közepette. A baloldali munkások jelentős része 10–20–30 éve volt tagja az SZDP-nek, ezeknél le kellett győzni a Szociáldemokrata Párthoz való ragaszkodást. Ebben a hónapokig tartó agitációban kiemelkedő szerepe volt Vági Istvánnak. Landler Jenő és Alpári Gyula 1924 őszén így jellemezte Vági tevékenységét: „...nagy agitációs készsége van, nagy befolyást gyakorol, és mint reprezentatív személyiség pótolhatatlan".

1925. április 14-e kiemelkedő dátuma, vörös betűs ünnepe volt a magyar forradalmi mozgalomnak: megalakult a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, amelynek alapító okmányait a KMP vezetősége dolgozta ki. Az alakuló gyűlésen Vági István fogalmazta meg a párt célját: „A sivár magyar jelenből született meg ez az új párt, hogy a történelmi sorsfordulóknál őrt álljon, és útjelzője legyen a magyar proletároknak, akik ma harcba indulnak egy emberibb magyar jövendő megteremtésére... Elvtársak! Termékenyítsük agyunkat a szocializmus tiszta nagy tételeivel, hogy erőt nyerjünk bilincseink letörésére. Sok sebtől véres a magyar proletárság teste, de soha meg nem alkuvó osztályharcban, annak tüzében behegednek ezek is... A mi utunk nehéz, fáradságos lesz! Azokból a vérrózsákból, szenvedésekből, amelyeket a reakció ütött a

proletariátuson, ki fog nyílni a szocializmus virága. Éljen az új, szocialista munkáspárt!"

Igaza lett: nehéz, fáradságos volt az MSZMP és a saját útja is az elkövetkezendő években. 1925. április 14-e után 7 évet töltött megszakításokkal börtönben, vizsgálati fogságban azért, hogy az MSZMP tevékenységében mintegy 9 és fél hónapot részt vehessen. Biztosan számíthatott arra, hogy ismét és ismét letartóztatják, bíróság elé állítják, évekre elítélik, mégis a börtönből való kiszabadulása után első útja az MSZMP központjába vezetett.

Vági István a rendőrségi, bírósági retorziók ellenére az MSZMP szinte valamennyi fontosabb akciójának előkészítésében részt vett, amikor időközönként szabadlábon volt. Az MSZMP megalakulása után fáradhatatlanul dolgozott a párt budapesti és Budapest környéki helyi szervezeteinek kiépítésében, az alakuló gyűlések többségének szónoka is ő volt. Nagy szükség volt kitűnő szónoki adottságaira, rutinjára, mert nemcsak arra kellett ügyelnie, hogy a „hivatalból" megjelenő rendőrtisztek ne oszlathassák fel a gyűlést, hanem arra is, hogy az MSZMP forradalmi céljait megismertesse hallgatóival. Vitáznia kellett a gyűlésen megjelent és az MSZMP megalakulását akadályozni szándékozó szociáldemokrata csoportokkal is. Vágit nemcsak a budapesti szervezett munkások ismerték, hanem korábbi tevékenysége alapján az ország több megyéjében is. Ez megkönnyítette, hogy az MSZMP szervezetei, kapcsolatai rövid idő alatt országosan kiépüljenek. Az MSZMP budapesti Hernád utcai központja szinte búcsújáró helye lett a vidéki baloldali szocialista csoportosulások vezetőinek, tagjainak, akik ide jártak tanácsért, röpiratokért.

Részt vett az MSZMP 1925. június 25-i utcai tüntetésének megszervezésében. Ezért tartóztatták le először mint a párt elnökét. 1926 első hónapjaiban élén járt az ún.

frankhamisítási botrány kapcsán az MSZMP által kibontakoztatott széles körű akciónak, majd 1926 végén a parlamenti választások előtti politikai küzdelmeknek, amikor is csak a rendőrségi nyomás, az ellenforradalmi választási apparátus törvénytelen beavatkozása tudta megakadályozni, hogy az ekkor már széles tömegbázissal rendelkező MSZMP képviselői s maga Vági István, bekerüljenek a parlamentbe.

Kiemelkedő szerepe volt abban is, hogy rövid idő alatt sikerült legyőzni az 1926 őszén az MSZMP-n belül kialakult likvidátorságot. E nézetek fő képviselője az ugyancsak nagy tekintéllyel rendelkező Weisshaus Aladár volt, aki azt hangoztatta, hogy az MSZMP legalitása érdekében meg kell szakítani az összeköttetést az illegális kommunista mozgalommal. A KMP vezetősége és Vági között a kapcsolat teljesen egyértelmű volt, Vági elfogadta és végrehajtotta a KMP utasításait. A börtönben is rendszeres és részletes tájékoztatást kapott a mozgalom fejlődéséről, eredményeiről és nehézségeiről, így kiszabadulása után szinte zökkenőmentesen tudta folytatni politikai tevékenységét. Amikor 1926 október elején szabadlábra került, az MSZMP titkára lett, s azonnal bekapcsolódott a likvidátor csoport leleplezésébe, a tagságtól való elszigetelésébe. A KMP hazai vezetősége a Központi Bizottság Bécsben élő tagjainak megírta, hogy Vágival kiszabadulása után részletesen megbeszélték a további feladatokat, s e tanácskozáson politikai, emberi magatartása „minden várakozást felülmúlt... Bátyánk (Vági) nagyszerű ember, kitűnő forradalmi temperamentum". E hírekre Bécsből a következőt válaszolták: „Levelük általános öröm forrásává vált, és az Öreg (Landler Jenő, aki ekkor már súlyos beteg volt) minden orvosságnál nagyobb hatóerejűnek állította a Pista bácsival való sikeres beszélgetést."

A KMP utasításának megfelelően viselkedett Vági Ist-

ván az 1926-os Rákosi és társai perének bírósági tárgyalásán, amelynek egyik vádlottja volt. A budapesti rendőrség politikai nyomozó főcsoportja arra törekedett, hogy a tárgyaláson bebizonyosuljon a KMP és az MSZMP kapcsolata, és ennek alapján az MSZMP-t betiltsák. A forradalmi munkásmozgalom érdeke éppen ellenkezőleg az MSZMP legalitásának biztosítása volt. Ezért Váginak tagadnia kellett a kommunista mozgalommal való kapcsolatát. „Rákosi és csoportjának nyílt kommunista hitvallása mellett a legális pártban dolgozó barátaink – még ha nekik egyénileg nehezükre esik is –, egy szót sem szólva a III. Internacionálé ellen, levelezésükkel bizonyítsák, hogy ők a II. Internacionáléhoz tartoznak szervezetileg... ezt az áldozatot meg kell hoznunk... a legális párt nélkül nem bírunk sem agitációt, sem akciót kifejteni, és egy jó időre csak propagandamunkára volnánk kárhoztatva nélküle" – írta Kun Béla Magyarországra küldött levelében 1926. július 4-én. Vági és az MSZMP többi vezetői, akik a vádlottak padján ültek, rendkívül ügyesen, megfontoltan védekeztek. Segítette őket is a nemzetközi haladó közvélemény nagy felháborodása, valamint az, hogy a nyugati szociáldemokrata pártok vezetői – köztük Otto Bauer – Vágit és az MSZMP-t baloldali szociáldemokratának tartották. Vági István és 24 társának ügyét a bíróság elkülönítette a kommunista vezetők csoportjától, az MSZMP-t nem kommunista mozgalomként kezelte. Vágit „csak" osztály ellen való izgatás bűntette miatt ítélte el egy évre, ami nagy siker volt, és lehetővé tette az MSZMP további legális működését.

1927-ben ismét ezt a taktikát alkalmazták a Szántó Zoltán és társai perének statáriális bírósági, majd törvényszéki tárgyalásán. Vági újból a vádlottak között szerepelt. Ez a taktika ekkor azonban már nem járt eredménnyel, mivel az ellenforradalmi kormányzat az 1926. decemberi

parlamenti választásokon jelentősen megerősödött, s nem tűrte tovább az MSZMP működését. A bíróság bizonyítottnak tekintette Vági István kapcsolatát a kommunista mozgalommal, súlyosbító körülményként minősítette előző büntetéseit és azt, hogy eltűrte a kommunisták tevékenységét az MSZMP-ben. Négy év és 6 hónapi börtönre ítélték.

A büntetést Szántó Zoltánnal, Poll Sándorral, Krieszl Jánossal együtt először a Gyűjtőfogházban, majd Sopronkőhidán töltötte. A börtönévek alatt rendszeres kapcsolatban álltak a kommunista mozgalommal, kevés szabad idejüket tanulással töltötték. Esetenként még a kényszerű passzivitást is sikerült áttörniük, amelynek kiemelkedő példája volt a politikai foglyok 1929-es éhségsztrájkja. Ők kezdeményezték az ország börtöneiben levő politikai foglyok 1929 októberi éhségsztrájkját, és 17 nap után utolsóként hagyták abba. Tíz napig mesterségesen táplálták őket, kényszerzubbonyt húzva rájuk, mert ellenálltak. Vági Istvánra csak hosszú birkózás után tudta 4–5 börtönőr a kényszerzubbonyt ráhúzni. Az éhségsztrájk előtt beadványt küldtek az igazságügy-miniszterhez, amelyben megindokolták elhatározásukat: „Bűnünk, hogy az ország dolgozó népének politikai elnyomatása ellen harcolunk. Bűnünk, hogy a mai kizsákmányoló és elnyomó társadalom romjain egy új társadalmat akarunk felépíteni, amely nem ismer henyélőt és éhezőt, dölyfös urakat és porig alázott parasztokat és munkásokat... Meggyőződtünk arról, hogy a mai magyarországi börtönviszonyok mellett a börtönökben otthonos kíméletlen, durva, megalázó bánásmóddal minket lelkileg megtörni, a hiányos és rossz élelmezéssel pedig lassú éheztetéssel életünktől akarnak bennünket megfosztani." Fő követelésük az volt, hogy politikai fogolyként kezeljék őket.

A politikai foglyok éhségsztrájkját nem sikerült a kor-

mányzatnak titokban tartani, széles körű nemzetközi tiltakozás indult meg a magyar börtönviszonyok ellen. A nemzetközi szolidaritási kampánnyal kénytelen volt Bethlen miniszterelnök is foglalkozni. Felelősségre vonta a magyar sajtó vezetését, amiért a külföldi lapoknak a magyarországi viszonyokat leleplező cikkeire késlekedve, határozatlanul válaszoltak, a vádakat erélytelenül cáfolták. Bethlennek Khuen-Héderváry válaszolt. Feljegyzésében megírta, hogy nem tudtak erőteljesebb sajtókampányt indítani, mert a vádak többsége igaznak bizonyult.

Vági István büntetése 1932 nyarán telt le, amikor az ellenforradalmi rendszer ismét széles körű, dühödt támadást indított a kommunisták ellen, meggyilkoltatta Sallai Imrét és Fürst Sándort. Nem volt kétséges, a fasiszta rendőrség mindent elkövet, hogy Vági további forradalmi tevékenységét megakadályozza. Ezért a KMP Központi Bizottsága a Kommunista Internacionálé vezetőségével egyetértve lehetővé tette számára, hogy a Szovjetunióba emigráljon. 1932 őszén illegálisan elhagyta Magyarországot, Ausztrián keresztül Moszkvába utazott. A Szovjetunióban eltöltött évekről kevés adat áll rendelkezésre.

1932 novemberétől a Vörös Szakszervezeti Internacionálében dolgozott mint felelős titkár, egyidejűleg a magyar szakszervezeteket is képviselte. Később beválasztották a Vörös Szakszervezeti Internacionálé Központi Tanácsába, s a közép-európai szekció helyettes vezetője, majd az építőmunkások Nemzetközi Bizottságának titkára lett. A törvénysértések Vági Istvánt sem kímélték, 1938-ban letartóztatták, 1940-ben halt meg. 1955-ben rehabilitálták.

Tragikus sorsa és halála nem engedte meg, hogy Vági István a felszabadulás után – végre szabadon – tevékeny részese legyen a szocialista Magyarországért folyó küzdelemnek.

LIPTAI ERVINNÉ

TARTALOM

Hetés Tibor — FEHÉRVÁRY MIKLÓS 5

Godó Ágnes — KIS FERENC 19

Gerelyes Ede — KÖBLÖS ELEK 41

Árokay Lajos — MEZŐ IMRE 55

Dr. Münnich Ferencné Berényi Etelka — DR. MÜNNICH FERENC 77

Milei György — PAUK VILMOS (Schmidt mérnök) 109

Forgács Béla — DR. POGÁNY KÁLMÁN 135

Strassenreiter Erzsébet–Sipos Péter — RAJK LÁSZLÓ 157

Nagy Gábor — RÉVAY KÁLMÁN 191

Szijj Jolán — SEIDLER ERNŐ 211

Tóth Sándor — STEINMETZ MIKLÓS 229

Liptai Ervinné — VÁGI ISTVÁN 259

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Török Piroska
A borító, a kötésterv és a tipográfia Székffy Gyula munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor
A szedést 1974. III. hó 22-én kezdték meg
Megjelent 1974. VIII. hó 31-én, 8000 példányban
Terjedelme 14 (A/5) ív
741158/1–3311 Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető Bolgár Imre